

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BELGRAD İSTANBUL ROMA Askerî Yolu

Dr. KONSTANTİN
YOSİF İREÇEK

Çeviren

Ali Kemal

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI/1193
Tercüme Eserler Dizisi/81

Dr. KONSTANTİN
YOSİF İREÇEK

BELGRAD - İSTANBUL - ROMA
ASKERİ YOLU

27.2.1991

Ahmet Hacıoğlu

İl Halk Kütüphanesi

2 - Müdürü

Bulgarcadan çeviren

Ali Kemal BALKANLI

Kapak Düzeni: Nur OKAN

•

ISBN 975 - 17 - 0768 - 4
© Kültür Bakanlığı, 1990

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 4.1.1990 tarih ve TERED 928-5 -1-1715 sayılı makam onayı ile birinci defa olarak 5.000 adet bastırılmıştır.

Sistem Ofset - ANKARA

(Dr. Konstantin Yosif) İREÇEK

Çek asıllı Avusturyalı tarih ve coğrafyacı olup 1854 yılında Viyana'da doğmuştur; 1918 yılında yine Viyana'da ölen İreçek, Balkan milletlerinin tarihleri ve Balkanların coğrafi özellikleri hakkında incelemeleriyle şöhret kazanmıştır.

Prag Üniversitesi'ni bitirmiş sonra aynı üniversitede Doçent olarak hizmet görmüştür. Eserleri 1876'da yazmış olduğu "Die Geschihte der Bulgaren (Bulgarlar'ın tarihi), bunu müteakip kaleme aldığı "Fürstentum Bulgarien" (Bulgaristan Prensiği), "Geschichte Serben" (Sırlar'ın tarihi) ve tercümesini sunduğum

VIA MILITARIS

(Roma askerî yolu)

SINGIDUNUM - CONSTANTINOPOLIS

(Belgrad- İstanbul) dur.

1879'da Bulgar hükûmeti tarafından Sofya'ya davet edilen İreçek, 5 yıl çalışarak, Bulgar millî eğitimini yeni bir düzene koymuştur.

ÖNSÖZ

Tarihin en eski ve bugünkü insana henüz karanlık çağlarından beri, daha henüz az sayıda insanlardan oluşan topluluklardan başlayarak âdemoğulları, bir birleriyle olan mal alışverişlerinde veya savaşlarda hep tabiatın geçişe elverişli kıldığı yol ve geçitlerden gelip geçerek temasa gelmişlerdir. Özellikle, bütün ulusların genel bir kaynaşmayla yurtlarını bırakarak batıya doğru akın ettikleri ortaçağlarda, kalabalık topluluklar halindeki doğu milletleri geçiş ve akınlarına en uygun buldukları tabii yolları kullanmışlardır.

Bazıları Hazardenizi'yle Kara Deniz'i kuzeyden dolaşarak Avrupa'ya geçmiş, bir kısmı da Anadolu yarımadasına geçerek kolay aşılabilen boğazlar yoluyla Avrupa'ya gelip yerleşmişler veya Ege adalarından basamak basamak sıçrayarak daha ötelere gitmişlerdir.

Doğu ile batı, veya Asya ile Avrupa arasında bağlantı oluşturmaları dolayısı ile en önemli coğrafi duruma sahip bulunan Balkan Yarımadası, tarihin her devrinde aşiretlere, istilâcılara ve yüzgeri dönen mağlûplara gidiş ve dönüş yolu olmuştur. İlkel kabilelerin göçlerine aracılık eden elverişli tabii yollar, insan emeği harcanmadan tozları, çamurları, batakları, kayaları ve uçurumları ile tabiatın yarattığı şekillerinde, ancak müsait mevsimlerde kullanılabilirlerken, ilk önce Romalılar tarafından geçit vermeyen sularına taşkınlarından yıkılmayan taş köprüler yapılarak, güzergâhları boyunca blok taşlar döşenerek her mevsimde kullanılabilir hale getirilmişlerdir.

Tarihçe bilinmeyen devirlerde, adları ve çıkış yerleri belir-

lenemeyen kabile ve aşiretlerden başlayarak tarihin en eski çağlarında kaydettiği akıncı uluslara göç ve sefer tariki olan aynı güzergâhlar, sonraları sanat ve medeniyette ilerlemiş milletler tarafından fenni tesislerle düzene konulup donatılarak faydalanılır hale getirilmişlerdir.

Doğu-Batı ulaşımı bakımından, ticari ve strateji bakımından askeri önemi büyük olan, Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören Balkan Yarımadası'nın en işlek yolu hiç şüphesiz İstanbul'la Belgrad arası ulaşım yoludur.

Yollar, saldırganların akın ve istilâlarına olduğu kadar savunuların gereğinde düzenle geri çekilmelerine de yararlı olmaktadırlar. Milletlerin tarih boyunca olan ilişkilerinin başlıca sağlayıcısı olmaları bakımından onların gelişmelerine en büyük etken yollar olmuşlardır. Yolları gelişmemiş olan karalar içi milletlerin uyanmalarının geç kalması sebeplerinin başlıcası budur.

Nasıl ki, düşüş devrinde Bizans orduları Tuna ve Dalmaçya kıyılarından İstanbul'a doğru bu yoldan çekilmişlerse, Türk orduları da Rumeli fethinde Tuna boylarına ulaşmakta ve sonraları gerilere doğru çekilişlerinde Belgrad-İstanbul arasındaki tabii yolu kullanmışlardır.

İlerleyiş ve gerileyiş çağlarımızın hemen bütün olaylarına sahne olması bakımından, İstanbul-Belgrad yolunun her karışı tarihimizin birer yaprağını, hattâ birer fasikülünü teşkil etmektedir. Rumeli toprakları, Tuna boyları, Macar ovaları, Dalmaçya kıyıları bu yoldan fethedilmiş, Viyana kapıları bu yoldan zorlanmış, İstanbul'un fethini sağlayan dev cüsseli toplar Edirne'den bu yolla aşılmaz kaleler önlerine getirilmişlerdir.

Balkan Yarımadası'nın dıştan gelen ilk müstevlileri olan Pelaj (Pelasges)lar ve onların daha sonraki varisleri Trakolliiryalılar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar ve Türkler

hep bu yarımadanın şimdi de kullanılan ve bazıları önemini kaybeden tabii yollarını kullanmışlardır. Bu uluslar, yollar ve geçitler üzerinde bazı tesisler vücuda getirmişlerse de, bunlardan ilk sun'î tesisleri kuran Romalılar olmuştur. Sonraları, orduların gidiş-dönüşleri için sık sık kullanılmaya başlayan Roma yolları, Osmanlılar'ın haşmet devri olan Kanunî Sultan Süleyman devrinde ve onu izleyen duraklama ve düşüş devirlerinde kısmen güzergâh değiştirilerek fennî tesislerle donatılmıştır.

Roma Askeri Yolları dolayısı ile, Balkan Yarımadası'nın, geçmişteki tarihi, coğrafi ve arkeolojik simasını bütün ayrıntıları ile belirten Konstantin Yosif İreçek bu eser ile, asırlar boyu vatanımızın bir parçası olarak kalmış ve tarihimizin en mutlu ve en acı olaylarına sahne olmuş bulunan Rumeli'yi tanıtmaya çalışmıştır.

Değişik zamanlarda, hayatımın çeşitli safhalarını geçirdiğim Rumeli'nin birçok köşe ve bucaklarında, şahsen yaptığım incelemelerle ekleyerek daha da zenginleştirip genişlettiğim bu eserin tarihimize ışık tutabilecek bir nitelik taşıdığına inanıyorum.

Tarih külliyatımızca tanınmamış bulunan bu eseri dilimize çevirmiş olmakla bu bilim dalının repertuvarına küçük bir katkıda bulunduğuma kanaat getirerek onu tarih kuruluşlarımıza ve tarihseverlerimize sunuyorum.

Ali Kemal BALKANLI

İÇİNDEKİLER

I. Singidunum - Bizans Roma Yolu	1
II. Ortaçağlar'da Belgrad İstanbul Askerî Yolu	65
III. Türkler Zamanında Belgrad -	
İstanbul Askerî Yolu	108
IV. Balkan Geçitleri	132
Notlar	156
İlâveler	186
Yol Rehberi	195
Verantius	200

ESERİN SUNULUŞU

Balkan Yarımadası'nın en önemli ulaşım yolu, Belgrad'la İstanbul arasındaki ana yoldur. Sofya, Filibe, Edirne ve Niş gibi büyük şehirler bu ana yolun üzerinde bulunmaktadır. Bu ana ulaşım yoluna hakim olmak, Balkan Yarımadası'nın büyük bir bölümü üzerinde stratejik, ekonomik ve politik bir egemenlik sağlar.

Bu ana yolun anlam ve önemi, sadece Balkan Yarımadası'na inhisar etmeyip onun sınırlarının çok ötesine taşıp yayılmaktadır. Bu yol uzun yüzyıllar boyu Batı'yla Doğu arasında tek bağlantı yolunu teşkil etmiştir. Romalılar tarafından meydana getirilen bu yol, onların fütühatında, Bizans'ın barış ve savaş girişimlerinde, Hunlar'ın, Avarlar'ın Avrupa'yı fetih hareketlerinde Gotlar'ın, Slavyanlar'ın ve daha birçok ulusların gelip-geçişlerinde ve özellikle Haçlı Seferleri'nin hepsinde cihana yaygın rol oynamıştır. Bu yol aynı zamanda Avrupa'da savaşçılığı yaygınlaştırmış, savaşlarda etken olmuştur. Türkler Balkanlar'daki ve Avrupa içenilerindeki fütühatlarında bu yol güzergâhından faydalanmışlar.Yol, zamanımızda bozulmuş, hatırlardan silinmiş ve İstanbul ulaşımını deniz yoluna çevirmişse de, bu eski Roma yolundan geçirilecek bir demiryolu, onu yeniden canlılığına kavuşturacak ve Doğu ile Batıyı karadan tekrar birbirine bağlamış olacaktır.

Güney-Batı Avrupa'dan Tuna'ya giden bu sefer yolu istikametine doğru uzanan birçok ikinci derecedeki yolun onun-

la bağlantılı olması da küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Bu ikinci derecedeki yol güzergâhlarının tarihleri, aynı zamanda Balkan Geçitleri'nin (ve güzergâhının) de tarihidir.

Bu araştırma, İstanbul karayoluna olduğu kadar, Balkan geçitleri tarihine de ışık tutmak amacını güden bir denemedir. Eski çağlar hakkında, Veseling, Marsili, Danvil, Manert ve Katançiç'in ve daha yenilerden Kipert'in, B. Tomaşek'in ve Kanitz'in araştırmaları bize esaslı temel oluşturmuştur. Aksine, Hemus (Koca Balkan) dolaylarındaki yerler için Ortaçağlardaki kaynaklar bir duraklama karakteri taşır. Şimdiye kadar bu bölgeyi yalnızca, yaptıkları çalışmalarla Şafarik'le Tafel aydınlatmaktadırlar. Daha eski Türk hakimiyeti devirlerinin durumunu zengin bir kültür teşkil eden seyahatnameler aydınlatmakla kalmaktadır. Tabiatiyle, her yerde en yeni seyahatnameler, özellikle Nemçelilerin, Sırplar'ın Bulgarlar'ın ve Yunanlılar'ın da bu kültürle ilgili eserleri dikkate alınmaktadır.

İzlenen metoda gelince ben burada, çeşitli devirlerde ve değişik milletlerin dillerinde yazılmış bulunan eserleri teker teker inceleyip kıyaslamakla yetinmedim ve her şeyden önce çağımızda var olan ve zamanımıza kadar korunarak kalmış bulunan anıtları esas alarak açıklamalar yapmaya çalıştım. Bunlardan başka, savaş ve kültür tarihlerinden de bazı bölümleri ele alarak burada nakletmekten geri kalmayacağım. Bu maksatla da, arkeoloji ve etnografya itibariyle, taş devrinden başlayarak yeni zamanlara gelinceye kadar, çalışmalarım ile ilgili hususları incelemekten geri kalmadım. Yaptığım bazı incelemeler, meydana getirmeyi düşündüğüm "Bulgarlar'ın Tarihi" adlı eserim için de faydalı olacaktır.

Bu monografiye ayırmış bulduğum zaman, bana kaynak malzeme itibariyle kat'i bir mükemmelliğe varabilme olanağı vermeye elverişli olmadığından, gelecekte yapılacak etüdlere bir temel oluşturacak çalışmalar için, mümkün mer-

tebe, doğru ve iyice eleştirilmiş bir levhanın genel çizgilerini vermekle yetinmeyeceğim.

Aynı sebepten, ilk olarak tasarladığım tarihi bir harita eklemeyi uygun görmedim. Bunu, daha ziyade kullanılmakta olan Kiperta'nın "Avrupa-yı Osmanî" haritası gibi bilimsel haritaların varlığını göz önüne alarak uygun gördüm. (2. baskı 1871 yılı, 4 pafta) Daha sonraları da, İmparatorluk ve Kraliyet Askeri Coğrafya Enstitüsü'nce Viyana'da Balkan devletleri haritası ve bundan sonra Hohştetter'in Niş-Tatar-Pazarcık haritası (petermanns Mittheilungen de 1872'de) basılmıştır. Bunların hepsi de kabule şayandır. Bunun aksine bugünkü geçici askerî haritaların bir çoğu maksada uygun bulunmamaktadır. Lejan, Hohşteter ve Kanitz'in araştırmalarına rağmen, bunlar hâlâ ilmin 30 yıl gerisinde bulunmaktadır. Örneğin, Koca Balkan'dan geçirebilmek için hâlâ "Vit" nehri'nin İhtiman'dan çıktığını işaretleyenlerle, Trayan Kapılarının Balkan dağlarında bulunduğunu gösterenler var.

Slavyanlar hakkında Almanca ve İngilizce yazılar yazan Miklosiç, Yagiç, Krek, Eskin, Kanitz, Artur, Evans vs.nin çalışmalarından sonra, ben de yerli ad ve kelimelerde Slavyan yazılışını muhafaza ettim, çünkü bu imlâ şekli, her hece sesi ni verebilecek tek ve en uygun yazıdır.

Değerli topografik ve arkeolojik bilgileri, uzun yıllar Türk demiryolu yapımında çalışmış ve yok olmakta bulunan eski medeniyetleri incelemeye zaman ayırmış bulunan Sırp Prensliği generallerinden F.A.T. sah ile mühendis Anton Peltz ve mühendis Görgi Prošek'e borçluyuz. İmparatorluk ve Krallık kitaplığı'nın başkan ve memurları, ile Prag Krallık müzesi müdür ve memurlarının ve yine Belgrad'da eski Sırp Millî Eğitim Bakanı Profesör Stoyan Novakoviç'in bana lütfen sağladıkları imkânlarla çalışmalarımı ilgili çok zengin inceleme malzemesi bulabildim. Hepsine burada en sıcak kalpten teşekkürlerimi sunmayı görev sayarım.

Balkan Dağları etrafındaki arazi bilimsel bakımdan hâlâ meçhul ve iyi tanınmamış olarak kalmaktadır. Belgrad'dan tren vagonunda yola çıkacak olan yolcu 48 saatte İstanbul'a vardığı zaman, Roma yolundan 32 gece ve kervan yolundan 26 gün süren yolculuğa inanmayacak ve yakın bir gelecekte bunu masal sayacaktır. Romalı şair Vergilius'un dediği gibi:

O qui me gelidis convallibus Haemi

Sistat en ingenti ramorum protegat umbra!

(Kim beni Hema, (Balkan Dağları)'nın serin vadilerine iletebilecektir

Ve oradaki yüzyıllık ormanların gölgelerinde dinleneyim diye!)

Önceleri ölümlülerden sadece pek azına nasip olan bu arzulara erişmek, insanlar için güç olmayacaktır.

Prag Haziran 1877

Dr. Konstantin Yosif İreçek

I.

SİNGİDUNUM - BİZANS ROMA YOLU

Karadan, Doğu ile Batı arasında tek ulaşım yolu, doğrudan Bosfor kıyılarından başlayarak Balkan Yarımadası'nı kateden, Asya ile Avrupa'nın sadece bir deniz ırmağı ile kesilen ancak bir çeyrek saatlik mesafe olan bir boğazla ayrılan bu yol, Tuna Macar havzasına varmaktadır.

Marmara'nın güneşli deniz kıyılarını ardında bırakan bu çok eski ulaşım anayolu, ta kaynaklarına kadar ve Trayan Kapıları adı ile anılan serin tepeleri katederek Sofya ovasının karlı dağlarını aşarak Nişava ırmağını izler ve daha sonraları Morava (Margus) boyundan bu çayın Tuna ağızına ulaşır. İstanbul'u Selânik aracılığıyla Drac'a bağlayan eski Via İgnati-a'dan maada öteki bütün Yarımada içi yollar bu gövde anayolun dallarından ibaretti.

Trakya ve İllirya'nın tarih öncesi karanlık ufuklarında, tarihe kaynak teşkil edecek olan unsurlar, bu yolun başlangıcında kaybolmaktadır. Belki de tarihin bize hatırlatmadığı tarih öncesi devirlerde, birden çok millet tarihçe istikameti belirlenmiş olan bu yolu izlemiştir⁽¹⁾. Daha kısa ve bizce daha iyi bilinen yüzyıllarda, bu yol boyunca yapılan ticaret ulaşımları düzenli olarak yapılmaya kadar uzun zaman geçmiş olmalıdır. Yol o zamanlar, aralarındaki barışçı ilişkilerin seyrek olarak uzun süreler devam ettiği irili ufaklı sayısız Trak kabilelerinin ülkelerinden geçmekte bulunuyordu. İç durumları tahmin edilemeyen bu içeri kabilelerin, ticaretlerini Yunan kıyı şehirleri aracılığıyla deniz yoluyla yapmış olmaları muhtemeldir. Bunun dışında, anlaşılıyor ki, Morava bölgesine ve Sava nehri ağızına sızan ilk Yunan tacirleri Marmara havzasından gelmeyip Adriyatik'den gelmiş bulunmaktadırlar. Meselâ, Roma öncesinden, bu günkü Sırp Prenslüğünde rastlanan paraların

çoğu, Draç (Durazzo, Dyrrhachion) ve Avlonya (Apollonia - Valona) paralandır, ⁽²⁾ pek azı ise Atina, Taşoz veya Marmara ve Karadeniz kolonileri paralarıdır. Amavutluk şehirlerinin Tuna memleketler ile olan ticari ilişkileri Orta Çağlarda da canlı olarak sürmüştür: Arap coğrafyacısı İdrisi 1153 yılında Sicilya'da derlenen coğrafyasında, Draç'dan Belgrad'a bir kılavuz tuttuğunu belirtir.

Daha sonraki tarihlerde, Trakyalılar kendi öz krallıklarını kurunca, Marmara Denizi ile olan ticareti, daha tehlikesiz bir bütün olarak birleştirme denemesi ilk defa Milâd'dan 424 yıl önce Edirne civarında yaşamakta olan Odrisler tarafından yapılmıştır. Kral Steves zamanında ve daha sonraları bu yeni devletin sınırları, Abdera'dan Tuna'ya ve Bizans'tan Sturuma(Strymon)'a ve İzkır(Oescus) kadar genişlemiştir. İzkır'ın ötesinde, birçok müstakil kabileler yaşamaktaydı ki bunların en önemlisi Triballerdi. Bu zamandan sonra Anayol hakkında billgilere sahip bulunuyoruz. Çağdaş tarihçi Tuki-did(Thucydide) Odris Krallığı hakkındaki yazılarında, iyi yürüyen bir yayanın Bizans'dan son Odris kabilesine varıncaya kadar 13 günlük bir yol alması gerektiğini yazar. Layai kabilesi olan bu son Trak kabilesi Vitoşa civarlarında, Struma nehri kaynaklarına doğru olan bölgede yaşamaktaymış. Vitoşa dağının doğusunda bulunan Serdica (Sofya) şehir ile Bizans'ın arasını da 13 günlük bir mesafe ayırmaktaymış. İsa'dan 448 yıl sonra Hun İmparatoru'nun sarayına gitmekte olan hatip Prisk'le Türk coğrafyacısı Hacı Halife (')de (ölümü 1658), daha yeni tarihlerde, Yunan tarihçisinin Trakyadaki ilişkiler hakkında ne kadar isabetli bir tesbit yapmış olduğunun yeni delilleridir. ⁽³⁾

Sevtes Krallığı, onun ölümünü müteakip ortadan kalkmıştır. Meydana gelen kargaşalıklar, Makedonyalı savaşçının başarılarını kolaylaştırmış bulunuyormuş. II. Filip İsa'dan 342 yıl önce Trak kabilelerine karşı üç yıl süren bir savaş açmış ve Balkan Dağları'nın güneyindeki bütün kabileleri itaatı altı-

(') Batılılar Kâtip Çelebi'ye Hacı Kalfa adı verirler. "Mütercim"

na almakla sonuçlandırmış, askerleri Tuna'ya kadar ulaşmıştı. Zaptedilen bütün vilâyetlerde, yolları ve madenleri emniyet altına almak maksad ile Makedonya kolonileri kurmuştu. Bu kolonilerden en önemlileri, Meriç'in geniş ovalarındaki üç kayalık tepenin üzerine kurulmuş asırlar boyu muhafaza edilerek zamanımıza kadar gelmiş bulunan ve Makedonya'nın gücünü belirten kolonilerdir. Makedonyalılar için en önemlileri şüphesiz ki Doğu'dan Batı'ya doğru giden yollar-dan ziyade Güney'den Kuzey'e doğru giden yollardı. Bu sebepten Doğu-Batı istikametinde olan yollara, Makedonyalılar hiçbir zaman tamamiyle hâkim olamamışlardı.⁽⁴⁾

Az zamanda, isyan eden çeşitli kabileler Makedonyalılar-ın hakimiyetine son verdimiş, fakat Makedonyalıların kovul-masından sonra bu kabilelerin egemenliği sürekli olmamıştır.

Milâd'dan 280 yıl önce, Yarımada'ya saldıran Keltler, Ma-kedonya'dan Elada'ya uzanmışlar ve Lonorius'la Lutarius kumandasında, ana kuvvetlerden ayrılan 20.000 kişilik bir kuvvet Dardanya'dan muhtemelen Sofya ovası ve daha sonra Trayan kapısı üzerinden Marmara kıyılarına inmişti. Sahil-leri talan edip ıssızlaştırdıktan sonra, hemen ertesi 279 yılın-da oradan Asya'ya doğru harekete geçmişler. 278 yılının ilkbaharında, Kral Komontorius, Delfi civarında onda bire inen ordusundan geri kalanlarla Trakya'ya dalarak Traklar'ı, Triballeri, Getler'i, Balkan dağlarıyla Tuna arasında yenmiş ve onların topraklarında yerleşmişti. Yeni Kelt Krallığının baş kalesi Meriç'in Güney yakasındaki Koca-Balkan dağlarının eteklerinde kâin Tyle'de bulunmaktaydı. Fakat, yalnızca 66 yıl sonra, 213 yılı dolaylarında, itaat altına alınmış bulunan dağ kabileleri ayaklanarak, aralıksız yağma akınlarıyla zayıflamış bulunan galiblerin Krallığını yıkmışlardı.

Bu zaman içinde, Keltlerin hakimiyeti altında bulunan Askeri-yol'un yalnız doğu bölümü değil, batı bölümü de ele geçirilmişti. Cesur ve savaşçı Skordiskler, Morava nehrinin iki yakasına, bugünkü Sırp Prenslîği topraklarının büyük bir kısmında egemenliklerini sürdürmüşler ve Tilitler'in çöküşün-

meri, dağ yolları, köprüler yaptırmış ve belki de Trajan yolu da onun tarafından yaptırılmış ve yer yer imar edilmiştir. Birkaç asır sonra vilâyetler halkı artık bütün büyük yapıları Trajan adına mal etmişler ve daha sonraları o topraklara yerleşen Slavlar da bunu böylece kabullenmişlerdir. Mostar'daki Narenta çayı üzerindeki köprü "Trayan Köprüsü" diye anılmaktadır. Trajan kaleleri sayısızdır, bunlar Trayan şehri diye adlandırılır: Dalmaçya'daki Bumum Roma harabeleri, Sırbistan'daki eski Şarbaç harabeleri, Filibe'nin kuzeyindeki Tatar-Pazarcığı bunlardandır⁽¹³⁾. Balkan dağlarında Troyan kasabası bulunmakta ve civardaki geçitle oradan yol VI. yüzyılda ve halen de Troyan yolu diye anılmaktadır. Bertrandon de la Broquie'ye Meriç ağzı civarında, 1433 yılında bir Trajanopolis bulunduğunu ve kentin kurucusunun Edirne'nin kurucusu olan İmparatorun oğlu olduğunu söylendiğini duymuş. Türkler buna, onun koyun kulaklı olduğunu bildirmiş ve kayda değer bulunan bu rivayet, zamanımızda Sırp ve Bulgar masallarında Trajan için tekrarlanmıştır. Onuncu yüzyılda bir Bulgar Prensi, Troyan adı taşıymaktaymış; şimdilerdeyse bu ad Bulgarlar ve Ulahlar'ca vaftiz adı olarak kullanılmaktadır. Daçya'yı ele geçiren kişi, Slavlar'a o derece etki yapmış ki, bu adı mitolojilerine mal etmişlerdir⁽¹⁴⁾

Via militaris, Via publica, Agger publicus, Strata adla-riyle anılan Roma yolu, en mükemmel şekilde donatılmıştır. Bu yol ortalama dokuz ayak yahut altı metre genişlikte ve çok köşeli büyük taşlarla veya kumla döşenmiş bulunuyordu. Kayalık yerlerdeki yolu açmak için çağdaş alet-edevat ve patlayıcı bulunmadığı bir zamanda, o devirde hayret verici bir ustalık uygulanmıştır. Dereler, ırmaklar ve nehirler üzerinde genellikle taş köprüler ve daha az olarak da ahşap köprüler yapılmıştır. Kıvrıntılardan kaçınılmak maksadiyle yol, ya yamaçlardan dik olarak düzlüğe inmekte, yahut düzlükten tepeye doğru dik olarak çıkmaktadır⁽¹⁵⁾. Bütün yol ölçülmüştür. Her Roma mili (Mille passum) yol üzerinde taş üzerine kazılmış olarak belirlenmiştir(Miliare, lapis). Beş Roma mili bir

coğrafya miline ve üç milde bir saatlik Türk yürüyüşüne eşittir. Bu 1482 metreye 1/8 mil ise bir merhaleye eşittir.

Yol boyunca güvenliği ve resmi sıfatlı yolcuların rahatlığını sağlayan birçok yapılar vardır. Bir günlük yolculuk sonu geceleme yerindeki hanlar(Mansio) daha ziyade kalabalık yerleşme yerlerinde kurulmuş ve yolculuk eden görevliler için bu menzillerde döşeli-dayalı odalar(Praetoria). Atlar ve arabalar, gündüzleri, yol boylarındaki birkaç menzil hanın (Mutatito) değiştirilirdi. Bu gibi posta menzilleri, ya civarındaki köyün adı veya bulunduğu geceleme yerindeki yol ölçü taşıının rakamıyla anılmaktaydı (örneğin, ad sextum, ad nonum). Bunların yakınlarında meyhaneler (Tabernae) bulunmaktaydı. Yol boylarının birçok yerinde pınarlar(Ad putea) ⁽¹⁶⁾ bulunuyordu. (') Yolun korunması için çok sayıda dört köşeli kaleler ve içlerinde silindirik kuleler(castella, praesidia) veya birçok yerlerde de yalnız münferit kuleler (turres) inşa edilmiş bulunmaktaydı. Bu kaleler daha sonraki devirlerde Bizans, Bulgar ve Sırp derebeylerinin şatoları haline getirilmiş, diğerlerini ise Türkler karakol binaları olarak kullanmıştır. Geçitler mania duvarları ve bir sürü tahkimat sistemiyle donatılmıştır (").

Yolun güvenliği için en emin teminat, yerli halkın veya yabancıların saldırılarına karşı, koruyucu kuvvet olarak kütle halinde Romalı eski askerlerin veya muhacirlerin yol boylarına iskan edilerek köyler kurulmasıydı (""). Az zaman içerisinde, Tuna'yla onun Ege ile olan su taksimi arasındaki bü-

(') Bu pınarlardan hâlâ kullanılmakta olan örneklerini Manisa'nın Yund dağları üzerinde, Bergama istikametine doğru uzayan ve döşeme taşları el'an duran Uluçay-köseköy arasında bizzat görmüştüm.

(") Osmanlı Türkleri de bu yol üzerinde, aynı maksatla birçok hanlar, kervansaraylar ve kuleler inşa ederek yolun emniyetini sağlamışlar, Almanlar da I. Dünya savaşında Yugoslavya'da Partizanlara karşı aynı şekilde güvenlik tertibatı kurmuşlardır.

("") Türkler de ana yollar boyunca ve Tuna kıyısında Türk köyleri kurarak buralara emekdar **Yenilerleri ve Anadolu'dan naklettikleri Türk halkı** yerleşmişlerdir.

tün vilayet tamamıyla Romalılaştırılmıştı. Artık VI. yüzyılda, memleket içerilerinde Romalı adlar taşıyan köylere rastlanılmaktadır: Spelunca, Lupi fontana, Septem casas, Gemelli muntas, Vindemiola, Vico novo, Julio valle, Mauro valle, Ferraria, Aquas ve Balkan (Heamus) üzerinde bir tepe olan Calvo munte ⁽¹⁷⁾ daha birçok kitabelerde Roma adlarına raslanılmaktaydı. Bunun dışında, henüz millileştirilemeyen ilkel halka ait oldukça kalabalık sayıda unsurlar da görülmekteydi. III. ve IV. asırlarda, kütleler halinde kolonizasyonlar yapılmış; Sarmatlar, Bastarn'lar, Karplar gibi barbar kavimler yerleştirilmişlerdir ⁽¹⁸⁾. Tuna Vilâyetinde çok sayıda Rum yoktu; bunlar daha ziyade tüccar olarak pazar yeri bulunan kasabalarda bulunmaktaydı. Bununla beraber, hattâ Nicopolis ad Haemun'da bile Yunanca kitabelere raslanmaktaydı ve Serdika (Sofya) şehrinde ise Yunan yazısı ile madeni para bile çıkarılmıştı. Yunan unsuru Vilâyetin Ege kıyılarında, güney taraflarında hakim bulunmaktaydı.

Bütün yol boyu hakkında, daha sonraki Roma İmparatorluğu devirlerine ait en az üç ayrıntılı bilgiye şahit bulunuyoruz. Menzillerden birçoğunun sayılmasına ⁽¹⁹⁾. 138-161 yılları arasında hüküm süren İmparator Antoninus (Antonin le Pieux)'ün çağdaşı bulunan (Ptolemeus)'da rastlanır. İskenderiye'li coğrafyacının, yolun bu kısmıyla ilgili olarak birtakım yarım ve iyice açık olmayan kaynaklardan faydalandığı anlaşıyor. Geceleme konakları ile (Mansiones) bunlar arasındaki uzaklıkları bize gösteren en eski yazılı belge, Poytinger listesi diye bilinen (Tabula Peutingeriana) adlı Roma haritasıdır. Bu harita ilk şekliyle daha 222-235 yılları arasında, Aleksandre Sever'in hükümdarlığı zamanında düzenlenmiştir. Bunun tamamlanması ve aydınlatılması için elimde buna benzer başka Roma haritaları da bulunan (VIII. yüzyılda yaşamış) Ravennalı bir Coğrafyacı, çok büyük gayret sarfetmiştir. Peutinger haritasından az sonra, üçüncü yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen, Antonin August'un yol rehberi (Itinerarium Antonini Augusti), genel kullanışa tahsis edilmiş ve

memurlarla subaylar için değişmez bir kılavuz olmuştur (20) Geceleri konaklama yerleri olduğu kadar, yolculuk duraklarını (Monsiones-Mutationes) da içine alan en mükemmel aydınlatıcı, Büyük Constantin zamanında, 333 yılında Burdigala (Bordeaux)'dan Kudüs'e yolculuk eden bir hristiyan tarafından düzenlenen (Itineraium Hierosolymitanum) adındaki yol rehberiydi. Her üç yol rehberi, bize, bugün harabolmuş ve yazıları da kısmen silinmiş binlerce kitabenin varlığını haber vermektedir (21).

Bunların verdikleri bilgilerin, o çağlarda ve hattâ XIV. asrın ikinci yarlarına kadar olan devirde, en gerçek ölçümler olduğu, mahallerince kabul edilmiştir. Çağımızda X. Kiperta bunlardan elde ettikleri bilgileri karşılaştırarak incelemiş ve böylece ilk doğru coğrafya haritalarını tertiplemek için, bunlardan da başarıyla faydalanabilmiştir.

Singidunum (Belgrad)'la İstanbul arasındaki 31 adet geceleme istasyonu ile 43 yolcu konaklama yeri bulunan yol yaklaşık 670 Roma mili uzunluğundaydı. Zamanımızda Belgrad'dan İstanbul'a 172 saatlik; yahut âdi ve acele olmayarak, yüklü atla 185 saatlik (22), yani zaman ve hız farkı hesaba katılırsa, 20 günle 31 gün arasında değişen bir yol mesafesi bulunur. Bu rakamlar şüphesiz, nadiren günde 8 satten fazla yol alan kervanlarla askeri birlikler için hesaplanmıştır. Avusturya posta tatarları bütün bu mesafeyi, durmadan dörtnala gitmek ve at değiştirmek suretiyle 5 günde alırlardı. Roma yolunun geçtiğı vilâyetlerin sayısı ve büyüklüğü her zaman aynı değildi. Önceleri yalnız Moesia superior (Dardaniya ile birlikte) ve Thracia vilâyetlerinden geçilirdi. Trajan Dakya'sının elden çıkışından sonra, III. asır sonlarında Yarımadada, Moesia Superior'un bir bölümüyle bütün Dakya'yı içine alan yeni bir Dakya kurulmuştu. Yukarı Misia (superior) yalnızca Morava Vilâyeti sınırları içinde (sıkışıp) kalmıştı (Moesia Superior Margensis). Yeni vilâyetin bir zamanlardaki Misia (Moesia)'sının yarısı Daçya Ripensis (Dacia Ripensis), Dardanya bölümü ise Dardania ve Dacia Mediterranea adını

almıştır. 386 yıllarında, bu son vilâyet yeniden bölünerek (Serdica'yıda içine alan) gerçek Dacia ile (batıda Ulpiana'yı da kapsayan) Dardania olarak adlandırılmışlardır. Diocletianus zamanında İmparatorluğun bölünmesiyle, Osmia (nehirinden)'dan Karadeniz'e, Koca Balkan'dan Tuna'ya kadar uzanıp Dioecesis Thraciae olarak bilinen yerler 6 vilâyete ayrılmıştı; Thracia, Haemimontus ve Europa adlı vilâyetlerden geçirdi. Bunlardan; her iki Dakya, Dardania, Yukarı Misia ile öteki vilâyetleri Konstantin devrinde Dioecesis Daciae denilen (Dioecesis Moesiarum) adlı eyalet oluşturuyordu. Succia (Trajan kapıları) geçidi o zamandanberi Doğu'yla Batı arasında sınır teşkil etmekteydi; Trakya ise praefectus praetorio Orientis'in idaresine, Yarımada'nın öteki bölümleri de, Tuna'dan Peloponez'in güney kıyılarına kadar, praefectus praetorio İllirici yönetime bağlı bulunuyordu. (23)

Bunları belirttikten sonra, eldeki eski devirlere ait seyahatların ve mevcut yapı anıtlarının verdiği imkânlar nisbetinde, askeri yol hakkında ayrıntılı açıklamalara geçebiliriz. Her şeyden önce, yolun IV. yüzyıldaki durumunu esas olarak göz önünde bulunduracağız.

Sava'nın karanlık sularıyla ışıklı Tuna dalgallarının birleştiği yerde, suların parlak yüzünden 30 metre kadar yükseklikte, zengin maden yataklarını içeren ve aynı adla Maden Dağları (Rudnikovi Planini) diye anılan dağ zincirinin kuzey serpintilerini oluşturan tepeler bulunmaktadır. Tabiatın doğal olarak müstahkem yarattığı bu kayalık dağ etekleri daima müstahkem köylerle süslenmiştir. Burası Belgrad'a hakim olmak ve bu şehrin değişken alın yazısı uğruna, Bütün bu olaylarda binlerce yıldanberi dökülen sel gibi kanların aktığı ve yapılan savaşların cildler dolu kitaplara konu oluşturduğu her zamanki müstahkem sınır kalesidir (24). Bu (savunmaya) elverişli yeri, bizce buranın ilk sahipleri olarak bilinen ilk Skordisk hükümdarları, şüphesiz ki, iskân edilmemiş bulmuşlardı. Onların bu yerde, tahkimatını başlıca bir dev (Cyclope) sorunun oluşturduğu başkaleleri Singidunum'u kurmuşlardır. (25)

Misia (Moesia)'nın zabtından sonra Skordiskler'in ileri karakolu Romalılar tarafından en önemli askeri mevki haline getirilmiştir. İlk kurulan Kelt kalesinin bulunduğu yerde Romalılar yeni bir kale (Castrum) inşa etmiş fakat adı aynile muhafaza edilmiştir. Bu ad, ta son Kelt unsurunun ortadan kalktığı VII. yüzyıla kadar yaşamakta devam etmiştir. Legio IV. Flavia'nın (26) genel karargâhı 400 yıl burada kalmıştır. Aşağı kalenin içerilerinden tam iki nehrin birleştiği noktada, bugünkü günde de kocaman taşlarla çevrili Roma iskelesi görülmektedir. Bu liman havuzu, arazinin etrafla bir düzeye getirilebilmesi için birkaç yıl önce Sırplar tarafından doldurulmuştur. Aşağıda, kalenin altında, Tuna ve Sava donanmasına ait gemiler bir araya getirilirdi. Kalenin burçları, Tuna'nın ötesinde Sarmatlar arazisini gözlemek için (Lug in's Land)a elverişliydi. Burası, kuzey-doğuya doğru uzanan ıssız bir bataklıktı. Kuzeydeki ufku ise, tamamiyle sevimli bağlarla örtülü Frujka dağının tepeleri (Mons Alma) kapatmıştı. Singidinum karşısında, Tuna ve Sava'ya iniş kavşağında, Taurunum (Cemlin) (27) kasabası yer almıştı. Buradan bir günlük yol mesafesinde, kaleden iyice görülmekte olan (bugün harabeleri Sava kıyısındaki Mitroviçe yakınında bulunan) kral şehri " Sirmium " bulunuyordu. Sirmium ve Viminatium gibi önemli ticaret merkezlerinin yakınında bulunduğu için, bu elverişli yerin fazla gelişmesi engellendiğinden buranın ticareti pek önemsiz sayılamıyacağı halde gelişemiyordu. Saltanatı 364 yılında sadece yedi ay devam eden, Yulian'ın halefi, İmparator Jovian, Singidunum vilâyetinde doğmuştu. Hristiyanlık buraya Sirmium'dan girme yolu bulmuş ve daha Diocletianus zamanında bir kaç kurban vermişti. Jovian tutucu bir katolikti; onun zamanında Singidunum piskoposu Ursatius, hemşehrililerine Aria hakkında vaizler verirdi ve hattâ 336 yılında Singidunum'da küçük bir Arian toplantısı bile düzenlemişti (28) Belgrad'daki hemen bütün yapılarda kitabeler, sütun başlıkları lejyoner tuğlaları bulmakta olduğu için eski Singidunum'un büyüklüğü hakkında maalesef kesin bir bilgi edinememekteyiz. Şehrin en yeni zamanlara varıncaya kadar boyuna yıkılıp

yapıldığı için taşlar seyrek olarak yerlerinde kalabilmişlerdir. Çok sayıda anıtlar ve kalıntılar Sırp, Türk ve Avusturya tahkimatının temellerinde kalmışlardır. Şehir kapılarının kalıntılarından ve cami enkazından bazılarıyla, Türk zamanına ait bazı eserler, Prens konaklarına ait harabelerden, Vračar bahçeleri, katedral ve benzeri kalıntılardan alınan Belgrad müzesinde muhafaza edilmektedir. Hattâ iki sunak taşı üç saatlik yoldaki Avala'ya götürülmüştür. Avala civarındaki ormandan kaleye su getiren bir yeraltı kanalı bulunmaktadır; bu su kanlı bugün de şehre taze içme suyu sağlamaktadır. Halkın işlediği bağlar ve ekin tarlaları şehrin etrafını enine boyuna kuşatmıştı ⁽²⁹⁾. Bu verimli ve bereketli ovaların bitişiğinde, sık bir şekilde meskûn bulunan bir madenci kasabaları topluluğu bulunurdu. Kurşun ve bakır madenlerinin işletildiği bu saha Avala, Kosmay ve Pipani civarıyla Guberevtzi ve başka yerleri içine alırdı.

Singidunum'dan Bizans doğrultusunda, güney-doğuya doğru çıkışta askeri yol iki gün süreyle Danuvius (Tuna)'un ⁽³⁰⁾ sağ sahilini izler ve oradan Viminacium doğrultusunda içerilere doğru sapardı. Bu dönüp dolaşma Orta-çağların geç zamanlarına varıncaya kadar bin beşyüz yıl devam etmiştir. Şehrin hemen önünde yol, Avala'dan Tuna'ya doğru yapılan Vračar düzlüğünü keserdi. Yeni şosenin doğusunda, Mirievo ve Mali-Moklilug köyleri civarında, yolun eski döşemesi hâlâ seçilmekteydi ve üzerine toprak dökülmeyip otlar ve bitkilerle kaplanmamıştı ⁽³¹⁾. Ritopek yakınlarındaki Groçka önünde, yol Tuna kıyısına yaklaşmaktaydı. Burada, Trikomenler'in ilk konakları olan ⁽³²⁾ IV.-VI. yüzyıllarda Mizia'nın en önemli yerleşim yeri olan Tricornium mevkii vardı ve burası atlı okçularla yerli yayalardan oluşan kuvvetli gamizona sahip bir askeri merkezdi ⁽³³⁾.

Bu gündüzlük durak yerinden sonra, ilk günün akşamı, aynı adı taşıyan bir dağ eteğinde kurulu (Aureus mons)⁽³⁴⁾ kasabasına gelinirdi. Yeni yazarlar bu kasabayı, hatalı olarak, XV. yüzyıl dolaylarında ancak kurulmuş bulunan Sme-

derovo'nun yerinde gösterirlerdi. Gerçekte ise bu kasaba, Smederovo'nun batısında, bir buçuk saatlik yolda Tuna üzerinde, Bay Miliçević'in bildirdiğine göre, temeller, eski tuğlalar, toprak kaplar ve başkaca birçok kalıntıların bulunduğu geniş toprak şeridinin bulunduğu Gradiş'te veya Yugovo ⁽³⁵⁾ adını taşıyan yerdeydi. Burada, meşe ağaçları, aynalı kavaklar, ahlat ağaçları tepeleri kaplamakta, bağlar, tarlalar ve ceviz ağacı ormanları meşe koruları Tuna kıyılarını süslemektedir. Buradaki ünlü bağları, Frujka-gora'dakiler gibi, enerjik İmparator Probus (Marcus Aurelius)'un askerlerine iş bulmak için, onlarla birlikte dikip sonradan vilâyet halkına bırakmıştı; Bu da 282 yılında Sirmium'da askerinin ayaklanıp onu öldürmesine neden olmuştur.

İkinci günün sabahında, yolcu, Aureomontanlar'ın kentinden 6 mil uzaktaki Vinceia'ya varırdı. Vinceia, Smederova yakınında, son zamanlara kadar Karina diye anılan ve birkaç harabenin ve 32 metre derinlikteki bir Roma kuyusunun yakınında bulunuyordu ⁽³⁶⁾. Daha ötede, engin arazide, sık-sık sulanan mer'alar ve ovalardan aşan yol daha sonra Margus veya Bargus (Herodote'a göre Brongos) ⁽³⁷⁾ yahut bugünkü adıyla Morava'nın, deniz yüzeyinden 61 metre yükseklikteki ve Vinçeya'dan sekiz mil uzaktaki ağzından geçiyordu. Bu nehrin sol sahilinde şimdi yalnızca bir harabe sivrilmekte ve Kuliç (Kulecik) adı taşıyan bu harabe Morava ve Tuna sularının birleştiği zamanlardaki sel sularından fener kulesi gibi yükselir. Küçük kulenin temellerinin çok eski olması gerekirse de tarih onu, Türklerin kaleyi yeniden inşa ettikleri sırada ⁽³⁸⁾, 1493 yıllarında, ancak tanımıştır. Nehrin sağ sahilinde, Dubravitsa köyünde, halk arasında Kutsar adıyla tanınan büyük bir köyün temelleri görülür. Dr. Medović'de ⁽³⁹⁾ bu harabelerde, Margus nehriyle aynı adı taşıyan, 400 yılında, büyük bir filo üssüyle bir piskoposluk merkezinin bulunduğu bir Roma şehrinin varlığını açığa çıkarmıştır. Tuna'nın öte yakasında Morava nehri ağzında, Hun ve Avar savaşları sırasında sık-sık anılan ve " Margum "un karşısında yer alıp

daha önceleri " Castra Augusto-flaviensia contra Margum " adıyla bilinen veya Constantia veya Constantiola kalesi bulunurdu. Burası bütün ortaçağlarda Kubin veya Kovin, Marcacada Keve adıyla anılırdı ⁽⁴⁰⁾ Kubin'in kuzeyinden Alipinar bataklığına kadar bir Roma arkı açılmıştı.

Nehrin ağzından itibaren geniş bir düzlük yayılmaktadır ki, Boue'nin kayıtlarına göre sanki burası bir savaş meydanı için ayrılmış ovadır ⁽⁴¹⁾. Stratejik önemi çok büyük olan bu yerde, Diocletianus 285 yılında kendi askerlerinin ihanetine uğrayan Carius'u yenmişti.

Margus'ün on mil ötesinde Yukarı Mizia'nın baş şehri Viminacium bulunmaktaydı. Bu şehir Tuna kıyısında, bugünkü Kostolatz köyünün yakınında, Mlava ırmağının nehre dökülen ağzının her iki sahili üzerine yayılmış bulunuyordu. Slavca olmayan bu ad çok eski bir çağdan gelmiş olabilir. Şehrin büyük bölümü, yani esas Municipium Aelium Viminacium, Mlava ırmağının sağ sahilinde, alçak bir teras üzerinde kurulmuş bulunuyordu. Şehrin kalıntılarında bugün bile birbirlerini dikey açılarla kesen düş sokaklar ve dörtgen biçimli meydanlar göze çarpıyor. Sol sahilde daha yüksekçe bir tepenin üzerinde, köşelerinde yuvarlak kulelerin bulunduğu ve Legio VII. Claudia'nın karargahını oluşturan dörtgen biçimli bir kale vardı. Sular çekildiğinde ayakları görülen bir taşköprü, şehrin her iki yakasını birbirine bağlıyordu. Şehir, kuzeyden, kezâ Viminacium adını taşıyan Tuna'nın en büyük adalarından biriyle korunurdu. Bu adaya şimdi sadece Ada denilmektedir. Şehirden Ada'ya doğru uzanan kıyı dirseği bir zamanlar savaş filosuna (Classis Histrica) olduğu kadar, ticaret gemilerine de elverişli bir liman oluşturmuştu. Sütun parçaları, lahidler, sarnıçlar, döşeme mozaikleri, kazılı plakalar, toprak kap parçaları, tuğla ve kiremitler şimdi ıssız kalmış olan bu sahayı doldurmakta ve bize bir zamanki Viminacium'un parlak devirleri hakkında canlı olarak şahitlik yapmaktadır. Pojarevaç sancağının bütün evleri lejyon tuğlaları ile döşeli, ve etraftaki bütün kiliseler Roma avlu taşlarıyla yapılmakta

ve defineciler para, bronz eşya, gravürlü taşlar bulabilmek için, harabeleri aralıksız olarak eşmektedirler.Şehrin etrafında villalar, nekropollar serpili bulunmakta ve bunların ucu, yarım saat ötede, Drimno köyüne kadar uzanmaktaydı. 40 yıl kadar önce, Mlava ağzından 15 kilometre uzaklıkta, Veliki Tsrniç köyü civarında, Lipovaç dağının bütün kaynaklarını şehre getiren büyük bir su kemeri bulunmuştu. Civarda, birkaç fersah genişlikte, halk tarafından " Hükümdar alanı " adı verilen geniş bir düzlük bulunuyor. Bu alan üzerinde bulunan birçok büyük tepeliklerin, halk tarafından , geniş bir alana yayılan bağların bekçileri tarafından gözleme yerleri olarak kullanılmak üzere yapılmış oldukları sanılıyor.

Viminacium, ilk defa, Ptolomeus tarafından lejyon merkezi olarak zikredilmiştir. Adrianus bunu, municipium('), Gordianus ise koloni durumuna getirmişti ve 240 ile 268 yıllarında bu şekilde para darp edilmişti (42).

Viminacium'dan yola çıkan yolcu güneye doğru yönelerek şehrin kazı yeri ötesinde, bir yol kavşağına varırdı. Soldan, yine İstanbul'a götüren Tuna yolu ayrılırdı. Yolcular büyük bir kıvrıntıdan çekinmezlerse bu yoldan da gidilirdi. Tuna'dan itibaren yol bu nehrin ağzına kadar uzanır, sonra da, deniz kıyısını takibeder ve buradan da İstanbul Boğazı'nın kıyısına inerdi. Bundan başka, bu yoldan, Balkan dağları geçitlerinden, beş yerden az olmamak üzere, ana askeri yola inmek mümkündü. Askeri yol, sağ tarafta, Misia'nın içlerine doğru gidiyordu. Bu iki yol ile yukarıda zikredilen diğer yoldan başka, Singidunum'dan Viminacium'a giden ve Bıziaş karşısında Tuna sahiline derinlemesine girip, bir yarımada üzerinde bulunan Lederata'ya varan, kuzey-doğu yönünde dördüncü bir yol daha vardı ve bu da Dakya'ya geçişi sağlardı. Karşı tarafta, aynı adı taşıyan ve Yustinian'ın müstahkem askeri üsse çevirdiği bir kule vardı. Ortaçağlarda ve hatta XVII. yüzyıla kadar bu iki kaleye " Tapınak " denirdi. Şimdi Sırp tarafında,

(') Municipium-Roma'ya tâbi ve fakat kendi özel kanunlarıyla yönetilmek hakkına sahip Roma şehrine denirdi. "mütercim"

Roma harabeleri ve öteki tarafta da " Uy-palanka " kasabası bulunuyor ⁽⁴³⁾. Güney istikametinde, yolculuğun üçüncü gününde, sadece " Municipium " adı taşıyan bir köye, dördüncü günü de Jovis Pagus ve Baus'dan geçilerek Indium'a varı- lırdı. Yol henüz kesin olarak belirlenememektedir. Her halde, Morava yakınındaki yeni yoldan fazla ayrılmış değildir. Vimi- naciun'dan ikibuçuk saatlik mesafede, eski şehrin kalıntıla- riyle çevrili modern Pojarevaç şehri, yakınında ise sadece iki nesil önce küçük bir köy olan Sviaynaç bulunuyor. Roma yo- lu muhtemelen Mlava'nın romantik vadisini, yeknesak olan Morava arazisinden ayıran tepeler zinciri üzerinden geçerdı. Bundan 50 yıl öncesine kadar kervan yolunun yukarıda zik- redilen yükseklikten geçmekte olduğu göz önüne alındığı tak- dirde, bu ihtimal gerçeklik kazanmış olur. Döşeme kalıntıları ile, öteki bina kalıntıları hakkında halkın tahmin ettiğine göre bunlar Görgi Brankoviç'in eşinin lerina (Irina)nın binaları ya- hut en yeni rivayete göre, Karagörgiyeviç'e ait bir yoldur ⁽⁴⁴⁾ Bu yol Busur ırmağı vadisindeki Dobruya ve Burovaç köyleri- nin kenarını takibediyor; Gradats (kasabacık) adı verilen, yaklaşık 60 kulaç uzunluğunda ve 50 kulaç genişliğindeki bir dörtgen şeklindeki müstahkem askeri kampın kenarından ge- çen ırmak, kıvrılıp Mlava'ya akardı. Buradaki harabelerden tuğla, madeni para ve paslı demir parçaları çıkarılırdı ⁽⁴⁵⁾.

Yukarıda zikredilen tepeler zincirinden birkaç saat güney- doğuda, Resava'ya doğru uzanan ve bir ok atımı mesafedeki Medvedya (İslavca- Mečka) köyüne ulaşan sun'î bir şosenin izleri meydana ortaya çıkmaktaydı. Buradan Resa'nın sol sa- hiline tırmanan yol, küçük bir kale olan Kaçan yahut Kaçer'e varmaktaydı. Yugoslav hikayelerinde rivayet edildiğine göre, bu kaleyi putperestler ⁽⁴⁶⁾ yapmıştır. Burada son derece önemli bir geçitte, Roma Jdimum'u bulunuyordu. Yukarıda sözü edilen yol kalıntıları (halkın inancına göre bu yol Kuçai- na maden ocaklarından geliyor) kaleden güneye yönelip or- manın içinde kayboluyordu.

Yolculuğun beşinci gününde yolcu, Margus'tan sonra ikin-

ci ve son defa olarak, 6 asır boyunca, Yukarı Misia'nın iç kısmının en büyük şehri olan Morava kıyısındaki Municipium Horreum Margi'ye varırdı. 400 yıl kadar bir zaman, bütün Yukarı Mizia garnizon ve askeri birliklerinin ihtiyaçlarını karşılayan Ararların Illiria'daki dört mühimmat fabrikasından biri burada bulunuyordu (47). Horreum'un, bugünkü ilçe merkezi Köprü şehrinin yerinde bulunduğu şüphe yoktur. Amma bu yerde yalnız eski devirden önemsiz temel kalıntıları korunmuştur. Daha 1808 yılında, Rus binbaşı Gramberd burada " Trayan " adı verilen Roma şehrinin temellerini görmüştü. Eski şehir kalıntısı malzemesinden büyük bir kısmı, orta çağlarda, 1381 yılında inşa edilen ve civardaki ormanlıkta gizli bulunan Ravanitsa ve Manasia (1407 yılında) Sırp manastırlarının inşasında kullanılmıştı. Böylece Kosova ovasındaki Ulpiana (Liplân) harabeleri kalıntılarının kitabeleriyle yazılı mezar taşları da Graçanitsa (1321 yılında) manastırının duvarlarına konulmuştu.

Bu şehir, Ravanitsa ve Morava'nın döküldüğü iyi işlenmiş bir vadinin ortasında kurulmuştu. Buradan her dört yöne giden yollar vardı. Tuna'yla olan ulaşım, askerî Anayol'dan başka, doğruca doğuya ayrılan ve Timok ımağı ağız civarında Tuna'ya varan ikinci bir yoldan da yapılıyordu. Bu konuya daha sonra yeniden dönmüş olacağız.

Bu mevki, Morava geçidi yüzünden önem taşır. Şehri maden ocaklarına bağlamak için Romalıların burada nehir üzerine köprü kurmuş oldukları tahmin edilebilir. Orta çağlarda, bazan son derece çöşkun ve kaprisli olan bu nehrin yalnız bir tek geçidi vardı. Ancak Türkler 1660 yılında yeni bir köprü kurmuşlar. Bu köprü'nün 10 tane taş ayağı şimdi de nehrin su yüzünde yeni ahşap Sırp köprüsünün yanında görülüyor. Daha sonraki yolculuk esnasında, doğrudan şehrin surları önünden, bir zaman Misia'yla Dardania'nın ve üçüncü yüzyılda Misia'yla Dacia Mediterranea'nın (48) sınırını teşkil eden Ravatnisa'dan geçilirdi. Atla iki saatlik yolculuktan sonra ova son bulur ve ormanlık bir dağ zinciri başlardı. Paraçin'le Alek-

sinaç arasında uzanan bu silsile Morava kıyısına varırdı. Eski devrin yolcusu, tekmi iki gün, bu dağ silsilesini aşamazdı, çünkü eski yol münhasıran bu dağlık bölgeden geçirdi. En yakın geçit durağı 12 mil uzakta, belki de Constantin devrinde de, Sarmatlar'ın kolonisi olan Sarmatae idi. Yustinian burada bir askeri karargah (kamp) kurmuştu ⁽⁴⁹⁾. Üç mil ötede, Şupelâk (şimdi Jovanovaç ırmağı) üzerindeki geçidi korumakla görevli bulunan Praesidum Dasmini kulesi yükseliyordu. Şimdiki Jovanovaç köyü (1859 yılına kadar Şupelâk) civarındaki bu kulenin harabelerini Dragaşeviç bulmuştu ⁽⁵⁰⁾. Bu kulenin güneyinde Arsena (şimdi Rajan) bulunuyordu. Yustinian buraya da bir askeri karargâh kampı yaptırmıştı; bunun bitişiğinde de geçit merkezi Sametae yahut Saminitae bulunuyordu. Verantius, bu mevkide, "Trajan Yolu"nun kalınlarını bulmuştu. Bütün civar, son derece üstün tabiat güzelliklerine bezenmişti. Batıda, Merkezî Sırbistan'ın yüksek dağları, doğudaysa, yoldan oldukça uzakta muhteşem " Rtan " piramidi görölüyordu.

Şimdiki yol, Aleksinaç'ın önünden tekrar Morava'ya iner. Eski yol XVI. yüzyıla kadar kullanılmış olup Aleksinaç vadisini dolaşır (171 m.). Bu yol, yeni zamanlarda sıklıkla zikredilen, Sırp kampı Belgrad'dan ayrılarak doğuda, Rtan'la Ozren arasından eski Roma hamamlarının bulunduğu Banya'dan çıkan Moravitsa ırmağını aşan geçide varır. Geçidin güney tarafında, aynı adı taşıyan bir köyle (213 m.) birlikte orta çağlarda Bolvan, şimdikiyse Bovan harabesi adı verilen Praesidum Pompei adlı askeri karargâh (kamp) bulunur. Yakındaki Kral kabristanı ve yontulmamış kocaman taşlı "Vampir mezarları " buradaki köyün son derece eski olduğuna şahidlik eder ⁽⁵¹⁾.

Yolcu, yedinci gün, artık " Sveti Stefan " (Aya Stefanos) manastırı yakınlarına kadar Ozren tepeleri üzerinden geçer. Bundan sonra da güneyde Niş vadisine iner. Rivayetler bundan 300 yıl ⁽⁵²⁾ önce var olan yolun yerini tam olarak belirtmeyi denemiştir. Yol rehberinde, bozulmuş bulunan durak adının Grampiana olması muhtemeldir. Sveti Stefan civarın-

daki bu merkezin Ortaçağlardaki Lipovaç olduğu muhakkaktır (53).

Bulgar Moravası Nişava ve Toplitsa'nın döküldüğü yerde üçgen şeklinde bir düzlük oluşmuştur. Batıda Yastrebaç, kuzeyde Ozren, doğu ve güneyde Suha dağları ve onun uzantıları ile sınırlı olan bu üçgen kara topraklı eski bir deniz gibidir. Buranın halen çorak oluşu, şüphesiz, eski çağlardaki verimliliğiyle zıdlık teşkil eder. Naissus şehri bu ovada kurulmuş ve II. yüzyıldanberi tarihte adını korumuş ve bugün ise Niş adına dönüşmüştür. İmparator Claudius, 269 yılında kanlı bir savaş sonunda Gotlar'ı bu şehrin surları önünde yenmiş; burada doğup büyüyen Büyük Constantin, doğduğu bu şehri geliştirip büyük binalarla süslemiş ve Yulian zamanında Niş, zabtedilmez bir şehir sayılmıştır; çünkü o zamana gelinceye kadar yapılan bütün kuşatmaları, kaleyi savunanlar tarafından kahramanca püskürtülmüştür (54). Serdika'dan sonra bu şehir, askerleri buradaki arsenalden silâhlanan Dacia Mediterranea'nın en önemli şehriydi.

Eski Niş'in durumu hakkında artık hiç bir şüphe kalmamıştır. Piriska'nın yeni bulduğu bir kalıntı, şehrin Nişava nehrinin sağ kıyısının kuzeyinde yahut başka bir deyişle, bugünkü istihkâmların yerinde olduğunu gösterir (55). Burçları ve surlarıyla orta çağların Niş şehri, Wilhelm Tirski (1188 yılı dolayları) ve Bertrandon de la Broquiere'in (1433) doğruladıklarına göre, eski ustaların eseri olduğunda şüphe bulunmayan taş bir köprü ile geçilen aynı yerde bulunuyordu. 1689 yılında Avusturyalılar kaleye girdiklerinde, onda hendeklerin yanında Roma binaları temelleri bulmuşlardı (56). 1553 yılında Vrançiç (Verantius) ve Hans Dornschwamm (57) şehirde, nehrin sol kıyısında, cami va kervansaray yapımında kullanılmış bulunan birçok Roma taşı görmüşlerdi. Bunlardan 11 kitabe kopye edilmişti. Şehre güneyden girerken, yolcu, köprünün yakınında 500 adım kadar uzunlukta bir Roma yolunun iyi korunmuş döşemesini görünce hayretini gizleyemezdi. Fakat mermer sütun üzerindeki Latince yazı artık oku-

namaz bir haldeydi (58).

Kaniç, 1860 yılında, kale içinde ve özellikle şehirde, boşuna bazı Roma kalıntılarını araştırmıştı. Roma duvarları, mozaikler, tuğlalar, sekiz köşeli bir bina kalıntısı va saireyi o, Niş'den üç çeyrek saat ötede Birzi-brod köyünde bulmuştu. Bu mevki hakkında daha etraflı araştırma, eyalet valisi Abdürrahman Paşa'nın öfkesini celbederek (1870 yılında), arkeologların devlet için tehlikeli oldukları gerekçesiyle arkeologların derhal tutuklanmasını emretmiş olduğundan yapılamamıştır⁽⁵⁹⁾. Kaniç, bu harabeleri, " eski Niş'in bugüne kadar keşfedilmiş ilk anıtları " olarak kabul ediyor. Bununla beraber, Piriska'nın açıklamasını göz önüne alınacak olursa, Büyük Constantin'in doğum yerinin bugünkü kalede aranması gerekiyor. Birzi-brod'daki harabelerin ise, Niş'den üç mil uzaktaki (Suburbanum) banliyosunda, IV. yüzyılda, İmparatorluk sarayının bulunduğu ve sonraları Yustinian tarafından yeni tahkimatla donatılan Mediana olması mümkündür⁽⁶⁰⁾.

Altı yolun kavşağında bulunmuş olması dolayısıyla, Niş, en önemli merkezlerden biriydi. " Agger Publica "dan başka, Viminatium ve İstanbul'a giden ve Timok eyaletinden geçerek Tuna'da Ratiaria (Arçar)'ya varan bir askeri yol daha vardı. Bu yolun uzantısı olarak Morava'dan batıya doğru üç tali yol (kol) ayrılmaktaydı. Sağda, hiçbir eski anıtta zikri geçmeyen bir yol, Bosna'dan geçerek Salon'a (Selânik) varmaktaydı. Bu yol Velizar ile Harzes'in Gotlar'la savaşlarında sık-sık kullanılmıştı. Orta bir yol, Ulpiana'dan, daha sonraki Justiniana secunda (şimdiki- Liplân) dan⁽⁶¹⁾, Theranda dan (Prizren'e doğru), Crevenum (Dirim üzerinde, Krabi dağı altında ki Spaş'ın yanında) dan ve Picaria (şimdiki Dukacin 'de Puka istihkâmları)'dan geçerek dokuzuncu günü Lissus (şimdiki-Alesio, Amavutça ve İslavca Lieş'e) ve Adriatik kıyısına⁽⁶²⁾ varırdı. Sol taraftan Makedonya'daki Stobi'ye gidilir, oradan da Ege kıyısına Thessalonick (Selânik)'e inilirdi; yahut da Adriatik kıyısında Dyrrhachium (Draç)'a gidilirdi.

İstanbul yolu, Niş'den sonra ancak iki saat kadar bir süre

düzlükten geçer, sonra dağlık va ormanlık araziye girerdi. Niş'le Sofya arasında üçden az olmayan zor ve çetin geçitten geçilirdi. Yol, Niş ovasını bir yolcu istasyonuyla terk eder. Aynı durumda olan öteki birçoklarına benzeyen bu durak yeri, " dağ dibi" veya yeni açıklamaya göre "dağ eteği", "Racides "veya " Raddicibus" adı taşıyordu. Yol, Alp dağlarının arızalı arazisine kadar uzanan ve bütün Morava, Nişava ile Köstendil ovası arasındaki üçgeni kaplayan Suha-planina (Kuru-dağ), tepelerinde içine alan ârızalı yerlerden geçiyordu. Nişava daha ötede, kuzeyde, bir yandan Suha - Planina (Kuru-dağ), öte yandan da belirli uzaklıktaki bugünkü Sırbistan sınır Dağlarına uzanan dik ve sarp duvarların arasında sıkışıp kalıyordu. Yolcu geçidin tepesini aşp, Horreum Margi'de sınırlarını geçtiği, Nişava'nın kaynaklarına dayanan "Regio Remesianensis"e girmek üzere " Regio Naissatensis"⁽⁶³⁾ yahut "Naissitana" yı terkederdi. Biraz sonra, gözlerinin önünde küçük bir vâdi belirirdi (275 m). Nişava nehriyle sulanan bu vadide, " Remesiana" şehri bulunuyordu. Bu şehrin enkazıyla Türkler, Ak-Palanka (Bela-Palanka) kalesini inşa etmişlerdi. Bazıları, Septimiy Sever ile Philip Arab zamanlarından kalma kitabelerde, aynı yerde belki de Trayan tarafından kurulmuş bulunan bir koloni olan "Respublica Ulpianorum"dan bahsedilmektedir ⁽⁶⁴⁾. Daha sonraları, burası Piskoposluk merkezi olmuş ve piskoposlardan bilhassa,400 yıllarında aynı zamanda misyoner ve yazar olan Nikita Besiler'in havarisi olarak tanınmıştı ⁽⁶⁵⁾.

Hareketinin dokuzuncu gününde, yolcu, vadiden çıkıp yukarı doğru dikilir ve 697 m.lik yüksek yaylaları aşarak yolcu durağı Mutatito Latina'nın ardında daha büyük bir vadi görür. Burada şimdi Pirot şehri ve kalesi bulunuyor. IV. yüzyılda burada sadece bir nöbetçi kulesi olan Turres bulunuyordu. Belki de bu şimdiki şehirden biraz ötelerdeydi; çünkü, XVI. yüzyılda yolcular buradan geçmiyor ve sağdan gidiyorlardı. Çok muhtemeldir ki, Pirot kalesi Yustinian tarafından tahkim edilen "Quirmedava" ⁽⁶⁶⁾ şehridir. Kalenin üzerinde tuğlalar ve

renkli mozayik taşları bulunmakta ve bitişikteki bağlardan, fazlasiyle bozulmuş bir zamanların döşeli yolu geçmekteydi (67).

Rivayetlere göre şehir eskiden yukarıdaydı; çünkü ova bataklık ve karasuluk halindeydi. Gerçekten Niş vadisi bu mevkide, bir zamanlardaki bataklık ormanların oluşturduğu turbiye diplerinin orta çağlarda da varlığını ve birçok su kaynaklarının bu düzlüğü doldurduğunu birçok kaynak bildiriyor.

Turses'den itibaren yol, hep Nişava kıyısını izleyerek yavaş-yavaş yukarı doğru tırmanıyor. Mutatio Translitae adındaki ilk durak, Sukov ırmağının sularının toplanıp, Nişava'ya aktığı geçidin kayaları üzerinde bulunuyordu. İkinci durak olan Mutatio Ballanstra'ya hep vahşi ve son derece yabani yerlerden geçilerek varılırdı. Yol bundan sonra Nişava yatağını birkaç yerde, Çaribrod civarında aşar ve akşam üstü Meldia'ya varırdı. Burası Dragoman (') civarında Meldler'in ilk yerleşim yeri idi. Eski döşeme, 1553,1577 yıllarında Piro'tla Sofya arasında, bugünkü kervan yolunun kâh sağında, kâh solunda görülmekte ve bu askeri yol " Via Militaris "un bazı kısımlarından yer-yer faydalanılırdı. Ertesi onbirinci gün, Nişava kaynaklarının bulunduğu sarp ve yüksek (726 m) geçidinden fazla uzak bulunmayan ve oradaki su bölünüş çizgisini oluşturan Misia veya buna tâbi bulunan Dardania ve Trakya arasındaki sınırdan geçilirdi. Daima aşağıya doğru inilerek öğle vakti Belitsa civarında bulunan Scretisca'ya gelinir ve artık düzlüğe çıkılarak Serdica ovasına ve bu ovanın üzerinde bulunan şa'saali şehire gelinirdi.

Serdica, bütün yarımada içerisinde en iyi durumdu olan bu şehir, 6 coğrafya mili uzunluk ve üç mil genişlikte, bir zamanlar deniz yüzeyinden ortalama 520 metre yükseklikte bir göl dibi olan alüvyonlu ve elips biçimindeki bir vâdide bulunuyor. Doğuda, Koca-Balkan (Stara-Planina) dağlarının çıplak ve kayalık tepeleri görünüyor; batıda ise, şehrin üzerinde,

(') Şimdiki adıyla: Dmítrovgrad. " Mütercim "

âdetâ yuvarlak bir kaide üstüne oturmuş, 2300 metre yükseklikteki volkanik yapılışlı Vitoşa dağı yükseliyor. Bunun muhtemelen bize Trakya Donuca'sını hatırlatması gerekir (68) Güneyde karlı Rila dağı (yaklaşık 2750 metre) görülür. Yarımadanın kuzeyindeki pek az tepeler bu dağın yüksekliği ve haşmetiyle boy ölçüşebilir. Thucydide bu dağa "Skombros" adı vermiştir. Orkios (İskir), Strumum (Struma), Nestos (Mesta) ve Hebros (Meriç) nehirlerinin kaynakları bu dağdadır. Güneyde, Trakya'ya giden yolu, bazı kayıtlarda Rodopların, bazılarında Koca-Balkanlar'ın bölümleri oldukları sanılan Trakya Ortadağlarının (Karacadağlar) tepeleri, inişli-yokuşlu hale getirmiştir. Sofya ovasının suları kuzeyde, İskir (Oescus) nehri vasıtasıyla Koca-Balkan'ın saatlerce uzayan bir gediğinden akıp geçer. Bu, Timok'tan Karadeniz'e kadar olan tüm Balkan dağları şeridinde tek nehir yarığını teşkil eder. Bu ırmağın kayalık koridora girerken, yavaşlayan suları geniş bir bataklık (500 m) oluşturur. Balkan'la Vitoşa'nın eteklerinin her yerinden sıcak sular kaynar. Bu muhteşem bölgede hoş gitmeyen olaylar, yalnızca, sık-sık meydana gelen yer sarsıntılarıdır. Yoksa burası, bütün yarımadada benzeri ve eşi bulunmayan bir yerdir.

Tukidid (Thucydide) zamanında, havzayı kesen İskir, Odris Krallığı'yla batıdaki bağımsız kabilelerin sınırın oluşturuyordu. İskir'a doğru Trakya devletinin en uç sınır kabileleri Treterler ve Tilataylar'dı. M.Kras (°) İsa'dan 29 yıl önce Tuna üzerine yürürken burada Serdler'i bulmuştu. Onlar da, Nişava kaynakları civarında yaşayan komşuları Meldler gibi küçük ülkelerinde Roma Lejyonlarının ortalıkta görünmesinden pek memnun olmadıklarından, onları Makedonya'ya seferinden geri dönerlerken rahatsız etmekteydiler. Ceza olarak bu iki kabilenin silâhla yerleri talan edilmiş ve esir düşenlerin el-

(°) Licinus Crassus Dives (Marcus), Romalı bir siyaset adamı olup, Pompeius ve Julius Caesar'la birlikte ilk üçlü yönetimi (Triumvirat) oluşturmuştu. "Mütercim"

leri kesilmişti ⁽⁶⁹⁾. Ptolemeus (II. yüzyıl) zamanında, Trakya'nın en kalabalık halkı Strategia Sardike vilâyetinde bulunuyordu ve aynı adı taşıyan Serdler şehri, tâ IV. yüzyıla kadar, Sardon polis ⁽⁷⁰⁾ diye anılırdı ve bu ovada Serdlerin ve diğer Trakya kabilelerinin mezar tepeleri olan hüyüklerle çok sayıda rastlanmaktadır⁽⁷¹⁾.

Trakya'nın bir eyalet haline dönüşmesini takiben ve ancak Serdika'yı başkent yapan Dacia Mediterranea eyaletinin teşekkülünden sonra, Romalıların burada müstahkem bir askerî kampı birlikte kurdukları belediye, daha büyük bir önem kazanmıştı. Bu tarihten sonra şehirde madeni para kesiliyor ve bunların üzerinde "Serdikes Ulpias" ⁽⁷²⁾yazısı okunuyordu. İhtimal ki, buraya Daklar'ın baş şehri Sarmisegetusa'nın halkı yerleştirilmiş ve bununla birlikte şehir adına Ulpi ünvanı da eklenmişti ⁽⁷³⁾. Konstans ile Konstantin adlı iki imparatorun izniyle, 280 kadar batılı ve 76 kadar doğulu piskopos bu "civitas ampla et mobilis" te her iki imparatorluk sınırında ariyanlık (mezhebi) üzerindeki kilise sorununu çözümlemek için 344 yılında Serdica'da toplanmışlardır. Fakat doğulu temsilcilerle aralarındaki bütün Traklar, ariyanlık taraftarı olduklarından, ayrı bir sarayda toplanmışlar ve anlaşmayla ilgili bütün denemelerden bir sonuç alınamayınca gizlice geçitleri aşip aleyhde bir toplantı düzenlemek için Filibe'ye kaçmışlardı ⁽⁷⁴⁾. Toplantıya katılan papazların imzalarına bakılırsa, o zamanlar Yarımada'daki önemli şehirlerin herbirinde piskoposluk olduğu anlaşılıyor. Buraya kadar açıklanan yerlerdeki Singidunum, Viminacium, Horrem Margi, Naissus ve Serdica şehirlerinde piskoposlar bulunuyordu.

Şehrin adı, bugüne kadar İslavca ifade şekliyle Sredets olarak korunmuştur (*). XIV. yüzyıldan itibaren bununla birlikte Sofya adı da zikrediliyor. Roma kolonisi hemen hemen şehrin şimdiki yerinde bulunmaktaymış. Kaniç, eski şehrin sur kalıntılarını kuzeyde Berkovitsa yolu üzerindeki Kurşunlukapı civarında bulmuştu. Bu sur kalıntılarının 335 metrelik kısmı meydana çıkarılmıştı; 4 metre genişliğindeki duvarların 6-16 metre kutrunda 4 adet yuvarlak kulesi de vardı. Bunlar,

(*) Sredets: İslavcada "orta" veya "ara" anlamına gelmektedir

" Mütercim "

düzlükten birkaç metre yükseklikteki bir tepenin düzeyinde inşa edilmişti. Kale duvarları aynı zamanda hem doğudan ve hem de batıdan, birkaç yüz adımlık mesafeden gözlenebiliyordu. Kalenin merkezi, şimdiki şehrin içerisinde , muhtemelen, eski Aya-Sofya (Sveta Sofia) kilisesi harabelerinin bulunduğu yerdeydi (75).

En önemli yollardan ikisi Serdica'da kavuşmaktaydı. Bunlardan birincisi Singidinum'dan İstanbul'a, öteki ikincisi de, şimdi pek az araştırılan Dyrrhachium (Draç)dan Trayan Dakyası'na giden yoldu. İkinci yoldan, Makedonya'nın beşiği olan Axios (Vardar)'dan, para kesme hakkına sahip ve piskoposluğu bulunan Roma kolonisi Ulpia-Pautalia (Ortaçağlarda Velbujd, şimdiki adı ise Köstendil) ve Aelea (Pernik veya Radomir)'dan geçilerek, beşinci günü, Serdica'ya gelinirdi (76). Yolcu, buradan İskir akıntısını izleyerek, Tuna'yı aşar ve hep Aluta'yı takibederek, Karpatlar boyuna gelirdi. Sofyadan Köstendil'e kadar bu yol, Vitoşa dağı eteklerinden Struma kaynaklarını aşar ve nehri, şimdi de ayakta duran 8 gözlü bir taş köprüden, Köstendil önlerinde geçerdi. Bu köprüden M.Crassus, Bastranlar, Misiler ve Serdler'e karşı yaptığı seferleriyle sırasında geçmişti. Ortaçağlarda bu köprü, İmparator Vasilius II.nin Bulgarlar'a karşı yaptığı (Pernik'in 1002 ve 1016 yıllarında kuşatılması sırasında) seferleriyle 1330 yılındaki Bulgar-Sırp savaşı sırasında bu köprüden bahsediliyor. Pautalia'dan 6 saat doğuda, Vitoşa ve Rila dağlarının yüksek yaylaları arasındaki sarp bir vadide Velizara Germania'nın doğum yeri olan Dacia Mediterranea'nın beş şehrinden en sonuncusu bulunuyordu. Bu şehir bütün kargaşalıkları ve milletlerin göçlerini yaşamış ve 1020 yıllarında bile Bulgar piskoposluklarının yedi şehrinden biri olarak Velbujd (Pautalia) adını aynen korumuştur. Arap coğrafyacısı İdrisi 1153 tarihinde bu şehri, bağlar ve bereketli tarlalar arasında güzel bir şehir olarak tanıyor. Buranın, sert akarak Struma'ya dökülen ırmağı, 1378 yılında Germanştitsa, 1469'da Cerman ve şimdi "Cermen" adını taşıyor. Şehir şimdiki halde küçülmüş ve yine Cermen adını taşıyan küçük bir köy haline gelmiştir. Yakın

çağlarda, buraya yakın bir yerde Dupnitsa şehri kurulmuştur (77).

Biz şimdi Serdica (Sofya) ile Philippopolis (Plovdiv-Filibe) arasındaki askerî yola dönelim. Bu yol birçok sarp geçitleriyle su bölünme yerlerinden (su bentlerinden) geçmekteydi. Şehirden sekiz mil uzakta, Herudote'a göre Skios, Thuchydit'e göre Oskios ve Romalılara göre Oescus, Yordanes (VI. yüzyıl)'e göre Euscus denilen çok güzel bir yere gelinirdi. İslavlar bu yerin adını İskır veya İskra (Kıvılcım) olarak değiştirmişlerdi. Köprü yanında, yolcu mola yeri Mutatio Esco amne bulunuyordu. Burasının harabelerini Marcilly, Grublyan köyü civarında ortaya çıkarmıştı (78).

Onikinci günün akşamı yolcu, Sredna-gora eteklerinde aranması gereken "Bugaraca" şehrine gelirdi. Buradan itibaren bugünkü Yeni-han (580 m) dolaylarında yol yükselmeye başlardı: Buradan bütün Sofya düzlüğünün harikulade görünümü gözler önüne serilirdi. Hafif silâhlı askerlerden oluşan mahalli garnizon, "Notilia Dignitatum" da Pseudocomitatenses Bugaracenses (400 yılı civarında) olarak zikrediliyor (79).

13. gün, bütün yol boyunca en önemli coğrafi mevki olan, Tuna ve Karadeniz yakasına düşen Sofya ovasıyla, suları artık Ege denizine doğru akmakta olan İhtihan vadisi arasındaki suların bölünme yeri (840 metre) oları şimdiki Vakarel önüne gelinirdi. Burası, aynı zamanda İstanbul'la Belgrad arasında en yüksek geçit yeri idi. Burası çok eski bir koloniydi ve Ptolemeus'a göre Terta, Poytinger haritasına göre Sarto, Ravenna'lı coğrafyacıya göre Sparthon, Itinerarium Hierosolymitanum'da ise Sparta adını taşıyordu. Üçüncü yüzyıl civarına kadar burası Sofya'dan ayrılınca, varılan ilk gecelemedurağıydı.

Geçitten kuzeye doğru bakınca, göz alabildiğine uzanan bütün Sofya ovasıyla etrafındaki tepeler görülür. Yolcu, gözünü güneye, Rejana çayı vadisinin çıkışına doğru çevirince, hâlen mevcut bataklıklara (80) bakılırsa, daha tarihi devirlerin başlangıcında kaybolduğu ileri sürülen eski İhtiman gölünün

dibindeki ova ve şirin çayırıklara bakanlar hayran kalırlar. Rejana, öteki birçok kaynaklarla birlikte, dar ve kıvrımlı bir dağ geçidinden akan Mitimire deresini oluşturduktan sonra Topolnitsa'ya doğru yönelir. Burada, taze yeşilliğini hiçbir zaman kaybetmeyen vadilerde büyük at sürüleri otlar. Dağın, amfiteatr biçimli sırtlarını meşe ormanları kaplar. Bugünkü Ihtiman'ın yerinde (610 metre) eski kaynaklara göre Egerica ve daha yeni devirlerde adı Yunancalılaştırılan Helice durağı bulunurdu. Yustinian zamanda, burada, adı az bir değişimle XVI. yüzyıla kadar ⁽⁸¹⁾ muhafaza edilen Skupion adlı bir askeri üs kurulmuştu. Dornşvam 1553 yılında, Vakarel geçidinde olduğu gibi, bütün Ihtiman vadisinde, büyük taşlarla güzel döşenmiş geniş bir yol görmüştü. Bu tarihte, henüz kullanılmaktaysa da , bakımsızlıktan bozulmuş olduğundan, yolun kâh bir tarafından, kâh öte tarafından gidilmek zorunda kalınırdı.

Ondördüncü günü, yolcu, bütün yolun en önemli stratejik yeri olan ve Amian Marcellin'in " Succorum Claustra, Succorum Angustialı" yâhut sadece "Succi " olarak adlandırdığı mevkiden geçirdi. Çok eski devirlerde olduğu gibi, ortaçağlarda ve hatta zamanımızda da ekseriya uzak ülkelerin kade-ri burasını koruyan veya zaptedenlere bağlıydı. Mitivir (köprüsünün yüksekliği 590 metre) den sonra, yol önemli diklikler olmaksızın dağları takibeder. Daha ötelede yol, sola doğru akarak Meriç'e dökülen bir dereyi aşar ve fakat yol bunun yatağını takibetmeden doğruca dağ tarafına yönelirdi. Solda, alçak ormanlık tepelerin ardından zirvesi pek az zaman karsız kalan ve haşmetli manzarası yolcuların her devirde hayranlığını çeken Rila dağı görülür.

İki saatlik yolculuktan (9 mil) sonra yolcu, Diocletianus zamanında ölen aziz Alexandr'ın efsanesinde Clissura olarak adı geçen küçük bir durak yeri olan mutatio Soneum'a varırdı ⁽⁸²⁾. Klisura köyü, 1530 ve 1553 yıllarında da burada bulunuyordu. Köyden sadece birkaç adım ötede, Succi'nin tam girişinde eşik şeklinde bir geçit tepesi (809 metre) bulunur. Sol-

da, istasyonun üstündeki sarp yamaçta, 40 adım uzunluk ve aynı genişlikte, yuvarlak bir kulesi bulunan dörtgen biçimli bir kale yükselirdi. Bunun güneye bakan bu kulesi daha küçük bir istihkâmla korunmuştu. Bir kaleden ötekine doğru tam sırt üzerinde, iri dörtköşe taşlarla örülü ve giriş kapıları sürekli olarak korunan sağlam ve çapraz(dik) bir duvar çekilmişti (83). Bu kapı, Dakya'yla Trakya ve İlyricum'la Ories arasındaki sınırı oluşturuyordu. Dünya üzerindeki hakimiyetleri bakımından iki güç olan Roma ve Yunan (kiliselerinin) sınır çizgisi de burasıydı. Bundan başka burası, heriki taraftan 14'er günlük mesafede bulunması itibariyle Singidunum (Belgrad)'la Marmara denizindeki Heraklia arasındaki yolun ortasıydı.

Bu kapı ünlü "Trayan kapısı"ydı. Fakat halen yaşayan ihtiyarların gördüğü bu kapının varlığı artık (mitolojik) bir efsane olarak kalmıştır.

Orta çağlarda, kapılardan yalnızca iki defa bahsedilmiştir. 1189 yılında İmparator Frederic I. Barbaros Haçlılar'la birlikte "Arz-ı-Mev'ud" (Mukaddes topraklar)'a varmak için Bizans'tan geçmeye karar verince Latinlerin aslında Bizans İmparatorluğunu yıkmak niyetinde olduklarını düşünen Bizans dehşetle korkmuştu; nitekim bu da birkaç yıl sonra gerçekleşmişti.

O zaman, İmparator İsaak Angel (') tek mil geçitlerin tahkimini ve özellikle "quasdam antiquas clausuras vetustate collapsas, robur scilicet et munimentum totius Bulgariae, in berfredis et propugnaculis praecepit communiri" (Zamanla harap olmuş bulunan ve Bulgaristan'ın çetin engellerini oluşturan geçitlerin kulelerle tahkim edilmesini emretmişti.) Eski Roma yapıları, büyük taş bloklar ve muazzam ağaç kütükleriyle tahkim edilmişti. Fakat Sofya yönünden hücum eden Haçlılar, ahşap istihkâmları yakıp, blokları yıktılar ve askerleri Trakya ovasını istilâ ettiler (84).

(') İsaak Angel II. Roma Şark İmparatoru (1155-1204) Kardeşi Alexis III. tarafından tahttan indirilmiş, Venedikliler vasıtasıyla 1203'de tekrar tahta geçmiş ve oğlu Alexis IV. tarafından 1204'de tekrar indirilmiştir. "Mütercim"

Tarihte bu kapılardan 1443 yılında Hunyad'ın Osmanlılara karşı yaptığı askeri seferde ikinci kez sözediliyor. Bilgilerini eski askerî kumandanlardan alan Bonfiniy, taşlarla örölmüş dev bir kapıdan bahsetmekte ve bu yapının Trajan'a ait bulunduğuna dair rivayeti ilk kez hatırlatıyor ⁽⁸⁵⁾.

Bu tarihten sonra, Trajan Kapısının XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar sık-sık açıklanması yapılmıştır. Marcilli (1730 yılı) sadece yapının tam açıklamasını yapmakla kalmamış aynı zamanda bir de resmini vermiştir. Çapraz (dik) duvarlar artık Türkler zamanında yıkılmış; kapı ise bunlardan ayrılmış bir durumda kalmıştı. Bu kapı 24 ayak yükseklikte ve 15 ayak genişlikteydi. Burayı dikkatle seyreden birçok yolcudan alınan bilgilere göre, kapının alt kısmı büyük dört köşe taşlarla örölü, kemeri de dahil olmak üzere üst kısmı otlar ve çalılarla kaplıydı. Kapı sağlam ve geniş tuğlalarla örölmüşü ⁽⁸⁶⁾. Son durum bize, bu kapının artık ilk Roma yapısı olmadığı, ancak sonraları Bizanslılar ve Bulgarlar tarafından onarılmış harabelerden ibaret bulunduğunu açıkça gösteriyor.

Buradan geçen bütün batı Avrupalı elçileri hayran bırakan bu eski kalıntı hakkında bir sürü belge toplanabilirse de, bu hususta Marsili'den önce yol kalıntı harabelerini en iyi araştıran Dornşvam burada 1553 yılında " temelde, suların aşındırmasıyla meydana çıkan bir adam boyu yükseklikte, üzerindeki Yunanca yazıları artık okunmayan dörtgen biçimli bir taş görmüşü. Yağmur sularının açığa çıkardığı kapının doğu tarafındaki aynı kitabeden, 1719 yılında Corneliy fon derr Driş de sözletmiş ve bunun Latince olduğunu sanmıştı. O zamanda, bir memleketten ötekine sık-sık yolculuk eden elçilik memurları, binanın hızla haraboldüğünü kaydediyor ve mevcut çatlaklıkların yıldan yıla artmasına kış günlerinin ayazlarının, fırtınalarının neden olduğunu söylüyorlardı. Bundan başka, eski eserleri severler, bazı taş ve tuğla parçalarını söküp alarak, bunları hatıra olarak saklamak ve nadir bulunur parçalar gibi bürolarını ve salonlarını süslemek için kullanıyorlardı. Driş, artık kemerin tamamıyla yıprandığını ve yakın bir gele-

cekte tamamiyle yıkılırsa buna şaşmamak gerekeceğini belirtiyor.

Ayaklanan Sırlara karşı buradan geçen askerler ile (Kırcaali Türkleri) bu kapıyı görmüşlerdi. Bu kapılar varlıklarını Edirne Andlaşması zamanında bile korumuşlardı. 1837 yılında buradan Dr. Ami Boue'de geçmiş fakat artık hiçbir kapıya rastlamamıştı. 1837'de eski Paris ve Viyana elçisi olan, tümen kumandanı Ferik Ahmet Paşa'nın isteğiyle, Sofya Paşa'sı Hüsrev Paşa bu kapıları yıktırmıştı. Ne kadar değerli bir anıtı bilmeyerek yıktırdığını yolculardan öğrenen Paşa son derece üzülmüş⁽⁸⁷⁾. Yapı malzemesini Türkler bir karakol kulesi, iki han yapımında, kalanlarını da yolun döşemesinde kullanmışlardı. Kapının yerini ısrarla arayan Lejan, karakoldan birkaç adım ötede, Rumca yazıları okunamayacak kadar yıpranmış bir taş bulmuştur. Böylece kapı ortadan kalkmış ve sadece adı kalmıştı. 1864 yılından beri bu kapının yakınında Çerkezlerin oturduğu köye Kapıcık denilmiş ve harabe yerine Türkler " Kapılı derbent " ve Bulgarlar ise Trayan kapısı adını vermişti.

Duvarlar ve tahkimat savunma için yeterli değildi. En çetin defile (dağ geçidi) adı geçen kapıdan biraz ötedeydi. Bu yaklaşık bir mil kuturunda bir vadi olup, en alçak yeri 180 metredir. Geçidin alt tarafında ayrı istikametlere doğru akan ve biri birinin karşısında yeni oluşmuş bir çay halinde bir araya karışan iki dağ deresi bulunuyor. Bu iki derenin karıştığı dereye Romalılar Ucasus, Bulgarlar Yavoritsa, Türkler Harman dere adını vermişlerdi⁽⁸⁸⁾. Bu dere sarp vadi yarıları arasından Topolnitsa' ya akmaktadır. Gerçek " Succı "ler buradaydı. Şimdiki yolla, hep altta bulunan dere boyunca kayalık zirvelerden vadinin alçağında bulunan karakola doğru (630 m.) gidilir. Sonra da öteki dere yatağı boyunca iki zirveye doğru yükselinir. Burası da ilki gibi aynı yükseklikte, kapıların bulunduğu yerdir. Roma yolu dağ etekleri boyunca, 30-40 metre derinlikteki çukurların üstünü kesen bir kayadan vadiyi sol taraftan dolaşırdı. Büyük kapının olduğu yerden 100 adım

kadar ötede yol ikinci ve daha küçük bir kapıyla kesilmiş bulunuyordu. Bu ufak Trayan kapısı bu günde görülebilir. O, sık kayın ormanı içine öyle sokulmuştur ki, yolcunun gözünden, şimdiki yoldan geçerken kolayca gizlenebilir (89). Bir araya toplanmış bulunan çaydan yüksekte harabeleri, çalılarla kaplı olarak son derece hayret verici güzel bir görünümü olan üçüncü bir tahkimat bulunuyor. Buranın yakınında, Ucasus'un inışı (derinliğiyle) mutatito Ponte Ucasi istasyonu arasında bir köprü vardı.

Bu yer bu günde büyüleyici bir güzelliktedir. Romalılar zamanında, dar sun'i yolun etrafındaki tepelerle vadiye doğru olan derinlikte meşe ve kayınlıklardan oluşan bakir ormanlardan ve bunları yer-yer kesen çıplak kayalık alanlardan başka birşey görünmüyordu.

Romalı strateji uzmanları, böylece doğal ve teknik olarak manialı olan Succ'i'yi, İmparatorluk için en büyük koruyucu saymışlardı. Onlar, böylece keza iyi tahkimatlı iki yolla çevrilmişlerdi:Bunlardan biri: Makedonya sahil yolu olup Philippi (Acontisma) civarındaki geçitten, ikincisi de şimdiki Demir-kapı" (90) geçidinden geçen Tuna yoluydu. " Trayan kapılar"ı nın zayıf tarafları, ancak ortaçağlarda anlaşılmış ve bu geçidin sadece bir kaç saat sağ ve solunda, Trakya düzlüğüne indiren daha elverişli birçok geçitlerin bulunduğu görülmüştü.

Succi çıkışında yolcu gördüğü muhteşem bir manzara karşısında büyük bir zevk duyardı. Aşağı derinliklerde geniş düzlükler halinde Trakya ovası ve uzaklarda Filibe göze görünmekteydi. Sağdan, ormanlık alanların üzerinde Rodopların yükseldiği, soldan da, bütün " Sredna Gora "(Ortadağlar-Karaca dağlar) ve onun ardından da haşmetli Koca-Balkan ve hattâ Kalofer civarındaki bu dağların en yüksek tepesi "Mara Gidik" görülmekteydi. Yolcunun üzerinde durduğu 710 metre yüksekliğindeki tepe, Trayan kapılarının bulunduğu yerden sadece yaklaşık 100 metre daha aşağıdaydı. Artık, yol buradan aşağıya doğru dik olarak iner. Buradan sadece 7 kilometre uzakta bulunan Yeni Köy, 300 metre daha

alçaktadır. Bu durum Romalılarca iyice bilinmekteydi. Ammi-en, Succ'i'nin İlliria tarafından kolayca çıkılabildiğini, Trakya yakasının ise karşıda düşman olmasa bile güç tırmanılabilir durumda olduğunu bildiriyor.

Geçidin alt tarafında, Sardak deresinin her iki yakasında, Vetren (Türkçede- Hisarcık) köyü kurulmuştu. Gerçekten, köyün doğu tarafında her yanı 40 adım uzunlukta, duvarları üç adım genişliğinde dörtgen şekilli eski bir kale harabesi bulunuyor. Bu kalenin önünde, tam 670 millik yol boyunca, şimdi ki zamana kadar kalabilmiş tek bir mermer sütun bulunmuştu (91). Bu sütunun üzerindeki Grekçe kitabe bu taşın Marcus Antonius Gordien 'in hükümdarlığı zamanında Pihilippopolis (Filibe-Plovdiv) şehri tarafından Katius Tseler'in Trakya valiliği sırasında (92) dikilmiş olduğu yazılıysa da, kalenin adı zikredilmemişti. Bununla beraber bunun Mansio Lissae veya sadece Bona Mansio olduğu bilinmektedir(93).

Yolun müteakip kısmının, Filibe'ye doğru giden geçitleri, Yine de oldukça önemli engeller arzeder. Şimdiki yol Tatar Pazarcık düzlüğüne (202 metre rakımlı) ve sonra da Meriç nehrinin sol sahilini takiben Filibe'ye varır, Sultan Beyazid II. (') tarafından kurulan Tatar-Pazarcık son derece modern bir şehirdir. Buradaki bütün eski anıtlar şehrin civarından getirilmiştir. Yol güzergâhlarına dair eski kayıtlar o kadar değişiktir ki, bizim bunlardan iki yolu kabul etmemiz gerekiyor: Birisi ve daha eskisinin yani Poytinger haritasının burasıyla ilgili kısmı bozuktur; bize daha yeni kaynakları gösteren diğer ikincisi de daha yeni zamana aittir. Eski güzergâh, şimdiki gibi genellikle aynı yöndedir; yani Meriç'in sol yakasındaki oavadan geçer. Filibe'nin önünden 24 mil uzakta gece durağı Mansio Zyrmae bulunurdu; burası daha Yustinian zamanında Ozorme (94) üssü adıyla müstahkem ordugâh olarak kullanılırdı. Bu isim, çok fazla yaygınlık gösteren "sru" (akış) isim kökünü hatırlatır ki, (Yunancada: "ru-rein, Latince-

(') Tatar Pazarcık'ın Çelebi Sultan Mehmet tarafından kurulmuş olduğu ve buraya Erzurum Bakiyesi Samsun Talaklarının Başkanları "Minnet Bey"le birlikte yerleştirilmiş bulunduğu tarihlerimizce zikredilmektedir. "Mütercim"

de: "rivus" köklerini taşıyan "staron, stroum", Slavca: struya, struga, strumen v.s. ile) şimdiki şeklinin "nehir" adından türediği ve aynı kökün ister, Strimon, Srema, Sermius (Filibe civarında) Sirmium v.s. gibi adların aslını oluşturduğu sanılır. Zurmae veya Ozorme'nin harabeleri, yukarıda zikredilen mesafelere göre, herhalde Tatar Pazarcık'tan pek çok uzakta değildir. Gerçekten de Bulgar coğrafyacısı Stefan Zahariev bu şehirden sadece bir saat kadar uzakta, kentin kuzeyinde, eski ve büyük bir yerleşme merkezinin harabeleri bulunduğunu ve Bulgarların buna Troyan şehri, Türklerin ise buraya, etrafa dağılmış kiremit kırıntılarının bolluğu yüzünden Kiremitpara adını verdiklerini açıklamalarında belirtiyor. Bundan başka burada, paralar, iri, mavi taştan yol döşemeleri bulunmuş; hayranlık veren güzellikteki Topolnitsa (Kavaklı)'nın iki yakasında Troyan köprüsü adı verilen ve her iki başında kakol kuleleri bulunan bir köprü'nün harabeleri görülür. Romalı askerlerin mezar taşları, civarlarında birçok kiliselerin yapımında kullanılmak için götürülmüştü ⁽⁹⁵⁾.

Yol, daha ötede, tamamiyle çıplak, bataklık, kışın ve ilkbaharda hiç aşılmaz, düz bir araziden geçerdi. Bu ova şimdi pirinç tarlalarıyla örtülür. Bu yüzden kışın, şimdi tren yolunun geçtiği, nehrin sağ yakasındaki yoldan gitmek gerekirdi.

Kışlık denilebilecek olan ikinci Roma yolunun Meriç nehri'nin sağ sahilinde, Rodop dağlarının eteklerinde aranması gerekir. Bu yol, Lissae'den yaklaşık 15 kilometre ötede Meriç nehrini geçer ve bu civarda da durak yeri mutatio Alusor bulunurdu. Buradan Lissae ve Flibe aynı uzaklıkta (22 Km.) idi ve duraktan, yanlış olarak Tatar-Pazarcık'ta aranan Bessapara'yavarıldı.

Mühendis Proşek'in bir bildirisine göre, Meriç'in akışı istikametinde batıda, şimdiki Belova istasyonundan Türkçe Kızderbendine (Molina Klisura'ya; girişte 435m; çıkışta 288 m.) birçok yerleri inşa halindeki demiryolu yığıntılarıyla örtülü, Meriç'in kaynaklarına doğru çıkan döşemeli bir yol bulunuyordu. Bu yol Kostenets (ortaçağlarda Konstanzia)'in yanın-

dan geçerek, Banya (600 m.)'dan Samokov'a doğru uzanıp kayboluyordu. Dolayısıyla bu yol, Filibe'yle Almanya, Pautalika ile Skupi arasında kestirme bağlantı sağlıyordu. Bununla beraber, daha büyük bir dikkatle bakılırsa bu döşemenin ortaçağlara ait olduğu görüşü benimsenebilir. Konstantia, ancak takriben 900 yıldan beri ilk defa ortaya çıkmış oluyor. XIV. yüzyıldan bu yana, İstanbul'la Bosna ve Raguza⁽¹⁾ arasında başlıca bağlantı bu yoldan yapılırdı.

Besler şehri anlamına gelen ve Trakya yerli adları arasında sık-sık rastlanılan " Para " takısı, Robert Röysler'in ⁽⁹⁶⁾ açıklamasına göre, şehir (Sanskritçede pari, Yunancada polis olan) anlamına gelmekteydi. Burası, herhangi bir savaşçı dağ kabilesinin öncü karakoluydu. Bu gibi kabilelerin köyleri açık ve düz arazide değil de, yüksek dağ üzerlerinde bulunurdu. Bir zamanlar, şehrin sağlam istihkâmları vardı. Yustinian Vesuparon'un duvarlarını sonradan onartıp yenilemişti. Dolayısıyla bu şehrin o devirden büyük kalıntılarına rastlanması gerekir. Fakat, Tatar Pazarcık'ın bütün çevresinde, Batkun'da olduğu kadar zengin ve eski kalıntılar yoktur. Bu gibi zengin kalıntılara, ilçe merkezinin 15 kilometre kadar güney batısında, Rodop dağlarının kuzey sırtının önlerindeki çukurluklarda bulunan Batkun'da rastlanmıştır. Tatar-Pazarcık'taki kitabelerin çoğunda ve bazı yazılı taşlarda hep Batkun adına rastlanır ⁽⁹⁷⁾. Orada aynı mevkide, bir kısmı çok eski devirlerden, bazıları da orta çağlardan kalma eserlerle geniş harabeler bulunur. Batkun'dan çıkarılan ve Trakya'nın en eski yazılı taşı olduğu anlaşılan bir taş, bugün Tatar-Pazarcık İslâm Mezarlığında bulunuyor. Dumont'a göre, şüphesiz bu taş, Makedonya menşe'li olup IV. veya III. yüzyıllara aitti. Bizans devrinde Batkunion, müstahkem bir şehirdi ve geçitlerden geçerek Filibe'ye giden bütün yollar hâlâ bunun yanından geçirdi. 1190 yılının Ocak ayında, geçitlere ulaşmak

(1) Sırpça "Defzornik" Rumeli'de Murat I. zamanında Türkler'le ilk andlaşma yapan egemen cumhuriyet. Bu andlaşmaya Murat I. imza yerine elini basmış ve kararları bu kaleye "Tura" olarak padişahların arması olmuştur. "Mütercim"

üzere Edirne'den hareket eden Dalmaçya Dükü bu şehre gelmiş ve burada Bizans ordusuyla savaşıp Passau piskoposuyla buluşmuştu. Bizanslılar, 1200 yılında, Çepine Bulgarlarına karşı çıktıkları sefer sırasında Batkun'dan geçmişlerdi. 1531 yılının Ocak ayında, bir İmparatorluk misyonu, Tatar-Pazarcık yolu yerine Rodop dağlarının eteklerini takip ederek bu yoldan geçmişti (98). Batkun şimdi 25 evi ve bir de manastırı bulunan bir Bulgar köyüdür.

Bu hususta, bizim ileri sürdüğümüz tahminleri destekleyen diğer önemli bir durum daha var. Bu da Batkun'dan Peş-tara, Batak ve Despotova'dan ormanlar ve yüksek Rodop vadilerinden aşp Nevrokop'a doğru Mesta nehri boyunca (Nicomopolis ad Nestum) takiben Struma kıyısını izleyerek Makedonya'ya ulaşan kervan yoludur. Bu yol, askeri seferleri sırasında Pihilippe II. ile İskender'in kullanmış olmaları pek muhtemeldir. Yol boyunca, Naipli köyünden batıya doğru birbuçuk saatlik mesafede Göz-tepe'de, Rodop dağlarının zirvelerine ve bu dağların zincirleme tepelerine karşı muhteşem bir manzara gözler önüne serilir. Bu mevkiye birtakım saray harabelerine, sütun başlıklarına, yer mozaikleri kalıntılarına, yazılı taşlara, mezar taşlarına, ve yapılan kazılarda bronz tolgalara, kalkanlara, ok uçlarına, mızrak başlarına ve Makedonya paralarına rastlanmıştır (99). Burada, daha Herodot'un belirttiği Besler'e ait ünlü Dionysos tapınağı bulunuyordu. Tuna boyu seferi sırasında Büyük İskender, bu muhteşem tapınağı ziyaret etmişti, daha sonraları, Augustus'un İmparatorluğu zamanında, onların baş ruhanisi Vologaisos, Beslei, can düşmanları olan Odrisler'e karşı savaşa götürmüştü.

Gerçekten daha batıda Mesta vadisine doğru giderken, Çepine vadisinden geçen ve Mesta'nın sularını topladığı Razlok'a doğru uzanan bir geçit daha varsa da, burası kış aylarında çok fazla kar tuttuğu için geçilmez bir haldeydi. Bu geçidin kuzey ağzında, Batkun'dan bir saat uzakta, Elli-dere köyü civarında bulunan çok sayıda kabartmalardan burada, eski bir köyün bulunduğu anlaşılıyor.

İlk defa adlarına Herodot'ta rastladığımız Besler kahramanlıklarını ve savaşçılıklarını, Tomaşek'in topladığı bilgilere göre, V. ve VI. yüzyıla kadar korumuşlardı ⁽¹⁰⁰⁾. Daha Yustinian zamanında bunlar, Cermen paralı askerleriyle Anadolu İsvavileri yanında Bizans akıncılarının çekirdeğini oluştururlardı. O zaman onlar artık Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Onları yaklaşık 400 yılında Remeziana piskoposu Nikita, vaftiz etmişti.

Besler, savaş san'atı yanında madencilikleriyle de ün kazanmışlardı. Madenler kısmen dere yataklarından, kısmen de toprak tabakalarının kazılmasıyla çıkarılırdı. Romalılar özellikle kendi kuşatma san'atlarında faydalandıkları bir çeşit özel Bes madeninden söz etmişlerdir. (Cuniculi more Bessorum). Beslerin madenciliğinin izlerine, zamanımızda da Rodoplar'da, Rila'da, Sredna-gora (Orta veya Karaca dağlar) da ve başkaca bazı yerlerde rastlanır; hattâ şimdi de Bulgarlar bu ocakların bazılarında faydalanıyorlar. Nevrekop, Rumeli demiryolunun şimdiki halde son durağı olan Belova civarlarında demir madeni, Peştera civarında bakır madeni ocakları bulunuyor. Demirli manganiz kumu ise Elli-dere ve Samokov yakınlarında Rilla eteklerinde elenip yıkanır. Samokov'da eski demircilik endüstrisi aralıksız olarak devam etmiş, hattâ XVI. yüzyılda zamanımızdakinden çok daha büyük önem taşımıştır. Eski altın madenleri kalıntılarına Despotovo civarındaki ısız ve vahşi yerlerde rastlanır. Altın yıkanması işini, Nevrokop ve Kratovo'dan gelen göçmenler Topolnitsa'da yaparlardı. Nehrin yukarı mecrasında Zlatitsa bulunur. Öteki dökümhaneler, Vitoşa'nın güney eteklerindeki, Palagaria'da bulunur. 376 yılında Gotlar Trakya'yı istilâ ettikleri sırada, Beslerin altın işçileri yağmacı çapulcularla birleşerek onlara yol göstericilik yapmışlar ve halkın bütün gizlenme yerleriyle sırlarını ⁽¹⁰¹⁾ bildirmişlerdi. Beslerin topraklarından çıkan birçok bronz eserlerden bazıları, paha biçilmez arkeolojik değer taşır. Batak civarındaki bir harabede, Kampania, Çek devleti Oder kıyısındaki, Frankfurt'a Purusya'daki ⁽¹⁰²⁾ Landsberg

şehrinde bulunanlara benzeyen küçük bronz kuş figürleriyle sihirli bir takım kuğu vs. heykelcikleri bulunmuştur. Mühendis M. Pelz'in Filibe'yle Edirne arasındaki dağlık arazide bulmuş olduğu bronz atlı heykeli özellikle kayda değerdir. Belki de bu, birçok kaba barelieflerde temsil edildiğini gördüğümüz küçük ve bazan ancak 15 cm. boy ve enindeki, bütün Trakya'da rastlanılan mermer levhalardaki kabartmaların tipindeki figürlerin aynıdır. M. Dumont'un verdiği bilgilerden bu " Cavalier Thrace " (Trakyalı süvari) heykelciği Yunanca bir yazı taşıyan bazı benzerleri gibi, ya efsanevi bir kişilik veya "heros" kahraman olan bir ölüyü canlandırır. Bu kabartmalardan (barelieflerden) Bizans ikonalarında, at üzerinde temsil edilen Georgi ve Dimitr gibi Hristiyan azizlerine saygı gösteren köy halkının bulunduğu yerlerdeki Hristiyan kiliselerinde pek çok tesadüf edilir. Bunun gibi meselâ, Filibe'deki Ermeni kilisesinde, buna benzer mermerden bir Trakya kahramanını tasvir eden levhanın önünde geceli gündüzlü mumlar yakılıyor (103).

Tomaşek'in incelediği, bütün Batı Roma İmparatorluğu'ndaki Trakya ve öncelikle Bes askerlerinin mezar kitabeleri Latince'dir. Dumont tarafından yalnız Trakya'dan toplanan mezar taşlarındaki yazılara, bazı müstesnalar dışında, tamamen Yunancadır. Rodoplara ise şimdiye kadar herhangi bir arkeolog ayak basmamıştır. Yine de gerek Latince olsun, gerekse Yunanca olsun, bütün yazılar istisnasız, mahalli adları taşımaktadır. Yunanca yazılar, sadece büyük şehirlerde ve özellikle Filibe'de bulunuyor. Şimdiye kadar fazla söz etmediğimiz bu şehrin durumuna gözlerimizi çevireceğiz. Besapara'dan bu şehre, Mutatito Tugugerum civarından bir günde varılırdı. (104)

Bir şehir inşa edilebilmesi için, Philippopolis'in yeri kadar dünyada pek az uygun bir yer bulunabilir. Hebros Meriç (162 m. rakımlı) nehrinin düz sahilinde, geniş ovanın düzlüğünde, biri birbirinden ayrı olarak son derece haşmetli manzaralı üç " sienit " tepe sivrilmiş bulunuyor. Güneyde, Rodop dağının

amfiteyatral görünümü yükselir ki, güzel havalarda üzerlerindeki ayrı bitki kuşakları kolaylıkla seçilebilir. Rodop vadileri bağlar, villalar, köyler ve kasabalar kaplı, geçit ve boğaz ağızları ise, temelleri kısmen antik çağlara dayanan orta-çağlar kale ve şatolariyle korunmuştur. Kuzeyde, bitkisiz ve yeknesak düzlükte ovaların ardında güneyden Balkan dağlarına kavuşan Orta-dağlar (Karaca dağlar)'ın tepeleri görülür. Bütün bunlardan, Lucianus'un "Drapetai" başlıklı dialogunun bir yerini Filip'in şehrini büyük hayranlıkla övmeye ayırmasının nedenini daha iyi anlıyoruz.

Bu tepeler grubu üzerinde, daha Filip'ten çok önceleri Trakyalılar'ın bir kalesi vardı. Ammien'e göre, şehrin en eski adı Eumolpias'dı. Orta-çağlarda bu ada üç tepenin en batıdaki adı olarak rastlanır (*). Bu şehir, zamanımızda da yaklaşık 2217 yıldanberi hiç değişmeyen, gerçek kurucusu Makedonya Kralı Filip II.in adıyla anılır. Şehri, başka yerlerde de yaptığı gibi, toprakların işlenebilmesi için o, göçmenler ve mahkumlarla iskân etmişti. Bu yüzden yeni iskân edilenlerden kinaye olarak-lâtime maksadıyla- şehre, Poneropolis (suçlular şehri) denilmişti. Makedonya hakimiyetinin ortadan kalkmasından sonra Filibe belirli bir süre Odris Krallarının başkenti olmuştu. İsa'dan 21 yıl sonra, burada, Odrisler, Tselaletler ve Diiler, Cotis'in oğullarının Romalı naibi propretör Trebelien Ruf'u kuşatmışlarsa da muhtemelen, Mizia'dan gelen, P. Bela'nın yardımcı askerleri tarafından tamamiyle püs-kürtülmüşlerdi. Romalılar, durumu itibariyle şehre aynı zamanda Trimontium (Üç tepeler) adı da vermişlerdir. Bu isme daha Anna Comnena zamanında Tirimuks şeklinde rastlanmıştır. Bizanslıların üç tepeye verdikleri ad, ihtimali daha en eski çağlarda kullanılan şu adlardır: Batıdakine Taksim Tepe (Eumolpias), kuzeydekine Nöbet Tepe (musaio), güneyde-

(*) Siyenitden teşekkül etmiş bulunan bu üç tepe: Saat tepesi, Nöbet ve Top tepesi, Pınarcık tepesi olup bu üç tepeden başka şehrin güney-batısında gayri-meskûn "Mütercim"

kine Cambaz Tepe (Ton skanobaton) ('). Bu üç kaya çıkıntısı şehrin akropolunu oluşturuyor. Bu akropol tepelerin altında, alçak bir yerde ve büyük taşlardan surlarla çevriliydi ('). İmparator Mark Avreliy 172 yılında, Legat (elçi) K.Pantuley Graptiyak vasıtası ile yeniden şehir surlarının inşasını emretmişti. Dört kale kapısından biri, o zamanlar ağızından bu şehre kadar gemilerin işleyebildiği Meriç nehrine açılırdı. Anna Comnena hipodrum kalıntılarını görmüştü; Vrançiç ise Rodoplardan üçtepelili şehre su getiren bir su kemerinin yıkıntılarından söz ediyor. I. ve III. yüzyıllar arasında Filibe'de madeni para kesilmişti. İmparator Septimiy Sever zamanında, şehre yöneticilerce saygın bir ünvan sayılan Metropolis adı verilmişti. Başka kitabelerde de "Trakya eyaletinin en parlak metropolü" ünvanına rastlıyoruz. İmparatorluğun daha sonraki bölünmelerinde, şehir Trakya'nın başkenti olmuş ve burayı vali yerine Konsül yönetmiştir. Gallus'un İmparatorluğu sırasında (251-253), şehir büyük bir felakete uğramış, Tuna ötesi Gotları, Karpları, Boranları, Urugundları Balkan yarımadasını yakıp yıktıktan sonra, bu şehri zabtetmişler; şehrin kaleleri ardında canlarını kurtarmak isteyen köylüleri kütle halinde katletmişler, şehrin birçok soylu ailesini beraberlerinde götürmüşlerdi. Bu, Yarımada'nın V. yüzyılda uğradığı ⁽¹⁰⁵⁾ korkulu zamanlarının felâketli günleridir. 344 yılında şehirde muhalif doğu metropolitlerinin toplantısı yapılmıştır. O zamanda, yolumuzun Trakya bölümünde Filippopolis, Adrianopolis, Arcadiopolis, Drizipara, Heraclea ve Selimbria şehirlerinde Piskoposluklar bulunuyordu.

Filibe ovasının bir özelliği de, 1-12 metre yükseklikte tek veya yakın yakına gruplar halinde birçok hüyükün bulunmasıdır. Bu tümülüsler (mezarlar) son dört yüzyıl zarfında bütün

(') Bizzat yapığım müşahedelerle göre, Şehir surlarının ve akropolünün bulunduğu bahsedilen üç tepe, Taksim tepe, Nöbet tepe ve Cambaz tepe, kayalık bir bütün olup aralarında bellerle ayrılır.

(") Şehrin surlarının kalıntıları, tepeler kütesinin kuzeye bakan Nöbet Tepesi üzerinde olup kalıntılarına hâlâ rastlanır. Surlardan doğuya doğru açılan kale kapısı "İlisar-kapı" adıyla anılmakta olup, eski Hristiyan mahallesi de bu adı taşır.

" Mütercim "

gelip geçen yolcuların dikkatlerini üzerlerine çekmişlerdir. Bu yolculardan bir çoğu bunların mezar olduklarını tahmin ederlerken pek az yolcu da bunların kışın yol gösterici ⁽¹⁰⁶⁾ olarak yapılmış olabileceklerini söylemişlerdir. 1871 yılında demiryolu inşa edilirken Dr. Vayzer bazı hüyükleri kazdırmış bunlardan birinden içinde insan iskeletinin kemik kalıntıları, cam ve toprak kap fragmanları (parçaları), hayvan kemikleri ve paslanmış madeni eşya bulunan tuğlalarla örülü bir mezar çıkmıştır. Bu mezarın büyük bir kısmı daha önce açılıp soyulmuştu ⁽¹⁰⁷⁾. 1665 yılında Filibeyi ziyaret eden Rico'nun anlattığına göre, bir "melankolik Grek" İmparatorluk saray muhafızını, büyük hüyüklerden birini açmalarına ikna etmişti. Tahmin edilen zenginliği hemen İstanbul'a götürecek olan sultanın memurları huzurunda, angarya usulü çalıştırılan Bulgar köylüleri derhal kazıya başlamışlar, galeriler destekle güvence altına alınmadığından, toprak çökmüş ve bütün işçiler göçük altında kalmışlardı.

Hüyüklerle yalnız Filibe civarlarında değil, Yarımada'nın bütün ovalarında rastlanmaktaysa da hiçbir yerde buradaki kadar çok değildi. XI. yüzyılda, Tuna'yla Balkanlar arasında bulunan ovalardaki bir vilayete "Yüz tepeler"⁽¹⁰⁸⁾ adı verilmiş olması çok ilginçtir. Hüyükler, ihtimal, değişik milletlere ve çeşitli zamanlara ait bulunuyordu. Cenaze merasimlerini ayrıntılı olarak Herodot'un açıkladığına bakılırsa bunların çoğunun Traklar'a ait oldukları şübhesizdir. Ünlü bir Trakyalı öldüğü zaman, cesedi üç gün süreyle teşhir edilir, bu arada kurban edilen çeşitli hayvan etleri getirilir, ölüye ağladıktan sonra ziyafet düzenlenirdi. Sonra ölü yakılır veya ceset olduğu gibi gömülürdü. Her iki cenaze töreni de geçerliydi. Mezarın üstüne hüyük yapılırdı; üzerinde de ölünün anısına güreş düzenlenirdi⁽¹⁰⁹⁾. Dr. Vayzer'in, hüyüklerden birinin içinde, bir kafa tasının altında bulmuş olduğu bir Roma parası, bu âdetin uzun zaman devam etmiş olduğunu gösterir ⁽¹¹⁰⁾. Bununla beraber bütün hüyükler Trakya menşeli değildir. Slavyanlarla Keltler de ölülerini bu gibi anıtlar altına gömüyorlardı.

Altı günde gidilmekte olan Filibe'yle Edirne arasındaki yol hakkında her devir için pek az bilgi muhafaza edilmiştir. Buralarda hiçbir şehir yoktur; yalnız kaleler ve köyler bulunur. Meriç'in sağ sahili boyunca bir günlük yol alınınca, buradan doğrudun doruya nehrin kıyısına kadar uzanan Rodop vadilerini aşmak için yol nehirden ayrılır. Bu dağ bölgesi eski ve orta çağlarda koyu meşe ormanlarıyla kaplıydı. Bunların varlığını bize yazılı vesikalar, halk rivayetleri ve halen ayrı ayrı ve tek tek görülen dev ağaçlar ⁽¹¹¹⁾ gösterir. Edirne yönünde yalnız iki günlük yol alındıktan sonra, bu şehire bir günlük yol kaldığında yine Meriç kıyısına varılırdı.

17. günün ilk gece durağı, Filibe'den 10 mil mesafede, hızlı akan Stanimaka deresinin köprüsü yakınında, ihtiyarlarca Sermius ⁽¹¹²⁾ diye bilinen Syrnota'ydı. İkinci durak Parembol kalesi olup Papazlı köyü civarında bir yerdeydi ⁽¹¹³⁾. Sağda, Mayıs ayında bile tepeleri henüz karlarla kaplı bulunan Rodop dağlarına doğru muhteşem bir manzara gözler önüne serilirdi. Buradan hâlâ Trayan kapıları batıda, uzaktan dağ silsilesi arasından seçilir; solda ise Meriç nehrinin ovaya indiği yerde Momina Klisura (Kız-Derbend) adındaki dar geçit görülebilir. Akşam üzeri şimdiki Derbent-Yeni mahalle civarından Poytinger'in haritasında Ranilum, seyahatnamelerde ise Cellae olarak belirtilen gece molası istasyonuna varılırdı. Bu civarda, Berrhoea (Eski-Zağra) yolunun geçtiği bir Meriç bendi bulunmaktaydı.

Ertesi günü, daha ötede 9 mil uzaklıkta sonraları, Yustinian'ın imar ettiği Carasura şatosuna gelinirdi ⁽¹¹⁴⁾. Anlaşılan bu kalenin adı orta çağlarda da korunmuş ve Türkler buraya aslından bozma olarak Karasarlı (*) adını vermiştir. Aynı adı taşıyan köyün doğusunda, Meriç nehri sahilinden 3 kilometre ötede, tamamiyle yalnız olarak bir "trahit" tepeleri kütlesi bulunur. Bunların en yüksek olanının üzerinde pek büyük olma-

(*) Asar kelimesi Hisar'ın bozması olup Karaasarlı "Kara-hisarlı" anlamına gelir. Bu köye Karasarlı denilmesi halkının Karahisar'dan gelme olduklarını da ifade etmiş olabilir. Anadolu'dan Rumeli'ye göç edenler köylerinin adlarını da birlikte getirmişlerdir. " Mütercim "

yan dörtgen biçiminde bir harabenin temelleri mevcut olup, Hisar adını taşır. Bunun batı eteklerinde, içinde döşemeli avlular, paralar ve tuğlaları olan bir şehir harabesi bulunmuştu (115). Bu mahallin en eski devirlerde meskûn olduğu anlaşılıyor. Bu hususu sadece çok sayıdaki hüyükler değil, herşeyden önce taş devrine ait buluntular belirtmektedir. Burada çakmak taşından bıçaklar, değirmen taşları, ilkçağ silâhları, taş baltacıklar ve cilâlı taşlar devrine ait âletler, Bulgarların olduğu kadar Avrupanın başka milletlerinin yıldırım okları sandıkları birçok eşya bulunmuştur. Bütün bunları, Hisar'ın tarihi bölümündeki Elmalı'da mühendis Peltz bulmuştur. Finley ve Dumont tarafından bulunanlarla birlikte bu taş âletler bizim için Balkan Yarımadası'nın en eski kültür çağlarının araştırılması bakımından çok değerli katkı malzemesini oluşturur (116).

Opizus yahut Pizus civarında, Elmalı ile Hasköy arasındaki dağlık bir arazide, onsekizinci gün durağı bulunuyordu. Ondokuzuncu durak yeri, daha Ptolemeus'un nadiren zikrettiği Arzus şatosu civarında, Askeri-yol'un bir kıyısında bulunuyordu. Bu bütün Yarımada'da sık-sık tekrarlanan, Trakyalıların verdiği ad, belki de, etrafı çayırılar, ağaçlıklar ve bağlarla çevrili olan bir dağ vadisinden akan, Uzunca deresinin ardından geliyor (117). Bu dere daha sonra Meriç'e doğru yol alarak, granit ve gnaysten oluşan kayalıkların arasındaki dar bir yardan geçer. Tamamen önemsiz sayılmayan bu derenin havzasında, Hırsovo köyünün bulunması, tahminimizi onaylıyor. Bu ad Slavyanlarca güneş tanrısı olarak tanınan Hırs'dan (Rusçası Hors) gelme olup eski Arzus'dan bozmadır (118). Tuna boyundaki Hırsovo da Romalıların Kastella Karsum sözünden gelmiştir. Dörtgen şeklindeki bir kale harabesi Küçük Ilencik'le Uzuncaova köyleri arasında bulunur. Belki de bunlar Arzus'un harabeleri olabilir (119).

Konaklama durağı Mutatito Palae'nin bulunduğu, yukarıda sözü edilen geçitten sonra, yol yeniden, sonraları Castra Zarba adını alan, Subzupara kalesi yakınında Meriç nehrine

varırdı, bunun Harmanlı civarında Uzunca deresi ağzında aranması gerekir (120). Daha ötede yol, bir günlük mesafede, şimdiki şose ve demiryolu boyundaki tepelerden Meriç boyu vadisini takibeder (21. gün). Mutatito Rhamae civarında yolcu, Succ'i'den başlayan Trakya eyaleti sınırını terkedip, buradan da, başşehri Hadrianopolis olan Haemimontus eyaletine (121) giriyordu. Birkaç saatlik yoldan sonra, stratejik bakımdan önemli olan ve Burdipta kalesiyle (122) korunan Meriç köprüsü görünürdü. Hem Romalılar zamanında ve hem de ortaçağda yapılan köprüyle sonradan Mustafa Paşa (') nın yaptırdığı modern köprü, eğer aynı mevkide değilse bile, birbirlerine yakın yerlerdeydi (52 m.). Edirne civarındaki nehir kıyısından sol sahil düzlüğüne kadar sadece bir günlük mesafe vardı. Döşeli Roma yolunu, 1553 yılında, Dornşvam bile görmüştü. Tam şehrin önünden, birçok tamir görmesine rağmen aynı Romalı temelleri üzerinde kalan, büyük bir taş köprüden, Tunca nehri geçilirdi.

Üç tepeler üzerine kurulan Filibe şehrinin eşsiz durumu bu kaya kütlelerine dayandığı gibi, Hadrianopolis (Edirne, 40 m.) şehri de üç nehrin kavşağında bulunmasıyla ün kazanmıştır. Batıdan Hebros (Meriç), güney-batıdan Rodoplardan Artiscos (Arda) ve kuzeyden en yüksek Balkan zirvesi olan Mara-Gidik'in yaylalarından çıkan Tonzus (Tunca) nehirleri akar. Kalofer civarından inmekte olan Tunca nehri (123), az

(') Lala Mustafa Paş tarafından inşa ettirilip adı: " Mustafa Paşa Köprüsü " anlamına gelen (Cesri-Mustafa Paşa) olarak son zam nlara kadar söylenen Svi-lengrad'daki köprü. " Mütercim "

Not: Şurası dikkate şay ndır ki hemen tekmil batılı tarihçiler ve bu arada irecek Roma Yolu'nun eski güzergâhını hep Meriç nehrini sağ sahili diye solda aramış-lı rdır." Şarkî Rumeli ve buradaki Türkler" adlı eserimde de belirttiğim gibi bu güzergah Mustafa Paşa Köprüsü'nün Kanuni Sultan Süleyman devrinde inşası sırasında Türkler tarafından sol s hile yani Mustafa Paşa - Harmanlı - Filibe istikametine alınmıştır. Eski Roma yolu Edirne kıyısından Şakar dağ geçidiyle Meriçi uzaktan izleyerek Harm nlı civarındaki Hızır baba tekkesiden Çırpan'a doğru gider. Karşı yakadan" Meriçi geçerek Filibe'ye giderdi. Bu güzergahı Bulgarları Tarihçeleriyle birlikte ben takip etmiş ve eski değimi ile Tekke köyündeki karakolu Koyunlu Türk köyündeki contantia; harabelerini bulmuştum. "Mütercim"

bir değişmeyle Tonzus'dan bozma olan bir ad taşır. Burası tamamiyle açık bir yerdir; tepelerle çevrili olan bu düzlük, uzaktaki dağların çerçevelediği mavi bir gökle kaplıdır. Tunc'a'nın ağzındaki sol köşede, Odrisler, en önemli kaleleri olan Uskudama'yı yapmışlar ve İsa'dan önce 73 yılında burasını kaybeden bu kavim Romalılara vergi ödemek zorunda kalmıştı. Makedonya devrinden gelen Orestias adına Bizanslılar'da da çok sık rastlanır. Ulu selefine kıyasla imar siyasetinde üstünlük davası güden İmparator Hadrianus, şehri süsleyip donatmış ve ona kendi adını vermişti. Bu şehir daha sonraları, Balkan dağları ile Karadeniz'e kadar uzanan Hae-mimontus eyaletinin başkenti olmuştu. Hadrianopolis şehrinde, üç denizden gelen yollar kavuşmaktaydı: Ege'den, Propontida'dan ve Pontus'dan. IV. yüzyılda burada, birçok işçiyi bünyesinde toplayan büyük bir arsenal bulunuyordu ⁽¹²⁴⁾.

Edirne'den denize 6 günlük yol olduğu hesaplanmıştı. Edirne'den ötede artık hiçbir dağ ve tepe görülmemekte, dümdüz bir step ve dalgalı bir arazi görölmekteydi. Eski çağlarda, bu düzlüğün yeknesaklığı, ötede-beride, Traklar'ın serbestçe geyik, yaban domuzu ve tilki avladıkları, sahaları oluşturan yüksek ağaçlı ormanlar bozmaktaydı. Şimdiki halde bu arazi bilhassa hasattan sonra tam bir çöl manzarası arz etmekteydi. Yolun sağ tarafından, belirli bir mesafeden, bazı yerlerden Herodot'a göre Agrianes, daha sonraki eski çağlarda Erigon, Erginus, Bizanslılar'ın Rigena diye adlandırdıkları ve Türklerin Ergene adı verdiği, Meriç'in en önemli kollarından Ergene nehri ⁽¹²⁵⁾ akıyor. Hemen hemen bu nehre paralel olarak kuzeyden bir sürü dere ve çaylar inmektedir. Bütün bu dere ve çaylar yaz aylarında tamamen kuruyarak, kum ve çakıldan ibaret yataklar oluşturuyor. Karıştıran'a kadar 40, İstanbul'a kadarsa 85 dere ve çay geçidi sayılmış olup Roma devrinde bunların hepsi güzel köprülerle donatılmıştı. Yeni yol hemen her yerde Askerî-yol üzerinden geçmekte ve yer yer bu yolun döşemelerinin korunmuş olduğu görülür. Dornşvam,1553 yılında, bizzat Edirne şehrinin çıkışında, eski dö-

şemelere rastgelmişti. 1762 yılında Boşkoviç, 1826 yılında da Valş, Lüleburgaz'la karıştıran arasında, yer-yer yosun ve otlarla örtülmüş eski yolun büyük taş plakalarla kaplı döşemelerini belirlemişlerdi.

Roma durak yerleri hemen-hemen aynı uzaklıklarda olmak üzere (18-er mil arayla) ard-arda sıralanmışlardı. Bunlardan ilki şimdiki Havsa civarında bulunan Ostudizus'tu. Dizus kelimesine Trakya'da sık olarak rastlanmaktaysa da bunun gerçek anlamı henüz tatmin edici bir açıklığa kavuşturulmamıştır. Konstantin zamanında, bu kasabaya, 315 yılında, Edirne önlerinde, "campo Mardienti" de, Licinius'a karşı kazanmış olduğu ve yine aynı şehirde 323 yılında kazandığı başka bir savaşın hatırası olarak bu kasabaya Nike adı verilmişti. 369 yılında burada, Aria tarikatına mensup metropolitler, Nike itikadına karşı olarak "Muzaffer Şehir" de ⁽¹²⁶⁾, dine yeni bir sembol bulmak ve Hristiyanlığa yeni bir vechе vermek üzere toplanmışlardı. Poytinger'in haritasına göre, buradan Haemus dağı eteklerinde Anhialo (') kasabasına bir yol ayrılmaktaydı.

Bundan sonraki en yakın durak yeri olan mansio Burtudizus'un şatosu Herodot'un Contadestos olarak sözünü ettiği Enginus ırmağının en büyük kolunu oluşturan şimdiki adıyla Teke-deresi'ni aşan geçidini savunuyordu. Bu dere, sonralardaki Roma devrinde Haemimontus ve Europa eyaletlerini bir birinden ayırmaktaymış ⁽¹²⁷⁾. Edirne'den sonra üçüncü durağın Bergule veya daha sonraları Yunanlılarca Virgole ve İmparator Acardiy tarafından 403 yılında Arcadiopolis adına çevrilen şimdiki Lüle-Burgaz (120 m.) şehri ⁽¹²⁸⁾ olduğu hesaplanmıştır. Bu durak, artık Trakya ve Hersones bölgelerinin en doğu bölümünü içine almakta olan Europa eyaletinde bulunurdu. Bu şehirden Karaağaç deresi geçmektedir. Bu derenin kolu, Herodot'a göre Tearosy, Türkçe adıyla Büyük-dere, Yarımada'nın en ünlü deresiydi. İskitlere yaptığı savaş

(') Burgaz körfezinde Ahyolu kasabası

sırasında Dârâ (Darius) bu derenin, bir kısmı sıcak, bir kısmı soğuk olan 38 adet kaynağına gelmiş ve onun güzelliğine hayran kalarak oraya bir sütun dikilmesini ve üzerine bu kaynakları övücü Farsça bir kitâbe yazılmasını emretmişti: Teoros'un kaynaklarının suyu çok hoş ve çok tatlı olduğundan onlara en güzel ve en iyi insanlar gelirdi. Histasp'ın oğlu ve Persler'in Kralı, bütün kıt'anın hâkimi Dârâ (Darius) burayı ziyaret etmişti. Burada Bizans devrinde adı Vrysis (Kaynak), Vilarduen ise Verisse olarak geçen mustahkem bir köy bulunuyordu . Burası, güzelliği Türk coğrafyacısı Hacı Kalfa (ölmü 1658 yılı) tarafından da övülen (248 m. rakımlı) Pınar-Hisar kasabasıydı. Güçlü burçlar ve sur kalıntılarıyla, kasabanın ortasından, tebeşir-kireç gibi kar beyazlığındaki kayalar-dan çıkan son derece soğuk kaynaklarıyla güzel manzaralı olan bu kasaba, şimdi bir ilçe merkezidir (129).

Narcum aktarma durağından yakınındaki, dördüncü gece konağı olan Durusipara (veya Drizipera)'ya gelinirdi (130). Eski ve sık-sık zikri geçen bir tepedeki, bugünkü Karıştıran yakınındaki, eski Padişahların av köşklerinin bulunduğu bir köye varılırdı. İmparator Maximian zamanında, bir Romalı asker olup işkencelere uğratılan aziz Aleksandır, Druzipara'da ölmüştü. Daha sonraları cesedi muhteşem bir kiliseye gömülmüş ve bütün Trakya inanç sahiplerince son derece saygınlık kazanmıştı. Bu şehirden kuzeye doğru Anhialo ve ötesine uzanan ve Durostorum, bugünkü Silistre'ye ulaşan bir yol ayrılırdı. Bu yol VI. yüzyılda Tuna'yla İstanbul arasında ki anayolu oluştururdu. Druzipara adı belki de yalnızca " Od-risler şehri " anlamına gelmekteydi. Yolda olduğu gibi eski Trakya Krallarının şehri Bizye (şimdiki Vize)'nin bulunduğu alüviyonlu vâdi ve Edirne'nin doğusunda etrafa serpilmiş irili ufaklı hüyükler yolcuların ilgisini çekiyordu. Çoğunlukla altın-da Odris Prenslерinin kalıntılarının bulunduğu bir mezar tepesinin üst tarafında bir Müslüman dervişin mezarı da yer alırdı.

Tiptsum adlı konak yeri civarında Erginus (Ergene)'a gelir; dar ve derin, yazın da kum ve çakıl kaplı olan bu dere

yatağından, yedi gözlü bir köprüden geçilirdi. Bundan sonra, Liciniy'in, 30 Nisan 313 tarihinde Miximin'i mağlûbettiği Campus Serenus'a gelinirdi ⁽¹³¹⁾.

Beşinci gece konağı Tzurullum (şimdiki Çorlu) idi. Tarihin felaketlerine uğramasına rağmen küçük bir yerleşim yeri olduğu halde adını koruyabilmiş olmasıyla burası ün kazanmıştır. 162 m. yüksekliğindeki bir tepe üzerine kurulmuş olup etrafı, bağlar ve bahçelerle çevrilidir. Bu yerleşim yerinin çok eski tarihlerde kurulduğu burada bulunan taş devrine ait eşya ve âletlerden anlaşıyor. Roma devrinde ve ortaçağlarda Çurulum kuvvetle tahkim edilmişti. Şimdiki şehrin önündeki Çorlu suyu, 5 gözlü bir köprüden geçilir ⁽¹³²⁾.

Çorulum'un öteki tarafında, şimdi korkunç derecede bir çorak bozkır başlar. Burada bitki namına hiçbir şey bulunmaz ve yaz aylarında korkunç sıcaklar altında Afrika çöllerine benzer bir manzara meydana gelir. Romalı yolcu, belki de gürgen ve meşe ağaçlarının gölgesi altından bu yolu aşmaktaydı ve Mutatito Beodizus'dan geçerek Erginus'la deniz kıyısı vilâyetinin arasındaki suların taksim yerinden geçerek nihayet Singidunum'dan ayrılışının 28. nci günü açık göklü mavi denizi gören tepeye varır, oradan Propontida'yı ve çok uzaklardan Anadolu kıyılarını seyrederdi.

Deniz sahiline Perinthos'ta varılırdı. Burayı sonraları Heraklea (') adı verilmişti. Buradan Singidunum ile Dirahium (Via Egnatea)'dan gelen yollar birleşirdi.

Bu eski Samos (") kolonisi, İsa'dan yaklaşık 600 yıl kadar önce kurulmuştu ve karayla bağlantı sadece bir stad ("") genişlikteki bir yarımada üzerinde bulunuyordu. Şehir kayalık bir tepenin üzerine öylesine kondurulmuş ki, karadan bakılınca içerisindeki evler birbirinin üstüne sıra sıra dizilmiş bir tiyatro görünüşündeydi. Konstantin kendi adına, İmparatorluğunun merkezi olarak Bizans'ı bu şehre rakip olarak inşa

(') Marmara Ege'lisi.

(") Sisam adası.

("") Yunanlılarca kullanılan eski bir uzunluk ölçüsü olup 600 ayak boyundaydı.

" Mütercim "

edinceye kadar kuvvet ve parlaklık bakımından bu şehir Bizans'la yarışmaktaydı. O tarihten sonra da artık bu rekabet ebediyyen sona ermişti. Perint'in II. Filip tarafından (Milâd'dan 340 yıl önce) kuşatılışı meşhurdur. Bu şehir gelişmesini ve ilerlemesini Roma devrinde, İmparator Septim Sever sayesinde elde etmişti. Bu İmparator, Pestsenia Niger'e karşı yapılan iç savaş esnasında Bizans harabedildikten sonra itaatsız olan bu Bosfor (İstanbul Boğazı) kıyısındaki şehri Perintuslular'a armağan etmişti. Kahramanının adını taşıyan Hereclea şehri yavaş-yavaş birincisinden (eski durumundan) ayırtedilemez olmuştu. Ancak, IV. yüzyılda bu ad hemen hemen eski adının yerini almıştı. Şimdiki Hereklea, harabelerle çevrili olan „Eski-Ereğli adında zavallı bir balıkçı köyünden ibarettir (133).

Buradan İstanbul'a kadar sadece üç günlük yol kalıyordu. Artık, buradan itibaren " Bizans Yarımadası " adı verilen ve Ponta ve Poropontida'dan Bosfor'a kadar uzanan arazi parçasından geçilirdi. Oradan Karadeniz'e doğru uzanan kısım ormanlarla kaplı bulunan İstranca dağları'nı meydana getirir. Güney bölümünde iç tarafta, birçok derelerle beslenen iki tuzlu göl bulunuyordu. Bunların suları İstanbul istikametindeki yolu engelliyor ve Moltke'nin dediği gibi, eğer karadan dolaşıp geçilme imkânı olmasa, burası hemen hemen hiç ele geçirilmez mevziler oluşturabilirdi (134). Arazinin bu teşekkülü buradan daima iki yolun bulunmasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi göllerin ağzından sahil boyu geçen yol, öteki ise içperlere doğru olan dağ yoludur (135).

Evtopia'dan geçen en eski Roma yolu olan Strata-Vetus, Tabula Peutingeriana'da (136) ve Antonin'in seyahatnamesinde gösterilmiştir. Bu yol Heraclea (Ereğli)'nin kuzey-doğusundan karaya doğru gider ve şimdiki demiryolu istasyonu Sinekli civarındaki müstahkem karakol Caenophrurium (Yeni-Kale)'a varırdı. 275 yılında, burada, bir yolculuğu sırasında, İmparator Aurelian, sekreteri tarafından öldürülmüştü. Şimdiki halde yolcu, eski yol olan " Strata Vetus "u birçok ye-

rinden kesen demiryolu civarından ilk önce, güney ufkunun en son ucunda parlak bir şerit halinde denizi görebilir.

Doğuda, birkaç mil ötede, şimdi, iyi korunmuş iki Roma yolunun birleştiği küçük "Inceğiz" (küçük in, mağara) köyü bulunuyor (74 m.). Gerçekten burada, Roma askeri ana yolu, Bizye (Vizye)'den gelen yolla birleşiyor. Bu yol Dariy (Dâ-râ)'in İskitlere karşı seferinde geçtiği yoldur. Inceğiz'de, Peutinger'in haritasında işaret edilmiş bulunan geceleme istasyonunu mansio Ad statuas'ı aramak gerekir.

Buradan, birinci gölün kuzey yakasına gelinirdi. Inceğiz'den dökülen dereye Bizanslılarca Melas denilmekteydi; şimdi Türklerce ise Kara-su adı verilmişti. Bu dere göle döküldüğü yerde, bir saat kadar genişlikte, bir bataklık oluşur. Demiryolunun, sık bir sazlık ve otluk oluşturan bu bataklıkla dolaşması gerekmiştir. Romalılar, bataklığın ortasından, kireç taşlarıyla döşenmiş bir yol geçirmişlerdi. Günümüze kadar duran ve Bizans tarihinde olduğu gibi Haçlı seferlerinde de büyük önem taşımış olan bu bölgeden geçmeye yarayan bu yol, böylece birçok geliş-geçişe vasıta olmuştur. Bataklıklarda Melas suları, Athyras deresinin suları ile birleşirdi. Derin bereketli karatoprak, dereler vasıtasıyla kireçli çorak ova-ya kadar götürülür. Bu mevkide, İmparatorluk sarayı Melanthias (villa caesariana) (137) inşa edilmişti. Sonuncu gece konaklama yerinde burada bulunuyordu. Buradan İstanbul'a kadar sadece 18 millik mesafe kalıyordu. Bu kalkerli tepelerin sarp vadilerinde, yol son derece iyi korunmuştu.

Daha yeni olan ve büyük bir kısmı hâlâ iyi korunmuş bulunan deniz kıyısındaki askeri yol, Mannert'in beyanına göre, Bizans'ın İmparatorluk merkezi ittiha edilmesinden sonra Konstantin tarafından yaptırılmıştı. Al-elâde sahil yolu, burada birçok yüzyıl öncesi vardı. Ksenofont 10.000 lik ordusundan arta kalan askerleriyle Trakya Kralı Cevtes'in hizmetine girmek için, Bizans'tan Heraclea'ya gitmek üzere, bu yoldan geçmiştir.

Yolcu, Heraclea'dan mutatio Braunnae'ye, buradan da

10mil ötedeki ve Megaralıların (İsa'dan 675 yılında kurulan) 17 yıl Bizans şehriden daha eski olmasıyla övünen, ünlü kolonisi Selimbria'ya varırdı. Bu-şehrin durumu onu görenlerce övülürdü. Bu şehir Yunanlıların bu sahillerdeki hemen bütün ticaret şehirleri gibi, kayalık bir yarımada üzerine kurulmuştu. Mfliteatral konumu bulunan şehre hâkim ve denizden yaklaşık 80 m. yükseklikteki bir kayalık tepenin kenarında bir akrapoil yükseliyordu. Doğu tarafındaki dar kumsal koy, o zamanki ticaret gemileri için oldukça büyük bir liman oluşturuyordu. Kasabanın adı, şehir anlamına gelen "bria" ile Selim'den oluşma Selimbria = Selim'in şehri anlamında bir Trak adıydı ⁽¹³⁸⁾. İmparator Arcadiy, şehre eşinin adına izafetle Eudoxiopolis adını vermişse de, biraz sonra şehir yine eski adını almıştı.

Selymbiria'dan daha küçük olan birinci gölün ağzına 6 saatte varılırdı. Yol üzerinde, mutatio Callum durağı bulunuyordu. Geçit 600 ayak kadar geniş olup Yunanlılar buna, Pelopones savaşı zamanında daha başka yerlere de olduğu gibi, Poros adı vermişlerdi ⁽¹³⁹⁾. Daha sonraları kanalın doğu tarafında ilk ve orta çağlarda, Athyra adı verilen müstahkem bir ticaret limanı inşa edilmiştir. Bütün göl ile buraya dökülen ve yukarıda adı geçen geniş nehir de bu adı taşırdı. Romalılar gölün ağzına, muhteşem bir taş köprü inşa etmişleridi; bu köprü 813 yılında Athyra kalesiyle ⁽¹⁴⁰⁾ birlikte Bulgarlar tarafından yıkılmıştı. Bunu takibeden yüzyıllarda, burada buna benzer başka (tahribat) yıkımlarda meydana gelmişti. Bu mevkide şimdi çevresi önünde güzel görünümlü (görkemli) servileri ve bahçeleriyle göze çarpan küçük bir kasaba olan, Büyük-Çekmece bulunuyor. Athyra'dan itibaren yolculuğun son günü başlıyordu. Bu yol, Singdidunum (Belgrad)'dan itibaren 31, Aquila (') dan itibaren 47 ve uzaktaki okyanusun kıyısındaki Burdigala (Bordo)'dan itibaren 112 günlük mesafedeydi.

(') Aquila-İtalya'da kâin Aterno üzerinde Abruzzes.

Buradan, ikinci göle kadar, üç saatlik yol vardı. Eski Roma Askerî yolu bir yayladan, yenisi ise, çorak bir ovoidan, eski yolun bozuk döşemesini takibederek, geçiyordu. Bu yükseklikten, etrafı 500 minareyle çevrili Aya-Sofya'nın kubbeleri görülmekteydi. İstanbul bu durumuyla, gemi direkleriyle kuşatılı muazzam bir liman manzarası arzietmekteydi. Eski devirlerin yokusu, şübesiz ki, İmparatorlar şehri Constantinopolis'de minareler değil, burçlar, kuleler, surlar, kiliseler, saraylar, obeliskler, akveolükler görürdü. Ayna misali deniz yüzünün ötesinde, sağda, Bursa civarındaki, tepeleri karlı Olympos (Uludağ) ile Küçük Asya dağları ve bunların önünde. denizin mavi sularının çerçevelediği güzel Prens-Adaları (*) görülür. Biraz sonra ıssız vadi Harami-dereye gelinir. Eski yol döşemesi buradan dik yukarı tırmandıktan sonra düz aşağıya iner; buna mukabil yeni yoldan birkaç viraj halinde dönüşler yapıldıktan sonra inilir.

İkinci göl, tahminen, bir buçuk saat uzunlukta olup, daha büyüktür. Bu gölün ağaçsız, bataklık sahili, sayısız su kuşları ve özellikle leylekler tarafından şenlendiriliyor. Bu göl, denizden bataklık. kumsal, dar, sazlık ve kamışlıklarla kaplı bir kumsal kara şeridiyle ayrılır. Deniz ve göl suları birbirleriyle eski zamanlarda Myrmex adı verilen dar bir kanalla birleşmektedir. Şiddetli lodos fırtınalarında denizin suları göle, poyraz rüzgârlarında ise gölün suları denize dökülürdü. I. ve II. yüzyıllar coğrafyacılara, bu mevkii Bathynias deresi olarak tanırlardı. Daha sonraki zamanlarda, doğu tarafında, çok sayıda villaları ve bir de İmparator sarayıyla Rhegion limanı kurulmuştu. Bugün burada Küçük-Çekmece köyü bulunur. VI. yüzyıla kadar burada ahşap bir köprü bulunurken ancak Yustinian taş köprü yapmıştı. Buradan İstanbul'a kadar olan yolun 3 saatlik kısmı, Yustinian'a kadar döşenmiş veya ihtimal ki yalnız kum ve çakıl döşenmiş durumdaydı (141).

(*) Büyük-ada, Heybeli-ada, Kınalı ve Burgaz adalarına Avrupalılarca hâlâ Prens ve Rumlarca Büyük-ada'ya Prenkipo adı verilmektedir. " Mütercim "

Istanbul'a ya Porta Rhegii'den, ya denize en yakın bulunan Malandesia'dan veya Selymbria kapısından (') girilirdi.

Bizim coğrafi ödevimiz burada, İstanbul'un surları ve kapıları önünde sona ermekte, bundan sonra tarihi görev başlamaktadır. Bizim buraya kadar olan izahatımız, yola ve onun güzergâhında, Roma İmparatorluğunun var olduğu IV. yüzyıla kadar ki parlaklıkları içinde şehir ve kasabaların durumlarına dairdi. Yarımada'daki eyaletleri, nüfuslarının çokluğu, ticari gelişiklikleri, tarım ve sanayi alanlarındaki ilerleyişleri itibarıyla, İtalya ve Galya olmasa bile, öteki doğu ve batı memleketleriyle kıyaslamak mümkündür. Fakat, daha aynı yüzyılın son dördüncü bölümünde, göç tufanları başlamış ve bu göç akını sırasında altı nesil boyunca eski devirlerin bütün kültür ilişkileri ve güçleri tamamiyle etkilenmiştir.

Kocabalkan topraklarındaki Roma hâkimiyetine yöneltilen ilk darbe 376 yılı ve sonrasında, Vizigotlar tarafından vurulmuştur. Roma garnizonları her yerde bozguna uğratılmış, Tuna'dan Rodoplar'a kadar olan bütün Trakya arazisindeki ruhanî nüfuzlar yok edilmiş, coşkun kuzey vahşî milletlerinin akınları, şehirlerin surları önünde kırılabilmiştir.

Madenci Bes'lerle Roma ordusundan kaçan Alman paralı askerleri Barbarlar'a yol göstericilik yapmışlardı. İmparatorluğun bütün orduları, onlara ancak üçüncü yılda kararlı bir direniş göstermişleridi. İmparator Valens, Antakya'dan İmparator Grazianus ise Galia'dan yola çıkmışlardı. Valens tarafından 300 gönüllü ile Edirne yönüne gönderilen kumandan Sebastian, Meriç köprüsünden geçerek Burdipta'dan büyük kuvvetlerin bulunduğu Haemus'a gitmek üzere Rodoplar'dan zengin bir talanla dönmekte bulunan bir Got müfrezesine rastlamış ve karanlık bir gecede, Meriç kıyılarında konuklanmış bulunan gafil Gotlara hücum ederek onları perişan etmiş ve ganimetlerin hepsini ellerinden almıştı. Bu beklenmedik

(') Topkapı civarındaki Silivri-Kapısı.

"Mütercim"

zafer Valens'in savaş kurulumun gözlerini kamaştırmıştı. Edirne'ye varınca, zaferin şerefini paylaşmak için artık Dacia Ripensis'deki Tuna yolunda hareket halinde bulunan Grazianus'u beklemeden, derhal Gotlar'a saldırmaya karar vermiş ve böylece 9 Ağustos 378 de Edirne önünde onlarla savaşa girmişti. Amiyan'ın verdiği bilgilerin açıkça gösterdiğine göre, meydan savaşı řehirден 11 Roma mili kuzeyde, yani Tunca geçidinde, Cabyle (Yambolu)dan gelmekte olan Gotlar'ın bu geçide vardıkları bir sırada meydana gelmişti. Savaşın sonucu malûmdur: 40.000 kadar Roma askeri ve bizzat Valens bu savaşta maktul düşmüştü.

Bu zaferden sonra Gotlar, Perint ve İstanbul'a kadar olan araziyi tamamen tahrip ederek batıya dönmüşler ve Grazianus'un Syrmium'a çekilmekte olduğu bir sırada üzerine varmışlardı. Kendisini, düşmanın üstün gücü karşısında, güven içinde hissetmeyen Grazianus, Syrmium'a çekilmeyi uygun bulmuştu. Succ'i'nin savunulmasını emanet ettiği kumandan Maurus, korkudan veya sinir krizi geçirdiğinden bu geçidi terketmiş ve barbar milletler, yanardağ lavları gibi ilirik'e akın etmişlerdi. Ancak 4 yıl sonra, 382 yılında İmparator Teodosios I., Gotları, gösterilen yerlerde, barış içinde yaşamak zorunda bırakmayı başarmıştı. Fakat, bu İmparatorun ölümu üzerine, Alarih, Gotların şerefini kurtarmak için tedhişlere tekrar başlamışsa da, bereket versin eyaletlerin talihine, ulusunu alarak İtalya'ya doğru çekilmişti⁽¹⁴²⁾.

Got'lardan sonra 411 yılında Hun akınları başladı ⁽¹⁴³⁾. Aynı zamanda Hun başbuğları Atlla ve Bleda, Tuna'nın Hunlara alt kısmını yağmalayanlar arasında yer alan Margus patriğinin kendilerine teslimini istediler. Romalılar bu isteklerini reddedince Tunayı geçmişlerdi. Margus'da bizzat patrik onlara kapıları kararlaştırılan saatte açmıştı. Singinudum'da düştükten sonra Hun dalgası Askeri yol boyunca izleyerek bölgenin iç kısmına Naysus (Niş)'a yönelmişti. Kalabalık nüfusu ve kuvvetli tahkimatı bulunan Konstantin'in bu şehri, o zamana kadar zabtedilemez olmakla övünerek yaşa-

mıştı. Bununla beraber, kalenin Atila'ya ve onun Hunlarına karşı durabilecek sağlamlıkta surlar olmadığı gibi, Hunlar da, bizzat Romalılardan muhasara tekniği hakkında bazı bilgiler edinmişlerdi. Prisca'da yeni ele geçen bir vesika bize, 433-474 yıllarında meydana gelen olaylar hakkında daha güvenilir tarihi bilgiler vermekte, Nişlilerin düşüşünün ızdırablı ağır saatlerinden en önceki olaylara kısaca bir göz gezdirmemizi sağlıyor. Bu belge Nişlilerin korkudan karşı saldırıya geçmeye cesaret edemeyerek, Hunların kale etrafındaki çemberi nasıl daralttıklarını, nehri aşarak, kuşatma araçlarını şehrin etrafına nasıl yerleştirdiklerini tasvir ediyor. Muazzam kaya blokları bu makinelerden bir kısmını tahrib ederek, bunları kullanan savaşçıları öldürmüş ise de, kuşatmacıların elindeki âletler, çok sayıda olduğu için, Hunları yenmek imkânı bulunmuyordu. Az bir zaman içinde surlarda gedikler açılmış; burçlardaki muhafızlar ok bulutları altında yerlerinden kovulmuş, merdivenler kurulmuş ve tarihin kaydetmediği müthiş bir kargaşa başlamıştı.

Ertesi yıllar, Hunlar bütün Trakya ve Illirya'yı ele geçirmişlerdi. Daha sonraki vesikalardaki ayrı ayrı kısımlardan aralarında Serdica'nın, Filibe'nin, Arcadiopolis ve Tuna kolonilerinin bulunduğu 70 şehrin, Hunlar tarafından ele geçirildiğini öğreniyoruz. Anayol üzerindeki şehirlerden yalnız Heraclea ve Edirne'nin alınmamış olduğu anlaşılıyor. Hunlar'ın, Athyra'daki göllerin önünde durmaları, zelzeleden surları temellerine kadar yıkılan Roma için büyük bir talih eseri olmuştur.

Elçilik heyeti, Niş'in kuzeyinden, Illirya ordusu kumandanı Agintey'in kampına varmıştı. Daha ileride Tuna'nın ötesinde ormanlar ve harabelerden başka hiçbir şey yoktu. Atila, Niş'e ve (Ziştovi civarındaki) Nove'ye kadar olan bütün kazanılmış arazinin kendisine bırakılmasını istemişti; bu durumda Roma-Hun sınırının, Constantia'dan Niş'e alınması gerekiyordu. Fakat Tuna'nın sınır olarak korunabilmesi kabul ettirilmişti.

Atila'nın (453 yılında) ölümü üzerine, Koca-Balkan dolaylarındaki topraklar 20 yıl sonra yeniden üçüncü bir büyük akı-

na yağmasına maruz kalmıştı. 473 yılından 488 yılına kadar bütün Balkan yarımadasına Ost(ro)gotlar hakim olmuştu. Onların akınlarına Epir ve Tesalia hedef olduğu gibi, Karadeniz ve Tuna eyaletleri de maruz kalmıştı. Singidunum'la Niş Gotların eline düşen ilk şehirler olmuştu. Arkadiopolis, Stobi ve daha birçok şehirler, ozaman tahribedilmişlerdi. En nihayet bütün milletin İtalya'ya doğru çekilmesi, zulüm görmüş vilayetleri 15 yıllık bir çileden kurtarmıştı.

Aynı zamanda Aşağı Tuna'ya doğru yer değiştirmeye başlayan Slavyanlar, bugünkü Ulah ülkesinden Yarımada'ya saldırmaya başlamışlardı. Onların yanı sıra Slav olmayan Bulgarlar da ⁽¹⁴³⁾, meydana çıkmışlardı. Her iki ulusun akınlarından, 493 yılından itibaren, Trakya ızdırap çekmişti. Trakya denince Balkan dağlarının güneyindeki eski Trakya piskoposluğunun hükümrانlık bölgesi değil, geniş anlamıyla Moesia Inferior ve Scythia (Dobruca'yı içine alan Haemus ötesiyle kuzeyde Tuna'yla sınırlanan bölge anlaşılmalıdır. Aynı zamanda Mundo adında biri, her millettten oluşan yağmacılarla Morava vadisini rahatsız etmekteydi. Bu şahıs, Ostgotlar'ın yardımıyla, 10.000 kişilik bir kuvvetle, karşısına çıkan İmparatorluk ordusu kumandanlarından Sabinian'ı Horem Margi (505) civarında müthiş bir bozguna uğratmıştı ⁽¹⁴⁴⁾.

Romalılar açık alanda meydan savaşında zaferden umut keserek, kaleler ve burçlar arkasında döğüşmenin yararlı olacağına inanmışlardı. 512 yılında Dirahion'lu İmparator Anastasiy, Propontida'daki Selymbria'dan, Karadeniz kıyısında Derkos'a kadar uzanan iki günlük yol veya 280 stad(') uzunluğundaki, ünlü duvarı inşa ettirmişti. Bu duvarın kalıntıları, hâlâ, yolcuların hayretini çekmekteydi. Demiryolu bu duvarı Sinekli civarında kesiyordu. Anastasiy'in duvarları tek yapı tarzı değildi; Britanya ve Almanya'daki eski Roma dev kalelerinden başka, Korint'teki İstmos, Termopiller, Trakya Herones'i ve Palene yarımadası da böyle dev yapılarla donatılmıştı. Hattâ 1307 yılında, Bizanslılar, Kavala civarında

(') Stad-Eski Yunanistanda 600 ayak boyunda uzunluk ölçüsü. "Mütercim"

Pangey'den denize kadar bir duvar inşa ederek, böylelikle yağmacı Katalan müfrezelerinin, Makedonya'dan Trakya'ya geçerlerken ⁽¹⁴⁵⁾, akınlarına engel olmak istemişlerdi. Fakat Annastasia'nın tahkimat faaliyeti amacına erişememişti, çünkü, oradaki askerlerin sayısı bu duvarların savunmasına yetecek kadar olmadığından bunların yapımından sonra da İstanbul önlerine kadar akınlar sürdürülüyodu.

527 yılında, Yarımada'nın merkezinde doğmuş bulunan Yustinian I. İmparatorluk tahtına çıkmıştı. Trayan'dan sonra hiçbir İmparator Yustinian I. kadar imar faaliyeti gösteremiştir. Onun zamanından itibaren Haemus civarındaki arazinin coğrafyası hakkında en geniş fakat aynı zamanda en kararlık bilgilere sahip bulunuyoruz. Gramerci Hierocles'in 527-535 yılları arasında yazılan "Sunekdemos" adlı kitabına göre vilâyet ve eyaletlerde ki önemli şehrin ve Sezaryalı Prokopi'yin 150, 558 yılından ⁽¹⁴⁶⁾ az önce yazdığı, "Peri ton tou Ioustinianou ktismaton" (") başlıklı dördüncü kitabı (de aedificiis) de 700 şehir ve şatonun yeniden kalelerle donatıldığı bildiriliyor. Bunun yanında, bu kalelerin yalnızca ufak bir bölümü yeni olarak inşa edilmişti. Onarılamadan birçoğu Trak, İllirya, Yunan, Makedonya ve Roma kaleleriydi. Bunların az bir kısmı mola sürekli olarak muhafız bulunduruluyordu ve birçokları da düşmanların bastığı sıralarda, Kelt ve Slavyan şehirlerinde olduğu gibi, köy halkının toplanmasına hizmet etmek üzere yapılmışlardı. Prokopi'yin saydığı isimlerden çoğu sadece münferit karakol kuleleriydi; örneğin, şimdiki Türkiye'de görülen yol boylarındaki karakol tipindeki yapılardan ibaretti. Şüphesiz, memleketin korunması için hesaplanıp yapılan bu plânlı teşkilat, yalnız kâğıt üzerinde kalmıştı. Bunun böyle olduğunu, sonraki devirlerde Yustinian savunma sisteminin pek zayıf başarı kazanmış olması da göstermiştir. Yalnızca, Singidunum'dan Tuna'nın ağızına kadar tahkim edilen bu önemli Tuna sınırındaki 80 Roma kale ve kulesinin belki

(") Bu ibarenin aslı kitapta Yunanca yazı ile yazılı bulunmaktadır. Caesaria'lı Procopius'un eseridir. " Mütercim "

de hepsi, Prokopiy'in tasvir ettiklerine uygun bulunuyordu. Bunun ardından şunu belirtmemiz gerekir ki, Tuna'daki bu 80 Roma kalesi, Slavyanların masallarında büyük rol oynamışlardı. Masallardan ve şarkılardan bol-bol faydalanan Nestor, 967 yılında, Prens Svetoslav'ın Bulgarlardan 80 Roma kalesini almış olduğunu ve Bulgarlarla Sırpların ise Tuna boylarında ki 77 şehir ve kasaba üzerinde şimdide millî şarkılar söylediklerini yazıyor (147).

Procopiys bize, Yarımada'nın iç bölgelerinin coğrafyası hakkında hiçbir doğru bilgi vermiyor, B. Tomaşek'in bir notuna göre belki de bunlar resmi bir haritadan kopya edilen sadece bir isim listesinden ibarettir. Bu kadar sınır mevkiinin iki eyalette gösterilmiş olması da bu durumu açıklıyor. Prokopiy kendi kişisel incelemelerinde, Yarımada'nın içerilerini pek az tanımış, ve belki de Velizar (') ın seferi sırasında ordusuyla Serdica, Niş ve Salona'dan İtalya'ya geçtiği sırada bu civarları görmüştür. Burada şurasını belirtelim ki, bu zamana kadar çıkan bütün yayınların kontrolden geçmesi ve düzeltilmesi gereklidir. Daha 1828 yılında P.İ. Şafarik (148), Tracia, Haemimontus, Miziya ve Skitiya, eyaletlerinin adının yayıncının cahilliği yüzünden cedvelde şato olarak gösterildiğine işaret ediyor. Keza, 1838 Bonn baskısında da Dindorf, bunu böyle kabul etmiştir. Böylelikle bu isimler kargaşasının içinden çıkabilmeye yarayacak en kuvvetli dayanak noktası kaybolmuş oluyor. O kadar ki, eğer bunlar göz önüne alınacak olursa, surlarının onarımına gerek bulunmayan Hadrianopolis (Edirne) gibi şehirler hatırlatılmamış olarak kalıyor. İllirya kaleleri kataloglarına gelince, kaydetmem gerekir ki, 283. listenin 31. başlığının: Upo Polin de Naisson (") olarak okunması gerekir. Elyazmalarında geçmeyen bu ad, Sarmatae, Arsena, Media-

(') Velizar bir Bizans generali olup, Trakya'da doğmuş, Justinianus zamanında Afrika'da yapılan fütuhatta başlıca etken olmuş, Sicilya ve İtalya'daki hareketlerde başan göstermiştir (494-565)

" Mütercim "

(") Bu işaretle belirlenen kelime ve isimler Yunan harfleriyle yazılı bulunmaktadır.
"Mütercim"

na, Heracula'nın sayıldığı listelerden kolaylıkla çıkartılabilir. Bunların adlarının, bugünkü benzerlerinden çıkarılması olanağı bulunmadığına göre, onların bölgelerinin ve eyaletlerinin göz önüne getirilmesi gerekmektedir (Horai) ('). Bu sebeplerden, Yarımada'daki Roma harabeleri hakkındaki çok değerli incelemelerinin sonuçlarını yazan ve bilimden çok erken uzaklaştıralan Fransız seyyahı Lejan'ın (149) belirttiği bazı mevkilerin adlarını yanlış saymak gerekir.

Yustinian, Singidunum-Istanbul anayolu üzerinde birçok inşaat yaptırmıştır. İstanbul'dan Region'a kadar olan yol büyük taşlarla döşenmiş ve Region yakınında bulunan göl üzerinde köprü, önce ahşap yapılmışken, sonra taştan köprüyle değiştirilmişti. Athira'da kale surları yeniden onarılmış, sarnıçlar yapılmış, civarda son derece muhkem, yeni Piskoposluk şatosu (kasteli) inşa edilmişti. Selimbria yeniden tahkim edilmiş, Anastasia'nın burçları öyle özel bir şekilde yapılmıştı ki, bunlar, düşman saldırıp surları yıkmış olsa bile, yalnız başlarına düşmana karşı kendilerini savunabilecek güçtayediler. *Heraclea'da su-kemeriyle İmparatorluk sarayı yeniden onarılmıştı. Burtudizus'la Nike ve Edirne'yle Filibe arasında şu beş şato (kastel): Burdipta, Kastr Zarba, Arzon, Pizos, Karasurra inşa edilmişti. Filibe'nin surları yenilenmiş, aralarında Besapara'nın da (150) bulunduğu 35 şato onarılmıştı. Prokopiy, kendisinden çok beklendiği halde Succ'i'den birtek kelimeyle bile bahsetmemiştir. 552 yılında Narzes, İtalya'ya doğru yoluna devam etmek üzere, Slavyanların bir bölümünün Selanik, bir bölümünün de İstanbul yönüne doğru yönelerek boğazı açmaları için Filibe'de beklemek zorunda kalmıştı. Belki de, Succi kaleleri, Stenes (geçit) sözcüğü ile ifade edilmiş olabilir. Çünkü Prokopiyün haritasında Serdica vilâyetindeki inşaat faaliyetleri arasında bu sözcükten de söz edilmiştir.

Succi'den ötede bulunan Scupion yeniden tahkim edilmişti. (Bu mevki eski Helitze ve şimdiki İhtiman). Serdica'nın

(') Bu işaretle belirlenen kelime ve isimler Yunan harfleriyle yazılı bulunmaktadır.
" Mütercim "

kaleleri ve kuleleri de yenilenmişti. Yolun boyunca Skretiska yeni surlarla takviye edilmiş, Kvimedava ile Piskoposluk şehri Remesiana'da da yeni surlar inşa edilmişti. Bu şehrin bulunduğu eyalette 29 şato ve koruma kulesi yapılmıştı. Hun devrinin izleri halâ bulunduğu Niş, yeniden kuvvetli surlarla takviye edilmiş ve bu vilâyette 32 tane yeni kale inşa edilmiş, 7 tane kale de tamir edilmişti. Horem Margi hakkında Procopiy hiçbir şey belirtmemekte ise de, buna daha eski belgelerden faydalanan Hierokles'de rastlamaktayız. Singidunum'da, 441 yılından itibaren Hunlar, Sarmatlar, Ostgotlar ve Gepidler hüküm sürmüşlerdir. Yustinian Gepidleri kovarak Şehri " büsbütün yeniden inşa etmiş ve kalelerini tamamen yeni baştan güçlü bir şekilde yaptırarak şehri eski ünlü ve güçlü durumuna ulaştırmıştı. " Onun doğusunda, Tuna kıyısında Octavum (') kalesini inşa ettiren Yustinian, devletin sınırlarını korumak maksadiyle Sava ağzında Herullar'ın yerleştirildiği bir koloni kurmuştu.

Yaptırdığı inşaat dolayısıyla, Trajan adı, Procopiy'in yardımı olmadan dahi halk dilinde ve anısında ölümsüz olarak kalmıştır. Buna karşılık Yustinian'ın hatırası, ölümünden az bir zaman sonra silinip gitmiştir. Yarımada'da, bugün bile, Philippe'in, Trajan'ın, Hadrian'ın, Constantin'in adlarını taşıyan şehirler bulunduğu halde Yustinian'a ait birçok namı-nişanı kalmamış şehirlerin bugün yerlerini bile bilememiyoruz. Şehir kalıntıları ve kale harabelerinde, ulu imarcı Yustinian'ın adını yüzyıllara ulaştıracak kitabe henüz bulunamamıştır. O, bizzat kendi şatolarının şa'saası içinde yaşamaktadır. Velizar ile Herzes uzak diyarlarda zaferden zafere koşarak savaşırken, Slavyanlar yıldan-yıla Tuna boylarındaki kaleler çemberini kırarak Ege ve Adriyatik denizleri kıyılarına doğru ilerliyorlardı. Slavyan yağmacı çeteleri tabiatıyla sağlam kalmış Roma yollarından faydalanıyorlardı. Anlaşıldığına göre onlar, Vidin civarında bir yerden Tuna'yı aşıyor ve Niş önlerine ge-

(') Octacum-Latince de Octo sekiz ve Octavus sekizinci anlamına geldiğinden Octovrum sekizinci mil üzerinde veya sekizinci kale demek olur. " Mütercim "

lince de batıya doğru yönelen adı geçen üç askeri yoldan birini izliyorlardı. Böylelikle onlar, meselâ 548 yılında Niş'den hareketle İşkodra ve Dirahion (Draç) yönüne gitmişler; 552 yılında da yeniden Niş önünde belirmişler ve Stobi'den Selânik yönüne geçmek istemişlerse de bir Roma ordusunun bunu önlemesi üzerine Serdica'dan çekilerek Dalmaçya'ya yönelerek bu yolla Selânik yolunu tutmuşlardır. Aynı yıl, Dalmaçya'dan hareket ederek Anastasia surlarına kadar olan yol üzerindeki bütün eyâlet ve vilâyetleri aşmışlar, 558 yılında da Haliç'in karşı sahilindeki Sycae önlerinde görünmüşlerdi. Başka çeteler de alelâde en doğudaki Balkan geçitlerini aşarak Aşağı Tuna'ya sarkmışlar ve Rodoplar'ın güneyindeki deniz sahillerine ulaşmışlardı (151).

Yustinian'ın saltanatının son yıllarında, Hunların rolünü almak üzere, Macaristan ovalarına, Avarlar yerleşmişlerdi. Slavyanlar, gittikçe daha kalabalık kütleler halinde Tuna'yı aşmaya başlamışlar, 578 yılından sonra Yarımada'da rahatça yerleşmeye girişmişlerdi.

582 yılının Ağustos ayında, yönetimi Mavrikiy ele almıştı. Onun Slavyanlar'a ve Avarlar'a karşı olan savaşlarının tarihinde, eski yerli adlar son defa ortaya çıkmışlardı. Ardından, üç yüzyıl sonraki zaman içinde vak'anüvistlerin hiç birisiyle kıyaslanamayan son Yunan tarihçisi Teofilakta Simocata'dan öğrendiğimize göre, o zamanda İstanbul-Belgrad Askeri yolu artık faydalanılabilir bir durumda bulunmamaktaydı. Serdica, onun tarih eserinde hiç zikredilmez. Yustinian zamanında son defa zikri geçen Niş'ten ise, ancak yeniden X. yüzyılda adı geçer. (678 yılında Niş göçmenlerine dair bir not dışında). Avarlar'a karşı olan seferler genellikle Ahyolu üzerinden Tuna'ya, sonra da bu nehrin akışının yukarılarına doğru Viminacium istikametinde olmuştur. Avarlar da bu yoldan aşağılara doğru hattâ Propontida'ya kadar gelirlerdi (152).

Avarlar, 582 yılında, Yustinian zamanında yeniden İmparatorluğun koruyucusu olan Sirmium'a hakim olmuşlardı. 583 yılında, halkı güvenli bir barış içinde olduklarına güvене-

rek açıkta hasat şenlikleri yapmakta olan Singidunum şehrini basmışlar, düşmanın baskınını anlar anlamaz kale kapılarına doğru koşuşan şehir halkı savaşa girmiş, böylelikle Avarlar ağır zaiyat verdikten sonra, şehri ele geçirmişlerdi. Bundan sonra Avar orduları Tuna yoluyla aşağılara doğru sarkarak, Viminacium'u, Ogusta ağzındaki Avgusta'yı ve Karadeniz'e kadar olan daha birçok şehir ve kasabayı ele geçirmişlerdir. Ertesi yıl Slavyanlar Trakya'yı yağma etmişler; alay kumandanı Komentiol onları Erginus nehrinde bozmuştu. Bundan sonra da Adrianapo (Edime) un batısında, başka yerde zikredilmeyen bir mevkide, Ensinos şatosu civarında perişan etmişti.

586 yılında, Avarlar bir kerre daha Tuna yolundan sarkmışlar, Bononia (şimdi Vidin)'yı, Ratiaria'yı (şimdi Arçar), Durostorn'u (şimdi Silistre) zaptetmişler; doğudaki geçitlerden Balkanlar'ı aşarak 587 yılında Trakya'yı ele geçirmişlerdir. fakat bütün büyük şehirlerin, bu arada Filibe ve Edirne'nin kalelerini fethedememişlerdir. Aynı zamanda Slavyanlar, Elada ve Pelopones'e dalmışlar ve oralara yayılmışlardı.

Yeni ve üçüncü bir Avar savaşı 592 yılında alevlenmişti. Son faciadan kendini toplayan Singidunum ahalisi, Avarlara tabi olan Slavyanları ezmişler, yöneticileri sıkıştırmışlar, Sava nehrinde köprü görevi yapan Avar gemilerini yakmışlardı. Şehir kuşatılmışsa da muhasara, hakan 1000 altın fidye ve başkaca hediyelerle yumuşatıldığından çabucak kaldırılmıştı. Avarlar, her zamanki gibi, Ahyolu'ya giden geçitlerden yolu aşarak ana Askeri yol üzerindeki Dirizipera'ya varmışlar, Heraclea'ya ulaşmışlar; burada kendilerine, yıllık vergi verilmesi vaad edilince barışa razı olmuşlardı.

Mavrikiy, 593-597 yılları arasında, şimdiki Ulahya (Ef-lak)'da Slavyanları itaat altına almaya ve onların akınlarına son verdimeye uğraşmışsa da artık geç kalınmış ve Slavyan savaşçı kabileleri artık Misia, Trakya, Makedonya, Dalmaçya ve Elada'da yerleşmiş bulunuyorlardı. Lejyonlar, Ulahya ba-

taklıklarında, İstanbul'da ve Selanik'de oyalanırken Yarımada'yı hükümleri altına almış bulunan Slavyanlara boyun eğmek zorunda kalma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyorlardı.

598 yılında, Sava ve Morava nehirlerinin ağzındaki top-
raklar yeniden Avar savaşlarına sahne olmuşlardı. Ordu ku-
mandanı Prisk, ilkbaharda Tuna filosu ile yukarılara doğru,
Roma ve Bizans askerlerinin geçişlerine engel teşkil etme-
yen Demir-kapı geçitlerinden geçerek Viminacium eyaletine
varmıştı. Burada , Avarların Singidunum'u ele geçirdikleri ve
kale surlarını yıkarak halkı içeriden çıkardıkları haberi kendisi-
ne ulaştırılmıştı. Pirisk Singidunum'a doğru hareket etti.
Avarların baş karargâh olarak seçmiş bulundukları, Morava
ağzının karşı yakasındaki Constantiola civarında gemi üzerin-
den, orada karargâh kurmuş bulunan Avar hakaniyle dostça
bir görüşme yapmıştır. Kumandan, yardımcısı Guduin Singi-
dunum'da neler olup bittiğini öğrenmek üzere gönderilmişti.
O, surlar önünde kurulmuş bulunan düşman nakliye karargâ-
hını bulmuş, halkın hiç de dışarı çıkmaya zorlanmadığını öğ-
renmişti. Roma filusunun sür'atle yaklaşmakta olduğunu ve
şehir halkının, soydaşlarından yardım alma belirtilerinin orta-
ya çıktığını gören Avarlar, geri çekilmişlerdi. Ertesi günü as-
kerlerle şehir halkı, yıkılan şehir surlarını sür'atle onarmaya
koyulmuşlardı.

599 savaşı Dobruca'da ve Balkan geçitlerinde patlamış,
ertesi yıl Trakya'ya intikal etmişti. Dirizipara zabt edilmiş, Fa-
kat bu sırada Avar Ordusu'nda müthiş bir veba zuhur etmiş
ve yaşlı Hakan'ın yedi oğlunu da kurban almıştı. Bu kayıplara
son derece üzülen Hakan'ın barış yaparak, nihayet Tuna'yı
hudut olarak kabul etmesi gerekmişti.

Avar ordularında meydana gelen durum, Mavriki'i barışı
bozmaya isteklendirmişti. Roma ordularının kumandanları
Komenziol ve Pirisk, kuvvetlerini 601 yılında Sinigidunum'da
birleştirmişler ve Viminacium'a çekilmişlerdi. Burada Pirisk
Tuna'yı aşmış, öteki yakasına tekrar geçerek askerlerinin ge-
ri kaçmalarını önlemek için gemilerini nehrin öteki yakasına

geçirtmişti.Böylece Tisa'ya kadar ilerlemiş ve 60.000 kadar Avar, Slavyan ve Gepid, Banat ve Tisa bataklıklarına düşerek ölmüş beş savaşta 17.000 kadar esir ele geçirilmişti. Tra-yan Dakyası'nın kaybindan beri bu yerler hiç Roma askeri görmemişlerdi. O zaman Roma Kolonistleriyle Romenlerin (Ulahların) büyük ataları olan Romalılar zaferi kazanmışlardı. Mavrikiy'in askerleri, Latin lehçesiyle konuşuyorlardı; onlar bayraklarına Banda derler, birbirlerini Fratre ⁽¹⁵³⁾ diye çağırırlardı. Kumandanları Priskus , Començialus Castus, Martinus, Salvianus gibi Latince adlar taşırlardı. Bu sonuncu olan par-lak bir askeri başarıydı. Bu zamandan sonra artık Singidu-num'la Viminacium'dan bahsedilmez olmuştu.

23 Kasım 602 de, Mavrikiy, eski Roma askeri disiplini-ni uyguladığı için kendisinden memnun olmayan askerlerin ayaklanması sonucu tahttan indirilip, yerine kuru ve kaba bir asker olan Centurion Fokas tahta çıkarılmıştı. Yustinian'la Mavrikiy'in bu kötülükleri önlemek için boşuna çaba gösterdikleri kargaşalıklar, yeniden baş göstermişti. Slavyanlar hiçbir engelle karşılaşmadan Yarımada'ya sel gibi yayılmışlar, Avarlar, hattâ, Bosfor'a kadar bütün Roma şehirlerini almışlar ve İran bayrakları ise, İstanbul'un karşısındaki Halkedon-ya (Üsküdar) surları üzerinde dalgalanmaya başlamıştı. İm-parator Herakliy,617 yılında Avar Hanı ile karşılaşmışsa da bu karşılaşma artık Singidunum'da değil de, Heraclea ve Se-limbria arasında olmuştu. 626 yılında, Slavyanlarla birlik olan Avarlar, İstanbul'u kuşatmışlar; bu onların son seferleri ol-muştu. Çünkü Samo, 627 senesinde, batı Slavyanlarını Avar-larla savaşmak üzere birleştirmiş ve böylece onların hüküm-ranlıkları çabuk yıkılmış; Yarımada tamamiyle Slavyanlaşmış ve Priska'nın Tisa'da elde ettiği zaferlerden 85 yıl sonra, Yustinianı II. nin, 100 yıl içerisinde dört defa kuşatılmış bulu-nan Selanik'e doğru karadan sahil boyunca çekilmesiyle Slavyanlara karşı büyük girişimler buralarda yapılmıştır.

Yarımada'nın eski halkının kaderi değişikti. Bu topraklara önceden gelip yerleşen ve yoğunluğu azalan halkı oluşturan

İlliryalılar, Trakyalılar ve Romanyalılar, köylerini terk etmemişler; hattâ ihtimal, nasıl bir zamanlar Besler, ağır vergi yüklerinden kurtulabilmek için Gotlarla birleşmişlerse, şimdi de aynı durumda Slavyanlar'ın tarafına geçmeye hazırdılar. Böylece onlar, yine, dilleri ve töreleri üzerinde yeni yerleşenlerin etkisinden âzâde kalamamışlardı. Şehirlerdekilere durumu daha başkaydı. Slavyanlar, şehirlerin surları önlerinde yalnız kuşatma makineleriyle değil, aynı zamanda burasını alınca hemen yerleşmeleri için aileleriyle birlikte gelirlerdi. Bu şehirlerin zabtı güç olmamıştı. Çünkü, şehirlerin halkı, zamanında deniz kıyılarındaki şehirlere sığınmışlardı. Örneğin, Selanik şehrinde, 678 senesinde, Niş , Serdica, Tuna vilâyetleri, Daçya, Dardania ve Panonia (Syrmium)'dan göçmenler bulunuyordu.

Bu istila, İlliryalıların, Romalı ve Romenleştirilmiş olan arazisini de etkilemişti. Bununla, devletin temelini nasıl derin bir değişime uğradığı anlaşılabilir. VI. yüzyılda özellikle Yustinian zamanında, saraya, askere ve mahkemelere Lâtin unsur yerleştirilmiş, yakın Romalı bir vilâyet halkından destek bulmuştu. Mavrikiy devrinde artık ikinci unsur Ege kıyılarıyla civar araziye yönetmeye başlamış; güç üstünlüğünü elde etmiş ve burası, bundan sonra, Yunan devleti olmuştu.

II. ORTAÇAĞLAR'DA BELGRAD-İSTANBUL ASKERİ YOLU

Bosfor'dan Sava nehrinin ağzına kadar olan Ortaçağlar-daki yolun tarihi, 176 yıllık bir devrin dışında burasının hiç bir zaman tek bir devletin idaresinde bulunmadığı için Roma ve Türk devirlerinden ayrı bir özellik taşır. XIII. ve XIV. yüzyıllar-da bu yol, dört devletin arazisinden geçerdİ: Macaristan, Sır-bistan, Bulgaristan ve Bizans İmparatorluğu.

Balkan yarımadasında ortaçağlar, 602 yılında, Mavrikiy'in ölümüyle Romalıların, Serdica ve Tuna'yla her türlü bağlantı-larını kaybettikleri zaman başlar.

Bu tarihten itibaren 250 yıldan fazla bir zaman boyunca, düşman arazisi ortasında tecrit edilmiş bir nöbet yeri olarak tutulan Serdica'nın ötesindeki hiçbir şehir veya kalenin tek bir adından bile bahsedilmiyor. Denize yakın toprakların du-rumu hakkında da pek az şey bilmekteyiz. Çünkü aynı yüzyıl-larda bu konuda tarih kaynakları da çok yetersizdi. Rone-sans'ın eski devirlerde giriştiği rekabette görülen başarı gibi, Bizans literatürü bize, bu devre içinde bir Prisk'den, bir Pro-kopiy'den, bir Teofilak'tan, bir Simokata'dan, yahut bir Kanta-kuzn'den söz etmediği gibi, bir Anna Commen'den, bir Nikita Huniat'dan da bahsetmez. Yarımada'nın içrelerinden koyu karanlık gece kalktığı zaman, artık burada, Roma şatoları ve kaleleri yoktu; onların yerini yeni ve işitilmemiş isimler, yahut da, en azından, yeni şekiller almıştı.

Eski devirlere ait coğrafya isimleri VII. ve VIII. yüzyıllarda kalkmış ve yerlerini genellikle zamanımıza kadar sürüp gelen modern isimler almıştı. Fakat her zaman yeni ismi yoktu; ek-seriya, sadece yeni şekiller görülüyordu. Bu değişiklik belirli, filoloji yasalarına göre yapılmıştı. Slavyanlar, eski isimlerin

yerine çoğunlukla Slavcaya uygun düşen adlar kullanıyor. Örneğin, şehir anlamına gelen **polis** sözcüğü **pole** : (Nicopole), (Drenepole) olduğu gibi. Bunun aksine Bizanslılar da **po-le** yi polis şekline koymuşlar: Akropolita'da Makedonya ovası Ovçepole'yi , polis takısıyla Evçapolis (Eutzapolis) olarak geçiyor. ¹

Keza, İmparatorluktan hiç kopmamış bulunan vilâyetlerin, şehirlerin, kalelerin, nehirlerin eski Grek adları unutulmuş ve bunların yerini yeni, Yunanca adlar almıştı. ²

Yerleşen Slavlar tek bir devlet kurmamış, istilâdan önce Trayan Dakyası'ndan ve daha önceleri Karpatlar ötesindeki ovada oldukları gibi, Yarımada'da da, birçok kabileler halinde dağınık olarak kalmışlardı. Birçok kabileler, babadan oğula geçen Prensler tarafından yönetilmekteydi. 679 yılında, Slav olmayan bir kabile olan Bulgarlar, halâ daha Bizans'a tabi, fakat Slavlarla meskûn olan Skitia (Dobruca) ve Aşağı Misia eyaletine hâkim olmuşlardı. Başlangıçta bu istilacıların hakimiyeti, eski Trakya Piskoposluğunun sınırlarının ötesine kadar yayılmıştı. Daha 818 yılında, Timok Slavları bağımsız siyaset gütmeye başlamışlar, Serdica ise 809 yılına kadar Bizanslılar da kalmıştı. VIII. yüzyılda, birbiri yanında, Trakya'da Romanya (Slavlarla Latinler'de Romania olarak adlandırılan Roma devleti), Makedonya, Tesalya, Ahey ve Epir kıyılarından oluşan, aşağı Tuna'yla Koca-Balkan arasındaki Bulgaria ve Hemus (Koca-Balkan) dan Peloponez'e ve Adriyatik kıyılarına kadar uzayıp Sırp ve Hırvat kabilelerinin toplandığı Slavina devletleri bulunuyorlardı.

Bulgaristan devleti, Slavyan batısıyla birleşince tedricen büyümüş, özellikle IX. yüzyılda gerçekleştirilen bu genişleme savaş yoluyla yapılan bir fütuhat olmayıp, son zamanlarda Drinov'un isbatladığına göre federasyon suretiyle gerçekleşmişti. Eski hükümdar aileleri, hakimiyetleri altındaki kendi hanelerinden vilâyetlerinde tedirgin edilmeden birer Bolyar, Voyvoda ve Prens olarak kalmışlardı. Simeon zamanında (888-927), Slavina'nın bütün büyük Prensleri artık o devirde, tari-

hinin en geniş sınırlarına ulaşan Bulgaristan devletinin uyruğuna girmişlerdi. Bu zamandan sonra, **Slovenler** millî adı olan Slavina yerine bu devletin hepsine birden **Bulgarlar** denilmeye başlanmıştı; başkaları da bu devlete böyle adlandırdı. Devletin bu şekilde oluşması 963 yılında Succi ve Osım'a kadar olan, yani eski Trakya ve Illirya Piskoposlukları sınırına kadar olan batı topraklarının kopması nedeninde gizlidir (nediniyle ilgilidir). Drinov, bu batı Bulgar Çarlığının kurucusu olan Şişman'ın, önceleri oralandaki vilayetlerden birinin Prensi olduğunu zikretmiş ve Vasilius II. ile olan malûm savaşlarının oluşturduğu durumdan sonra, Şişman'ın Çar hanedanını özel mülkü Makedonya'da, Bırzatsite (âcilciler) adındaki güçlü Slavyan kabilesinin reisi olduğunu, bu kabilenin 676 yılında Tesalonika (Selanik)'ya saldırdığını, 774 yılında, adı Yukarı Vardar'da, Manastır (Bitolyâ) ovasında ve Prens-pan gölü kıyısında hâlâ söylenmekte olan Şişman'ın Bulgar Prensi Tserig'le çarpıştığını belirlemiştim. Sonuç olarak eski Bulgar Çarlığı, eski aşiret boyları düzenine bağlı olan kısmen bağımsız voyvodalıklardan toplama bir karışımdan oluşmuştu ve dağılış nedeni de bu yüzdendi (yıl 1018). Bunun benzeri bir durum, Duşan'ın Sırp Krallığı'nın da çöküşüne sebep olmuştu.³

VII.-IX. yüzyıllarda, Bizanslılar, Balkan dağlarına kadar olan, deniz kıyısında Anhialo (Ahyolu), Beroe (eski Zağra), Filibe gibi bütün büyük şehirler, Bizans'ın elinde bulunuyordu. Bu yerlerde bazı çok mükemmel surlar, düşmandan kendilerini koruyabiliyordu. Bu yüzden Bizanslılar, Roma Şehirlerinin de alınabileceğinin Barbarlar öğrenmesin diye iç savaşlarda kale kuşatma makineleri kullanmıyorlardı. Tarih bunu "gereksiz bir ihtiyatlılık" diye vasıflandırıyor.⁴ Çünkü bu kaleler, ne Bulgarların (687,705,717,755 ve daha sonraki yıllarda) Propontida'ya kadar sarkmalarına mani olabilmiş, ne de Slavyanların eyaletlerde yerleşmelerini önleyebilmişti. Slavyan Dragoviçler, Besler'in eski eyaletine hakim olmuşlardı. Daha XIV. yüzyıldan itibaren Filibe metropoliti, Dragoviç-

ya Ekzarh'ı unvanını taşıyordu. Bu adla belki de bir zamanlar bütün Batı Trakya anılmıştı. Mühendis Peltz, yakın zamanlarda, Dragoviçler'den Rodoplarda, Kriçim'de ki Dragovet kale kalıntısıyla dragovina (772 m) adında Filibe'nin güneybatısında bir tepede ⁵ olmak üzere iki yerde kalıntılar bulmuştu. IX. yüzyılda, Slavinia adı, Trakya'da da yaygındı. Arazilere Slavyanların, şehirler ise Greklerini.

Coğrafya kaynaklarının üçyüz yıllık suskunluğu, İmparator Lıv Filozof'un (886-907) ⁶, piskoposlukların bir listesinin düzenlenmesine dair emriyle sona ermişti. Günümüzde kendisine bağlı hiçbir baş papazı bulunmayan Filibe Metropolitine, o zamanlar, 10 dan fazla Vladika (') bağımlıydı. Bunların merkezleri: Agatonikia, Liotitsa, Skutarion, Levke, Bukova, Bleton, Dramitsa, Yoanitsa, Konstantsia, Velikia şehir ve kalelerindeydi. Bu adları insan eski kaynaklarda, yahut Prokopiy'de boşuna aramış olacaktı. Çünkü bunlar tamamiyle yeni olup, bunlardan üçü doğrudan Slavyanca, ikisi de Slavcadan takıları (-itsa) olan adlardı. Bunlardan sadece birkaçının durumu güvenle belirtilebilir. Bunlardan çoğunun (11 piskoposluğa sahip bulunan) Edirne'ye komşu bulunmaları göze çarpar. Bu piskoposluklar: Şehirden 18 konak mesafede bulunan Scutarion (Üsküdar); bir günlük yürüyüşle kuzeyde Agatonike; Didimotihos (Dimetoka) civarında Lünitsa veya Lititsa; Edirne'den 4 konak mesafede bulunan, ve belki de ortaçağlardan kalma harabeleri bulunan Bulgar köyü Levke; Belovo civarında, kale harabeleri bulunan Levka vardı. 1339 yıllarından beri Doğu Rodoplarda Yoanitsa şehri bulunuyordu; Meriç nehrinin kaynaklarının bulunduğu bölgede, kaplıcalarıyla ün yapmış olan Contantia, Trakya ovasına yalnız Momina Klisura (Kız-derbendi) geçidiyle bağlantılıydı. Arap coğrafyacısı İdrisî (1153)'nin Konstantiniye olarak zikretmiş olduğu, büyük ve her türlü kültürü sinesine toplamış bulunan bu şe-

(⁵) Vladika: Slavca bir kelime olup bizdeki karşılığı olarak Kadı, Müftü kelimeleriyle ifade edilebilen, piskopos, baş-papaz, kardinal anlamlarına gelir.

" Mütercim "

hir, 1202 yılında Çar Kaloyan tarafından zabtedilmişti. Bu şehir, şimdiki Samokov civarından geçerek Almanya'ya giden ve ötekisi de Ihtiman vadisine ulaşan, iki yolun kavşağında bulunuyordu. Bu şehir, zamanında, içerilerde yalnız kalmış tek Bizans kalesiydi. Eski adlarının belirtilmesine imkân olmayan öteki kaleler, belki de, Rodoplar üzerindeydiler ve tarihte XIII. ve XIV. yüzyıllarındaki daha sonraki adlarıyla tanınmaktaydılar.⁷

Bu tek başına ve daimi bir tehdide maruz durumda kalan mevkilerin savunmaları için, normal zamanların garnizonlarıyla halkı yeterli bulunmadığından, Batı Trakya'da, Anadolu savaşçılarından bir askeri sınır (koruma birliği) oluşturulmuştu. Başlangıçta Constantin V."Copronyme" (741-775), Suriyeli ve Yukarı Fırat'daki⁸ Melitene'li Ermeniler'i göçettirerek, yerleştirmişti. Bu göçmenlerin hepsi eretiktiler. Avrupa'ya Paulicienliği (') bunlar getirmiş ve sonraları Ortodoks İmparatorların başına belâ kesilen Bulgar bagomilliğinin kurucuları bunlar olmuşlardır.

İkinci kolonizasyon, İmparator Nikifor (") zamanında yapılmıştı. Bu İmparator, 802 yılında, bütün eyaletlerdeki Hristiyanları "Slavinia" ya ve özellikle Anhialo, Vereya ve Edirne civarındaki Nikaya ve Provaton'a, Filibe ve Struma vadisindeki öteki şehirlere yerleştirmişti. Bu kolonizasyon zorla yaptırılmıştı ve bu yüzden 812 yılında, Bulgar prensi Krum'un Mesemvriya ve Develt'i zaptetmiş olduğunun duyulmasıyla bu halk, yerlerini terk ederek eski vatanlarına göçetmişlerdir.⁹

Bundan biraz önce Serdica düşmüştü. Krum bu şehri zekâ ve kuvvetle 809 yılının Paskalya gününde zaptetmişti. Bu şehrin zabtında 6.000 Bizanslı askerle birçok şehir halkı telef olmuştu. Nikifor şehri tekrar geri alabilmek ve yıkılan kaleleri onartmak amacıyla İstanbul'dan derhal hareket etmişse de,

(') Türkçede-Pavlikân denilir.

(") Nicephore-Bizans İmparatoru, Nikifor.

asker arasında ayaklanma çıktığından geri dönmek zorunda kalmıştı. ¹⁰

Nikifor'un,811 yılında, Bulgaristan'a doğru yaptığı cür'etli seferi sonunda helâk olması bütün Trakya'ya müthiş bir perişanlık getirmişti. Krum'un ordusundaki Bulgarlar, Slavyanlar, Araplar ve Grek mültecileri kuşatma makinelerini kullanmakta, bunları yapan Bizanslı ustalar kadar maharet göstermişlerdi. 813 yılında, Edirne alınmış, İstanbul kuşatılmış ve Her-sones'den Bizans kapılarına kadar olan bütün Propontida kıyıları yakılıp yıkılmıştı. Atıra'da, göl üzerindeki Roma köprü-sü o zaman yıkılmış ve Selimbria'da ise saray yıkılıp, kilise-lerle binalar yakılmıştı. ¹¹ Köyler ve şehirler halkı göçettirilmiş ve Tuna ardındaki Bulgar topraklarına yerleştirilmişti. Göç et-tirilenlerden sadece Erginus'un kıyı halkından 30.000 kişi ka-dar insan yerlerinden, yurdlarından edilmişlerdi.

Müthiş Krum'un (815 yılında) ölümünden sonra, ufak-tefek kesintilerle 80 yıllık bir barış devresi başlamıştı. Yarımada içlerine doğru olan yollar yeniden ticarete açılmış ve Bul-garistan, Bizans İmparatorluğu ile Rusya ve Büyük-Moravya arasındaki ilişkiyi sağlayan yolların kilit noktası haline gelmiş-ti. Bulgar şehirlerinde, kuzey ülkelerinin ham madde ve ürün-leri, Yunan manifaktörüyle, Asya ve Afrika mamulâtı karşılı-ğında değiştiriliyordu. Bulgar tüccar ve kervanları İstanbul ve Selanik pazarlarını canlandırıyordu. Lıv Filozof'un sarayına mensup, kudretli bir kişi olan, hadım Muzikos'un, Bulgar tica-retini kısıtlaması, uzun süre devam eden barışın bozulmasına ve 813 yılında çok kan dökülen ve Bulgarlar'a zafer kazandı-ran bir savaşın başlamasına neden olmuştur. ¹²

Bu zamanda, Bizans'dan Sava nehrinin ağzına kadar olan eski Roma yolu İstanbul'la Büyük-Morava devleti ara-sında ulaşımı sağlamıştı. Bundan dolayı bu yola aynı zaman-da Slavyanlarca **Morava yolu** da denilmiştir. Bu yol aynı isimle Panonia masallarına da girmiştir. ¹³ Rastislav'ın elçile-ri, vatanlarına, İmparator'dan din vaizleri (eğitimcileri) gönder-mesi için istirhamda bulunmak üzere bu yoldan gitmişler ve

Konstantin ve Metodiy kardeşlerle yine bu yoldan geri dönmüşlerdi.

Simeon, 912 ve 927 yılları arasında, henüz Bizans'ın haki-miyeti altında bulunan Avrupa'daki vilâyetlerden birçoğunu zabtetmiş, bu arada bilhassa Filibe'yi ele geçirmişti. İstanbul da iki defa kuşatılmıştı. Başka yerler arasında Edime de, 914 ve 923 yıllarında olmak üzere, iki defa Bulgarların eline geç-mişti. Bizans İmparatorluğu, gerçekte sadece sahil boyuna hakim olarak sıkışıp kalmıştı. Çar Petir'in (927-968) yılları arasındaki 40 yıllık saltanatı esnasında, Bulgaristan'ın sınırları Filibe'yle Edirne arasında bulunuyordu. ¹⁴ Eski Bulgar Çarlığını bu en şa'şaalı çağından itibaren 400 yıllık bir sükût devresinden sonra yeniden büyük yolun batı tarafının arazisi topoğrafyasına dair bilgilere sahip oluyoruz. Bunlara, Vasili-us II.nin 1020 yılında Bulgar kilisesinin arazisi üzerindeki Sa-muil ve Petir'in zamanlarında ve daha önceleri Siemon za-manında da varolan nüfuz sınırını belirten fermanında rastlıyoruz. ¹⁵

Her şeyden önce, Singidunum, yeni adı Belgrad olarak meydana çıkmış bulunuyor. Slavyanlarda, bu ad fevkalâde bir isim değildir. Başka yerlerde eskiden olduğu gibi şimdi de Belgrad adını taşıyan şehirler vardı: Arnavutluk'da (şimdiki adı Berat), Besarabya'da (şimdiki adı Akerman), Segmag-radsko (Yedi-Şehirler) de (Alba Yulia, Karburg), Macaristan'da (İdrisi'ye göre-Belgrada, Latinlere göre Alba Regalis, Macarlarda Sekeş Fehervar, Almanlarda Ştulvaysenburg, Sırp-larda Stolni Beograd). Bunlardan başka Dalmaçya ve Bohemya ve daha başka diğer yerlerde de bu adı taşıyan mevkiler vardı. Tuna "Belgrada"sını daha IX. yüzyıl başlarında Bulgarlar ele geçirmiş ve karşı taraftaki Sirmia'yı da Macarların istilâsına kadar işgalleri altında bulundurmışlardı. Bundan biraz önce, Belgrad'ın karşısında birkaç yıl için Frenk bayrakları da görülmüştü. Bugünkü Mangelos'a uzun süre Frankavila denilmiş, daha XII. yüzyılda bütün Sirmia'ya Francohorion adı verilmiş ve Furuşka'gora (Eski Slavyanca:

Frong; Eski Sırpça: Frung;Frang) adı halâ bu uzak memlekette Büyük Karlos (')un hatırasını yaşamaktadır. Belgrad 885 yıllarında Kinyaz Boris'in vekili ve belki de eyalet Prenslığının varisi olan Borita'nın idare merkezidir. (Daha 878 yılında) ¹⁶, buradaki Piskoposluk, Bulgaristan'ın en büyük ve en eski dini merkezlerinden biriydi. Bu Piskoposluk, Gradets (Groka, Tuna kıyısındaki Groçka), Smedero'vo'dan 6 saat güneyde bir Palanka (kasaba) olan Bela Sırkva (Şimdi-Hasan Paşa) ve (yerleri) pek iyi bilinmeyen Ormtsos ve Glanventios kalelerini içine alıyordu.

Romalıların Viminatsium'unun yerinde, Slavyanların etrafı, çok köylerle çevrili, fakat küçük bir Piskoposluk merkezi olan Bnariçevo kalesi beliriyor. Sonradan Morava (Bulgarcada, Morav adı verilen Margus nehrinin ağzındaki Moravişte herhalde eski Margus şehri olmalı). O zamanlar, Smederevo (Yunanca-Sfentoromos), önemsiz bir kaleydi. Gronzots (?)'un. Divisiskos, Istaaglanga (?)'nın ve Brodariskos'un (Brodarişte, Bulgarca geçit) yerleri bilinmiyor. ¹⁷ Naisus ise, Niş adıyla büyük şehir olarak yine varlığını sürdürüyor. Bu şehrin Piskoposluğuna dört belediye bağlı bulunuyor, bunlar: Eski Remesiana harabelerinin yerinde bulunan ve yakınından bugün Makro adında küçük bir dere akan **Makro; Komplos**; XIV. ve XV. yüzyıllarda Koprian, daha sonraları Sv. Prokopievgrad, şimdi Prokopie (Türkçe-Urkup) ¹⁸; **Toplitsa** ; belki de sonralardaki Bela Çerkva ('), şimdi Kurşunlu ve hemen hemen çıkılması imkânsız bir kale olan, Timok nehri üzerindeki, Svrlig belediyelikleridir; Açık olduğu üzere, bu isim, Slavyanca olmayıp, Lâtince de anlamında (gobio fluviatilis)'dir; bu kelimenin anlaşılan genellikle, bitki isimlerinde Yarımada'daki birçok dillere geçen Trakyalıları ait bir sözcük olduğu görülüyor.

(') Büyük Carlos-Kendisine Büyük ünvan verilen Charlemagne olacaktır (742-814). 768 de Fransa Kralı, 800-814'de Şark İmpara oru olarak muazzam bir saltanat kurmuştur.

(") Bela Çerkva-Bulgarca Ak-kilise demek olup Karlova'nın iki-üç kilometre kadar batısında Bulgarlarca halen Sopot adı verilen Akça-kilise diye bir kasaba bulunmaktadır ki, 1876 ayaklanmasının başlıca merkezlerinden biridir.

Serdica adını Slavyanlar "Sreda" kelimesini hatırlattığı için Sredets (') olarak değiştirmişler; Yunanlılar da Slavca deyiş şeklinden Triaditsa adını türetmişlerdi. ¹⁹ Buradaki Piskoposluğa Gozna (yukarı) Strumada'daki Pernik ve aynı adlı ırmağın Sukova kaleleri bağlı bulunuyordu. ²⁰ Grekçedeki Sveneapos adının doğru olarak mı böyle okunduğu bilinmiyor aksi bir görüşte ileri sürülemiyor. Roma'nın büyük şehirleri Singidunum, Viminacium, Naisus ve Serdika daha 10. yüzyılda da anlaşılan başka adlarla varlıklarını Piskoposluk merkezi olarak sürdürmüşlerdi; çünkü VI. yüzyılda düşüşlerinden önce de bu piskoposluklara sahiptiler. Fakat bunların aralıksız devam ettiği görüşünü kabul etmek güçtür.

Bu dört piskoposluk halkının aslına gelince, bunlar da tamamen Slavyan (Bulgar) idiler. Morava ve Timok nehirleri arasındaki halkın bugünkü lehçesi, Şafarik'in yazdığına göre, batı Sırp lehçesinin etkisinde kalan bir sırpça-mizoslavyanca karışımı lehçeydi. ²¹ Bu Sloven unsuru Panonya ovası göçmenleriyle Macarların buraya girişinden sonra, belirli bir şekilde kuvvetlenmiştir. ²² Morava vadisinin Sırplaştırılması, ortaçağların geç zamanlarında olmuştu; Timok'ta ise köylü halkın yarısı, neredeyse zamanımıza kadar Bulgarca konuşmayı sürdürmüştür. Ancak bu durum, Sırp unsurunun büyük yayılma gücünü gösterir.

963 yıllarında, devletin kuruluşunun başlangıcında olduğu gibi, Bulgaristan ve Slavina olarak ikiye bölününce yukarıda zikri geçen dört piskoposluk Batı Çarlığında kalmış, hattâ Sredets, ilk Batı Bulgar Çarı'nın, ve aynı zamanda patriğinin başşehir olmuştur. Daha sonraları, dini ve ruhani merkez, daha güney-batıya taşınarak en son Ohri'ye gelinmiştir. Doğuyu, 969 yılında, hâlâ puta tapan Ruslar (Varyaglar) tamamen ele geçirmişlerdi.

(') Sreda-Bulgarca'da orta demektir.

" Mütercim "

970 yılının ilkbaharında, Filibe şehri halkından yaklaşık 20.000 kişi kılıçtan geçirilmişti. Bu felaket, takriben 700 yıl kadar önce Gotların, istilâlarında olduğu gibi, şehrin mutluluğunu söndürmüştü.²³

Doğu Bulgaristan Çarlığı'nın düşüşü, Yarımada'da, 400 yıldır başarısız savunma savaşları vermekte olan Bizanslılar'ı yeniden saldırgan duruma getirmişti. 970 yılında, Bizanslılar, yalnızca Edirne'ye kadar güney Trakya'yı, Makedonya'nın kıyı kesimini, (Melingler'in ve başkaca Slavyan kabilelerinin yıllık vergi vermekle yetindikleri) Elada'yı ve bazı Arnavutluk limanlarını ellerinde bulunduruyorlardı. İmparatorluk, 50 yıl süreyle, uzun ve kanlı savaşlar sonunda, sınırlarını Mavrikiy ve Yustinian zamanındaki sınırlara ulaştırabilmiş ve Yarımada yeniden Roma İmparatoruna bağlanmıştı. Bu askeri devrimi artık Elen unsurundan ziyade Ermeni unsuru meydana getirmişti. Doğu Bulgaristan'ı fetheden İmparator Yoan Tsimishi, Ermeni olduğu gibi, Vasiliy II.in en üstün kumandanları ve askeri uzmanları da Ermeniydi. Bir zamanlar Constantin V.nin yaptığı gibi, Tsimishi de yeni ele geçirilen Filibe'nin tahkimi için şehrin yörelerine birçok Ermeni yerleştirmişti.²⁴

976 yılında, Tsimishi'nin ölümü üzerine, Anadolu'da, Bizans İmparatorluğunu meşgul eden iç savaşlar sırasında, Batı Bulgar Kralı Samuil, Doğu Bulgaristan'ın istilaya uğramış bazı bölgelerini yeniden zabtederek Seres ve Larisa gibi sınır şehirlerine saldırmış ve Pelopones'i tehdit etmeye başlamıştı. Ancak, nihayet 10 yıl sonra, Vasilius II.nin, yolların tarihi bakımından, önemli bir sefer yapmış olduğunu Yunan, Ermeni ve Arap kaynaklarından öğreniyoruz. En önemli kaynak, bu sefere bizzat katılan Bizans yazarı Lıv Dyakon'dur.
25

İmparator, Filibe'den başlayarak eski Succ'i'den Serdika yönünde 177 yıldanberi Bizans askeri görmemiş bulunan, kayalık sarp geçitlerden geçerek Serdika şehrini kuşatmışsa da, kuşatma makinelerinin kötü işlemesi ve getirilen malzemenin günden güne azalması, askerlerin açlıktan kırılması

ve Samuil'in bütün Batı Çarlığı'nın askerleriyle gelmekte olduğuna dair kötü haberlerin yayılması sonucu Bizanslılar, kuşatmayı kaldırarak, 20 gün sonra sür'atle geri çekilmeye başlamışlar ve bundan bir gün sonra (Vakarel civarında) Tuna'yla Ege Denizi arasındaki suların taksim noktasında çalılıklerle kaplı bir yerde konaklamışlardı. Askerler arasında kuşku uyandırıcı kötü rivayet ve dedi-kodular yayılmıştı. Ertesi 17 Ağustos 986 günü, ormanlık Ihtiman vadisinde, eski adı Helitse (Prokopia'daki Skupion) olan Sotopion kalesi civarında ve "Trayan kapıları"nın bulunduğu sık ve asırlık ormanlarla inişli yerleri arasından boğazı geçmişlerdi. Askerler, o zamana kadar korkunç bir sessizlik içinde bulunan ve şimdi asker naralarının gürlediği ve silâh şakırtılarının çınladığı ormanlardan eski Succ'i'yi hızla geçmişlerdi. Bulgar askerleri, karanlık ormanların içinden, sağdan soldan fırlayarak, dehşete kapılan Roma ordusu üzerine korkunç bir ok tufanı yağdırmışlardı. Ordunun bütün ağırlıkları, kuşatma makineleri, İmparator çadırı ve yüzlerce en iyi cins at, galiplerin eline geçmişti. "Miziyalıların okları Efsun mızraklarını yenmişlerdi." Bundan bir gün önce Ihtiman'ın Alp çayırıklarından geçmiş bulunan askerlerin büyük bir kısmı Bulgarların kılıçları ve bozdoğanları altında maktul düşmüşlerdi. Aynı zamanda İmparator da bir Ermeni piyade müfrezesi tarafından kuşatılmış, sonra "agmine quadrato" da yan yollardan geçirilip kurtarılmıştı. Liv Dyakon, Succi vadisinin Vetren civarındaki son geçit tepesinden atla kaçarak kurtulmuştu. Gerçekten bu derece sevinçli bakışlarla bu yerden kendisi gibi çok az ölümlü kişi (insan) Trakya ovasını selamlamıştır.

Bulgar derbendi (en te bulgarike kleisei) (')'ndeki ünlü savaş işte böyle olmuştu. Bundan sonra Bulgar yağmacıları İstanbul dolaylarına kadar akınlarını yaygınlaştırmışlar, hattâ Atıra köprüsüne kadar varmışlardı.²⁶ Ancak 10 yıl sonra Bulgar savaşları yeniden başlamış ve aralıksız olarak 1018 yılı-

(') İsim, metinde Yunanca yazılı olup, bu derbente Bizanslılarca bu ad verilmekteydi. "Mütercim"

na kadar devam etmiştir. Vitoşa, Rila ve Balkan dağlarında bulunan 35 kale ile birlikte Sredets Bulgaristan'a tamamen boyun eğdirilinceye kadar Bulgarların elinde kalmıştı. Neş'eye çağılayan Struma nehri vadisinin üzerinde yükselen Pernik şehri, 1002 ve 1016 yıllarındaki iki başarısız kuşatmadan sonra zabtedilemez şöhretini kazanmıştı. Aksine, Vitoşa dağlarının doğu eteklerinde bulunan Boyana kalesi, daha 1015 yılında düşmüştü. Bu kalenin yıkıntıları günümüzde bile şoseden görülür. Edirne, 15 Ağustos 1002 yılında, Samuil tarafından zabtedilmiş ve yağmalanmıştı. Vasiliy II.in Bdin (Vidin) belki de Niş'i ele geçişi aynı Aziz Meryem Ana gününe rastlamıştı.

Bizanslılar, yolu ancak, 1018 yılında, son Çar Ivan Vladislav'ın Draç önlerinde maktul düşmesinden sonra tamamen ele geçirmeyi başarmışlardı. Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'daki dağınık Bolyarlar ve daha doğrusu Prensler, andlaşmalar yapmışlardı. Bunların hakları fermanlarla onanmış ve birçok kanlar döküldükten sonra, Bulgar devleti yeniden barış içinde birlik haline gelmişti. Sadece şehirlere yöneticiler gönderiliyor ve geçitlerin emniyeti, civardaki kale garnizonları sayesinde sağlanıyordu. Üçbuçuk yüzyıl sonra Türkler de, Bulgar, Sırp, Arnavut ve Yunan Prensleriyle aynı şekilde andlaşmalar yapmışlardı. Makedonya'daki Hristiyan eyalet Prenlerinin tarihteki varlığı çok daha sonra, Kratovo madenlerinin hakimi Prens Dimitri'nin (1565)de ölümü üzerine, sona ermişti. Bunun gibi yarı bağımsız Müslüman Türk Paşaları'nın saltanatı da çağımıza kadar sürmüştü. Grizbah, daha 1838 yılında, Üsküp Paşası'nın konağında, eski çağlarda olduğu gibi, büyük bir misafirseverlikle ağırlanmıştı ki, şimdi konağın harabesinden başka bir şey kalmamıştı.

Bulgaristan'ın zabtından sonra yolun bütünü, yalnız 176 yıl boyunca olmak üzere, yeniden bir tek elde kaldı (1018-1194). Yustinian ve Mavrikiy zamanlarında olduğu gibi, Tuna yeniden Roma İmparatorluğunun kuzey sınırı haline gelmişti. Böylelikle eski temeller üzerinde kurulan veya tamamiyle

eskiden kalan birçok kastel veya burç, çeşitli ulusların ve milletlerin Tuna'nın kuzeyinde kıpırdanışlarına karşı bu sınırı koruma görevini yeniden yüklenmişlerdi.

XI. ve XII. yüzyıllarda oralara kadar uzanan topoğraf detayları, yolun bütünü hakkında etraflı açıklamalar yapılmasına imkân veriyorlardı. Fakat, Bizans yol haritalarıyla seyahatnameleri bizi, şehirler ve kaleler hakkında aydınlatmıyorlardı. Bizanslılar bize bu hususta hiçbir bilgi vermemekte ve onlar Strabon ve Ptolemeus'u oldukça etraflı olarak okumuş olmalarına rağmen, literatürlerinde bize büyük bir coğrafyacı adı vermiyorlar. Bundan sonraki izlenimlerin aslını Lâtinlerden ve Araplardan almamız gerekiyor. Haçlı seferlerinin tarihçileri, bütün memleketin aydınlanması hakkında çok yüksek değerli materieller veriyorlar. Hattâ bu yol için, o zamanda, Haçlılar²⁷ yolu denilmesi daha doğru olacaktır. 1099 tarihinde Ceuta'da doğmuş ve Kozdova(Kurtuba) da öğrenim görmüş olan Arap İdrisi (*), 1153 yılında, Sicilya Kralı Roger II.nin sarayında yazdığı coğrafya kitabı yalnız Succı ile Filibe arasındaki mesafede eksikliği bulunan bir seyahatnameden oluşmuştur. Burda geçen tarihlerden, bunların Normal müşterileriyle İtalyan tacirlerinin verdikleri haberlerden ileri geldiği anlaşıyor.²⁸ Biz bu Latin-Arap esas literatürüne, Bizans ve Bulgar vakayiname ve yazılı belgelerindeki zengin bilgileri ekleyeceğiz.

Macarların Hıristiyanlaştırılması üzerine yeniden dünya ulaşımına açılan ve eski Roma döşemesinden büyük ölçüde faydalanan asıl yola gelince, hattâ XVI. yüzyıla varıncaya kadar, birçok yerleri eski durumuyla kullanılabilir durumdaydı. İstanbul'la Edirne arasında, şosenin boyunca, aynı aralıkta olmak ve tahminen birer çeyrek saatlik at yürüyüşü mesa-

(*) Batılı tarihçilerce Edrisi diye adlandırılan Arap tarihçisi İdrisi (Ebû Muhammed el İdrisi) 1099 tarihinde Seuta (Ceuta)da doğmuş, 1165 ve 1186 tarihlerinde yaşamıştır. Bıraktığı harita, coğrafyacı ve tarihçiler için esaslı bir kaynak olmuştur.

fesinde bulunmak üzere, binlerce işaretler konulmuş bulunuyordu. Fakat, bunlar artık Roma işaret taşları (Lapides) değil, 1-2 metre yüksekliğinde karşılıklı yapılmış höyüklerdi. Bu höyükleri inceleyen Boué, bir zamanlar, bunlarda yol işaret taşlarının da bulunduğuna ihtimal vermişti.²⁹ Bizans'dan çıkan bazı yollarda Roma yollarında bulunan ve "Mutationes" (Yunancası:"Allage") denilen at değiştirme hanları vardı.³⁰ Bizanslılar ve Slavyanlar, daha sonraları da Türkler, Romalılardan aldıkları örnekle yollarını döşemişler de, tabiatıyla bunlar daha basit şekillerde olmuştu. Roma yoluna Slavyanlarca "Tsarski pıt" (Sırpça put) denilirdi; Haçlılar ailerine ait rivayetlerine uyarak buna, Büyük Karl'ın "Trita semita seu strata publica Bulgariae" si demişlerdi. Güçlü Kral Büyük Karl (') İstanbul'a kadar olan yolu kendi askerlerine yaptırmıştı.³¹ Slavyan rivayetlerinde gördüğümüz gibi bu yolun Trayan tarafından yaptırılmış olduğu nakledilmektedir. Bunun böyle bilinmesinin, Roma eyalet halkının alışkanlıklarının etkilerinden ileri geldiği sanılıyor.

Çıkış noktasına doğru yolun, kuzeyde, ya Tuna'ya, yahut da, eski Sirmium harabeleri yakınında bulunup, sonradan ortaya çıkarılan ve Aziz Dimitri kilisesini de içine alan Dimitrovitsa (Şimdi-Mitrovitsa) (") ya ulaştığı sanılır. Karşıdaki Belgrad, eski küçük kale Taurunum'un yerinde bulunuyordu. Eski Slavyan kasabası Zemlin'e Bizanslılarca Zeugminon veya Zeugmi adı verilmişti. Bu kasabaya şimdi Sırp larca Zemlin, Bulgarlarca Zemun deniliyor.

Belgrad (Belegarda, Yunanca, Wizenburch, Alba Graeca, Macarca, Nandor Fejervar)³², XI. ve XII. yüzyıllarda, Bizans komutan ve dükünün merkeziydi. Bu şehrin bir yandan da Türkiye (Kedrin'de Macaristan böyle adlandırıldı) veya

(') Büyük Kral Karol-Charlemagne veya Büyük adıyla anılan Charles I.(742-814) olacaktır. "Mütercim"

(") Mitrovitsa-Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan savaşından önceki Osmanlı Avrupası'nın Sırbistan ve Bosna sınırları arasında kalan kuzey bölgesinde sancak merkezi bir kasaba olup, Metroviçe adıyla anılmaktaydı. Mareşal Fevzi Çakmak burada Mutasarrıflık yapmıştır. " Mütercim "

Ungaria'ya karşı İmparatorluk sınırlarını korumakla görevli olması, yahut da dağılma eğilimi büyük olan şehir halkını denetim altında tutmak için kullanılması gereklidir. İdrisi, "Belgradun"u, büyük kiliseleri bulunan kalabalık, müreffeh bir şehir olarak görmüştü. XII. yüzyıldaki Ungaria (Macaristan) savaşları sırasında, Belgrad surlarıyla burçları talihsiz bir uygulamanın kurbanı oldu. Kral Stefan, 1124 yılında, Belgrad'ı zabtedince, bütün kale ve burçlarını temeline kadar yıktırmış, bütün taşlarını kayıklarla Sava nehrinin sol kıyısına naklettirecek orada Zemlin'i inşa ettirmişti. Aynı bunun gibi, bir zamanlar Atila da, bugünkü kıyıdaki inşaat malzemesini, Tuna'yla Tisa arasındaki ovada taş bulunmadığı için, bunları Roma kastellerinin yıkıntılarından natlettirmişti. Daha sonraları, 1154 yılında Zemlin, Bizanslılar tarafından zabtedilince bir kısmı, Roma lejyonierleri tarafından işlenen (yontulan) taşlar, İmparator Manuill'in emriyle, nehirden tekrar eski Belgrad akropolüne taşınmış ve Bizans askerleriyle Macar esirleri bu eski taşlarla burada yeni kaleler inşa etmişlerdi.³³

Belgrad'dan, eski Tuna yoluyla aşağı doğru iki gün nehir üzerinden gidilirdi. Sağ tarafta, içinde halkın sığır ve koyun sürülerinin otladığı geniş ormanlar vardı. 1096 yılının ilkbaharında bu sürülere, birinci Haçlı seferlerinde, Şövalye Walter Varlıksız tarafından, yağma hirsından çok açlık yüzünden saldırtılmıştı. Köylüler buna silâhla karşı koymuşlar ve 140 kişilik bir Latin grubunu, yalnız oldukları için, alelâde bir yağmacılar çetesinin saldırısı sanarak, تنها bir kiliseye kapatıp, yakmışlardı. Bu arada şunu da ilâve etmeliyim ki, Haçlı seferleri, Sırp topraklarındaki arkeolojik zenginliklerin çoğalmasına büyük katkılarda bulunmuşlardı. Belgrad müzesinde Haçlılardan hatıra olarak kalan diğer birtakım değişik eserler arasında, Provence yazılı bir de yüzük bulunuyor.

Morava nehri ağzının önünde, XV. yüzyıl savaşları tarihinde sık-sık adı geçen bereketli Godomin ovası bulunur. Morava kayıklarla geçilirdi. Bazı seyyahlar, Macaristan'ın Tuna kıyısından Slavyanlarca Kovin veya Kubin denilen (ve eskiden

Constantiola adını taşımış bulunan) Kebe'den geçmeyi tercih ederlerdi. ³⁴

Braniçevo, Bizanslılarca Bouraniksobe yahut (') Broniksoba, Latince(Italya'daki Brindizi'den ayrı olarak)Bradiz adı verilen şehir de Bizans serhat komutanının merkeziydi. Fakat, Niş ve Braniçevo serhat komutanlıkları ekseriya bir elde toplanıyordu.³⁵ İdrisi burasını, Morava ağzından uzak olmayan, Tuna kıyısını izleyen, iyi sulanan, zahiresi bol, dağ sırtında bir düzlükte ticaret merkezi bir şehir olarak Agridiska (Slavyanca "Gradište") diye tasvir etmişti. Bütün izler açık olarak isbatlamaktadır ki, Slavyan ve Bizanslıların Braniçevo'su, Mlava'nın sol kıyısında bulunan eski Viminatium kalesidir. Slavyancada Castelum'dan bozma olarak Kostol denilen ve XV. yüzyılda harabeler civarında bulunmakta olan Kostolats köyünün bu "Kastel" adından bozma olduğu açıktır. Bizatihi, Yukarı Misia'nın Başşehri Mlava nehrinin sağ sahilinde bulunuyordu. XIV. yüzyıldaki savaşlarda, Braniçevo şehri Macarlar tarafından sık-sık kuşatılmıştı. 1124 yılında hatta biribirinin ardından iki defa kuşatılmış ve zabtedilmiş, ikinci defasında da yakılmıştı. XII. yüzyıldan sonra ise artık yeniden yapılmamıştır. 1380 yılında, Kostolats köyü, bütün vilâyetiyle birlikte, daha doğrusu Viminatium Braniçevo civarındaki harabelerle birlikte, yakınındaki Mlava vadisinde ³⁶ bulunan Gomiak manastırının mülkü olmuştur. Braniçevo, Pojarevatç sancağı adıyla zamanımıza kadar gelmiştir.

Ortaçağ Tuna yolcusu, ülke içerilerine girmek üzere gemisinden iner ve tıpkı Tuna sahili boyunca Belgrad'dan buraya gelmiş olan yaya yolcu gibi kara yoluyla yolculuk ederdi. Buradan itibaren, ancak bazı bölümleri çayırılar ve çok güzel görünümlü vadilere açılan yüzyıllık ünlü **Sliva Bulgariae** ormanı başlardı. Meşe ve Kayın ağaçları iki yandan eski Roma yolunu sıkıştırır, yüksek ağaçlar, bakışların ormanın derinliklerine nüfuzuna engel olurdu. Tekdüze ve yeknesak

(') Yukarıdaki adlar eserde Yunanca olarak yazılmıştır.

" Mütercim "

Şumadiye meşe ormanlarında, bugün de, şurada burada saatlerce uzayan ve insanı, ortaçağlardaki "Ingentia et spati-
osissima memore" Latince deyiminde belirtilen hayallere
kaptırabilecek, böyle yerler vardır. Hemen-hemen hiçbir yer-
leşim yeri görünmüyor, insanlara ise çok seyrek raslanıyor-
du. Bu ıssız görünüm Bizanslılarca maksatlı olarak devam et-
tiriliyordu. Wilhelm Tirski'nin anlattığına göre, "miseri graeci"
(sefil Greklerin) yönetimindeki halka (tebaasına) yollar bo-
yundaki ormanları açmayı şiddetle yasaklardı, çünkü güçlük-
le aşılan yerler, korkunç ormanlar ve geçilmez yerler ve çalı-
lıklar düşman saldırılarına karşı onları kendi askerlerinden
daha iyi korurlardı. Aynı yazar, bu durumun, bir zamanlar İm-
paratorluk için dehşet saçan Bulgarların, itaat altına alınma-
sından sonra da devam ettiğini belirtmiş ve bu arada, Adriya-
tik denizinden İstanbul'a ve İstanbul'dan Tuna'ya kadar olan
bütün memlekete Bulgaria adı verildiğini zikretmiş ve bu yer-
lerin, uzunluğuna 30, genişliğine 10 günlük mesafeyi kapsa-
dığını, Yunanlılar bu adın yayılışının kendileri için ne kadar
utanç vereceğinin farkında olmadıklarını da bildiriyor.³⁷ Yine
Haçlı seferlerindeki başka tarihçiler de, Belgrad ve Braniçe-
vo'nun Bulgar şehirleri olduğunu ve Piskoposluk ve Arnavut-
luk kıyılarının da Bulgaria'da bulunduğunu yazmışlardı.

İki günlük yolculuktan sonra nihayet ormandan çıkılır ve
Morava nehriyle buradaki Ravno, İdrisi'ye göre Rabna, Haçlı-
lara göre Rabnel, Ravenel kalesi görülürdü. Burası aynıyle
Bizanslılar'ın Horeum Margi'si olup, bugün ise Köprü adını ta-
şır. Buradan görünen nehre şimdi Ravaništa denilir ve daha
önceleri Ravan adıyla anılırdı, ki bu ada halâ Sırp halk türkü-
lerinde de rastlanır. Morava üzerinden Sırp dağlık toprakları
Şumadia'ya bir geçit vasıtasıyla ulaşım sağlanırdı.³⁸

Soldaki ormanlık dağda harabelerine Petruşa adı verilen
Petrus kalesi bulunmaktaydı. Bu harabe, Tsrnitsa deresi
üzerindeki Paraçin'in doğusundan görülebilir. Bu kale Sultan
Musa (') tarafından 1413 yılında yıktırılmıştı.

(') Musa Çelebi olacak.

" Mütercim ""

Ravno'dan Niş'e yine eski Roma yolundan, ormanlıktan geçilerek gidilirdi. Geçilen yolun boyunda tek meskûn yer, Aleksinaç'ın doğusunda bulunan eski "Praesidium Pompei" nin bulunduğu yerdeki Bolvan kalesiydi. XIV. yüzyılda, doğuda, Rtan'la Ozren arasındaki yakın geçit, bir gümrük idaresinin bulunduğu Sırp-Bulgar sınırını oluşturyordu. ³⁹

Bolvan'dan, (Bizanslılarca Neaos, Niaos veya pek seyrek olarak Naiodz ve Latinlerce Niz, Nissa adı (') verilen) Niş'e gelinirdi. Wilhelm Tirski'ye göre, burası, sağlam ve büyük surlar ve burçlarla tahkim edilmiş, içinde savaşçı Bulgar halkının oturduğu müstahkem bir şehirdi ve Nişava üzerindeki büyük taş köprüyü koruyordu. Niş kaleleri Roma kalesinin temelleri üzerine inşa edilmişti. İmparator Manuil bunları yeniden yaptırıp kuvvetlendirmişti.⁴⁰ İdrisi, Niş'deki ürün bolluğunu ve elverişli fiyatını övüyor, çarşı ve pazarında et, balık, süt ve meyve bulunduğunu, Macaristan, Sırbistan, Belgrad ve Raza (şildi Yeni-pazar) yollarının birleşim noktasında yer aldığı için, Niş'in, ticareti yabana atılır ölçüde olmadığını: Bu yollardan üçüncüsü bir zamanlar güney-batıdan Üsküp'e vardığını; şehrin önemli bir stratejik mevkiye bulunduğu için, İmparator Manuil (1143-1180), Macaristan ve Sırbistan'a karşı yaptığı seferlerde sık-sık bu şehirde kaldığını; Metropolitlik kilisesi Sv.Prokop'da bu azizin mezarının da bulunduğunun söylendiğini; 1072 yılında Macarlar civarı yağmalayıp yakıp yıkarak Niş'e vardıkları zaman, bu azizin lâhdini açtıklarını ve bir elini koparıp alarak Sirmium civarındaki Mitrovitsa'da bulunan Sv. Dimitr kilisesinde muhafaza ettiklerini ve ancak 1162 yılında İmparator Manuil, Sirmia'yı zabtedince, azizin elinin tekrar Niş'e getirilip yerine konulmasını emrettiğini bildiriyor.⁴¹ Niş'in Türkler tarafından zabtı üzerine, bu azizin kalıntılarının yakındaki Koprian'a taşınmıştı ve o zamandan beri buraya Prokopie adı verilmişti.

(') Latineden önceki adlar Yunan yazı ile yazılı bulunmaktadır.

" Mütercim

Niş krsyle, birinci Haçlı Seferleri arasında kanlı bağlantılar kurulmaktadır. 1096 yılının ilkbaharında, şövalye Richard, Niş'den geçmiş, iyi karşılanmış ve tamamiyle dürüst davranmıştı. Onun ardından az sonra 40.000 Halıyla Pierre l'Ermite (Amiens'li), buraya gelmiş ve köprüyü geçerek sol sahilde, şimdiki şehrin bulunduğu, engin, yeşil ayırıkta karargâh kurmuştu. Kendisinden nce Belgrad'dan gelen komutan Nikita'dan (şimdi istihkâmların bulunduğu) sağ sahildeki şehirden, adamlarına erzak ve techizat almak için izin isteyince, o da kendisine bunun karşılığında iki haçlı şvalyesini rehin bırakmasını istemişti. Bütün gün alış veriş yapılmış ve iyi kalpli Nişliler, Latinlere, karşılığında para almadan birçok hediyeler vermişlerdi. Akşam olunca rehineler geri dönmüşler ve gece tam bir sknet içinde geçmişti. Ertesi sabah kararghın kaldırıldığında, pazarda bir Bulgarla yaptıkları bir münakaşa yüzünden sinirlenen yüz kadar Alman, nehre doğru koşarak, yedi deėirmiני yakmışlardı. Bu olay üzerine bütün şehir ayaklandı. şehirde, Latinlerin Hristiyan olmayıp haydut oldukları ve iyiliğe kötülükle karşılık verdikleri söylentileri yayılmıştı.

Nikita'nın emriyle şehir halkı silha sarılmış, şehirde toplanan Kuman, Peçenek ve Macar atlı okçular hücuma geçip Haçlıların peşine düşerek, ardlarına kanlı zaiyat verdirmişlerdi. Pierre l' Ermite artık uzaklarda bulunuyordu; kendisine bu feci haberi, Yova'da bulunduğu sırada, çılgınca at süren bir atlı iletmişti. Pierre geri dönerek görüşmelerde bulunmak istemişse de, Haçlılar söz anlamaz olmuşlar, askerden 1000 kişi ayrılmış ve köprüden geçerek yukarıda zikredilen ayırıkėa gelerek, şehir kapılarına yönelmişlerdi. şehir halkıyla garizon askerleri kale kapılarından hiddetle çıkıp köprünün üzerinde korkunç bir savaşa tutuşmuşlardı. Ltinlerin bir kısmı nehre doğru püskürtülüp, orada boğulmuşlar, ötekiler de köprüden aşağıya atılmışlardı. Kalan birçokları da, Bulgarların kılıçları, mızrakları ve okları altında can vermişlerdi. Savaş, Haçlıların aleyhine kazanılan kesin bir zaferle sonuçlan-

miş, Haçlılar, dağlara ormanlara dağılıp kaçmışlardı. Ancak bir raslantı sonucu elebaşılar bir dağda toplanabilmişlerdi. Boynuz sinyalleri, dağılan öteki Haçlıları da yavaş-yavaş bir araya getirebilmişti. Haçlılar 10.000 (onbin) kişiyle 2.000 (iki-bin) araba ve bunların yanında Pierre l' Ermite'in, batı ülkelelerinden, binbir zorlukla toplayabildiği hazine arabası da kaybedilmişti. Daha sonraları buradan ana kuvvetlerle geçen Godefroi IV. de Bulogne, buraların her yönünde kadınlara, çocuklara ve eşyalarıyla birlikte Nişlilerin eline geçmiş yaşlılara rastlamıştı.⁴²

Niş'den Sredes'e gitmek için insanın hiç uğramadığı yollarla çok zorluklu vahşi ormanlardan geçmesi gerekiyordu. Bu yerlerde, yüksek ağaçlardan çok geçit vermeyen küçük çalılıklar halindeki bitkiler tehlike oluşturunlardı. Buradaki bataklık halindeki arazi hiçbir zaman kurumuyordu.⁴³ Niş'le bugünkü Ak-Palanka arasında ilk geçit, XV. yüzyılın savaş tarihinde, Kunovitsa⁴⁴ adı verilen ve şose boyunda şimdi de bir karakolun bulunduğu bir geçitti. Ağaçlar, taşlar ve kıvrıntılar burasını savaş zamanında tehlikeli bir geçit haline getirmişti. Orta çağlarda, bu geçitten yine de arabayla geçilebilirdi. Fakat şimdi bu imkânsızdı. Eski Remeziana (şimdiki Bela-Palanka)'nın bulunduğu yerde, Pierre d' Amiens (') terk edilmiş bir kasabaya rastlamıştı. Buradaki boş evlerde hiç yiyecek birşeyler bulunmadığı için, bu olay Temmuz ayında geçtiğinden adamları tarlalardaki çiğ buğday başaklarını yemek zorunda kalmışlardı. Gerçekde bu bize, X. yüzyılda Niş (eski Remesiana) piskoposluğuna bağlı bulunan ve yukarıda söz edilmiş Mokro'yu hatırlatıyor. Burada Brokier, Izvurier (Izvor) (") adını verdiği tamamiyle dağılmış bir şehir harabesi görmüştü. Muhakkak buraya Izvor denmesi gerekir.

❖ (') Pierre l' Ermite-Amiens'de doğmuş olduğu için Amiens'li Pierre de denilen bu adam bir Fransız vaizi iken başına topladığı Hristiyan sürüleriyle I. Haçlı seferini hazırlamış ve bunları kırdırmıştır.

(") İzvor Slavcada kaynak, pınar, menba, anlamına gelir.

" Mütercim "

İkinci boğaza tırmanınca, Pirost şehrine gelinirdi. Burasının daha eski olması gerektiği halde, adına ancak XIV. yüzyılda rastlanmıştır. Belki de burada Atruni yahut Atrubi bulunmaktaydı. İdrisi bu şehri, Niş'le Sredets arasında göstermiştir. Şehir Morava'nın kollarından bir dereyle eteklerinin sulandığı bir tepenin üzerinde bulunuyordu. Derenin kıyılarında değirmenler, bağlar ve bahçeler bulunuyordu. ⁴⁵

Slavyan yazılı belgeleri, rivayetleri ve vakanüvislerince Sredets, Bizanslılarca Triaditsa, Haçlılarca Stralits veya Sternits adı verilen şehri, İdrisi, bereketli bir ovanın ortasında, kalabalık bir şehir olarak, Atralka (Atralsa) olarak tanıtmıştı. Şimdi her yerde yaygın bulunan Sofya adı XIV. yüzyılda ⁴⁶ ortaya çıkmış ve bugüne kadar değişmeyerek kalmıştır. Bu ad, Bulgarlarca, Sredets olarak Slavyanlaştırılmış olan eski Serdica adının yerini almıştır. Bu şehir, XII. yüzyılda güçlü olarak tahkim edilmiş, komutan ve metropolit merkezi olmuş, daha 1018 yılından önce, Bulgarlar zamanında, çok sayıda kiliselere sahip, önemli bir şehirdi. Bu kiliselerden kalma ikisi bugün ortadan kalkmış bulunan Sv. Lukave Sv. Ivan Rilski ⁴⁷ adları hatırlatıyor. Yalnız bugünkü şehre adını veren Sv. Sofia kilisesi, bir cami harabesi olarak görülüyor. Bu kilisenin (1018-1194) Bizans hâkimiyeti devresinde mi, yoksa daha sonraları Bulgarlar devrinde mi meydana geldiği bilinmiyor. Sofya ovasına İsaak Komnen zamanında Peçenekler ve Manuel Comnen zamanında Sırlar olmak üzere buraya birçok defalar, savaş tutsakları iskân edilmişlerdi. ⁴⁸

Roma devrinde olduğu gibi, Sredets'den birçok yollar çıkmaktaydı. Batıda, Pernik'den geçip Velbujd'a (eski adı Pautalia olan Velbujd'un bugünkü adı Köstendil'di) giden çok eski yol boyundan, Mrava üzerindeki Vrana'ya giden bir başka yol daha vardı. ⁴⁹ Bu yol Klisura(Derbent)'den geçerek Breznik'e, oradan da, yakınındaki yüksek dağa verilmekte olan ad gibi, Snegpole (Slavca Snejnopole, Snepole) (') denilen vadiye varılırdı. Burada Zeleni-grad adında (") bir kale bulunuyordu. Buradan sonra, Straşimirovtsi köyü kıyısından ve Çemer-

(') Snegpole, Snejo pole-Karlı ova demektir.

(") Zeleni-grad - Yeşil kasaba anlamındadır.

nik yüksek tepesinden (1540 m.) geçerek yol, Surdilitsa köyüne doğru aşağıya inip Morava'ya varıyordu. Bu yoldan, 1530 yılında, İstanbul'a gönderilen İmparatorluk elçisi Prens Lamberg geçmişti. Daha yakın devirde bu yol tamamıyla nis-yana gömülmüş, unutulmuştu; hattâ Boué geçtikten sonra bile aynı yol, Hohşteter'in günlüğünde de belirtilmiştir (yıl 1869).

Sredets'den ötelere, Filibe'ye doğru uzanan yol üzerinde, Ihtiman vadisinde, Stoponion kalesi görülürdü. İdrisi bu kaleye, Stobuni adı vermişti; bir Slavyan kaynağında ise Ştiponie olarak zikredilmişti. Burası Prokopi'y'de Skupion olarak geçen eski Helitse idi. Bu ismi son defa Vrançîç (yıl 1553) burasını pagus Stippos⁵⁰ olarak kaydetmiştir. Türkler ise burasını belki de bir kilisenin adı olan Sveti Evtimiy'den bozma olarak, Ihtiman diye adlandırmışlardır. Stoponion kalesi, hattâ yüzyılımızda bile bazı duvar enkazına rastlanan, büyük bir kasteldi. Bu surlar etraf köylerdeki halkın gelip buraya yerleşmesiyle belediyelik (nahiye) büyümüş olduğundan Kırcaalılık devirlerinde (') yıktırılmıştı. İdrisi'nin açıkladığına göre, buradan sağ tarafa Duratso'ya doğru kervan yolu giderdi. Koca Rila dağından geçilerek Germania'ya, oradan da Maleşevo (Malsuda) üzerinden Kratovo (Kortos)'ya ve Üsküp (Scopi)'e ve eski Roma yolu Via Egnatia'nın ulaştığı Ohride (Ohri)'e varılırdı. Üsküp'e kadar varan bu yol sapağı aşılması çok güç olan bir araziden ve, yalnız yüklü hayvanların geçmesine elverişli bulunan, gerçek bir Ortaçağ yoluydu.

Antik Succii'lere varıyoruz. Yukarıda adı geçen 986 yılındaki Bulgar Klisurası savaşından sonraki zamanlardan itibaren XV. yüzyıla kadar, Bizans, Arap ve Slavyan tarih yazarları bizi terketmişlerdir. Bu geçitleri claustra (veya clausurae, clusae) sancti Basili adıyla zikreden Haçlılar'ın kayıtlarından

(') Bulgarlarca Kırcaalılık devri denilen devir Kırcaali dağlık bölgelerinde yaşayan sergerde Türk köylerinin, devletin karışık devri olan ve XIX. yüzyılın başlarında Selim III. ve Mahmut II. zamanlarında başlayan reformlara karşı duranlarca başlatılan anarşik yaptığı başıbozuk devre verilen isimdir.

" Mütercim "

öğreniyoruz. Bu adı taşıyan ne herhangi bir manastır, ne de bir keşiş düşünülemez. Bunun Yunanca bir isim olan Vasiliki Klisura-Hükümdar Geçidi-sözünün bir yanlış anlaşımından oluştuğu sanılmaktadır. Bu sebepten gerçekte biz bu hususta Bizanasilılardan hiçbir delil elde edemedik; Fakat, bunun sadece Lâtinlerce değil, Slavyanlarca da yenilenmiş olması mümkündür. Bulgarlarca geçidin tüm çevresine Vasilitza adı verilmiştir. Bu (1443) Halkokondilas adı ve (1500 yılına doğru) Petantsius ile Vrançîç tarafından da (excelsae montis Vasiğlizae Alpes) olarak tanıtılmıştır. Şimdiki halde, Vaselitza adını, geçidin batısında bulunan dağ ile altı grup yerleşim yerinden oluşan, Bulgar obalan (kulübeleri) taşır. ⁵¹

Trayan kapıları ile buradaki tahkimatı ve surları daha önce, yukarılarda zikretmiştik. Roma savunma tesisleri, yeni burçlarla donatılmış olarak daimi gamizonlarıyla henüz durmaktaydı. Savaş zamanlarında dar geçitler civarındaki yüzyıllık ormanlardan kesilen ağaçlar ve etraftaki tepelerden koparılan kayalarla engellenmekteydi. Ormanda gizlenmiş bulunan okçular, zehirli oklarıyla düşmanı pusuda gözetlerdi. ⁵²

Succi'den başka daha o zaman yalnızca düzenli bir yolu eksik, esas geçide çok yakın komşu bir geçit daha vardı. Yolu İhtiman yaylasından sağa, güneye döner, şimdiki Vasilitza köyü kulübelerinin bulunduğu, Trayan kapılarından tahminen 5 km. kadar batıda, 126 metre daha aşağıdaki (683 m.) bir su taksim yüksekliğine varır ve gürültülü bir dereyi izleyerek, Meriç kaynakları vadisine inerdi. Büyük ormanlar bugün de, etraftaki tepeleri örter ve kilometrelerce uzakta bulunan, batıdaki İskir'a doğru devam eder. Meriç'in öteki tarafında, Kostantsia (şimdiki Kostanitsa yahut Kostenets) köyüne varılırdı. Bu geçit (derbent, defile), Romalılarca bilinmiyordu. Çünkü burada, ne yoldan, ne de herhangi bir kale veya surdan bir eser vardı. Bunun gibi geçidi koruyacak bir ortaçağ kulisinde rastlanmıyordu; burada yalnızca bir orman yolu görülüyordu. 1190 yılının Ocak ayında Dalmaçya hertsoğu Berhtold, İm-

parator Frédéric I. tarafından büyük Sırp Jupanı Neman ile müzakere etmeye gönderildiği (In introitu clausarum Bulgariae) zaman,belkide o, yerli klavuzlarla bu geçitten geçmişti. Bu arada, kendisine refakat etmek üzere Konstantsia'da bir Haçlı müfrezesi beklemiş ve onu Edime yönüne götürmüştü.⁵³ (Türklerce Sulu-Derbent adı verilen) Bu boğaz, Türkler zamanında daha büyük önem kazanmıştı. Şimdi bu derbentten Filibe-Sofya demiryolu geçiriliyor. Bunda sadece tek bir güçlük, Konstantsia'dan Trakya ovasına ulaşmak için Meriç nehri kenarındaki Momina Klisura (Türkçe: Kız derbendi)'dan geçmek gerektiğidir.

Konstantsia (Kostenets)'dan batıya, Samokov tarikiyle. (eski adı Pautalia, şimdi Köstendil olan) Velbujd'a giden ve oradan Üsküp (Skopie)'e ulaşan bir yol vardı. 1389 yılında, Sultan Murat I. Filibe'den hareketle Kosova savaşına gitmek üzere, bu yoldan geçmişti.

Geçitlerden çıkışta, Bulgaristan terk edilir, Trakya'ya değil de Makedonya'ya ayak basılırdı. Bizanslılar VII. yüzyıldan itibaren eski Trakya'ya bu adı vermişlerdi. Trakya adı sadece Propontida'nın (eski Europa) kıyı kesimindeki topraklara inhisar ediyordu. Buna delil olarak, yüzlerce Bizanslı müellifin Tafel tarafından derlenen beyânlarına çok sayıda Slavyan ve Lâtin kaynaklarının da ⁵⁴ eklenmesi mümkündür. Eski Makedonya Tesalonike-Tesalia I., eski tesalia da Tesalia II. diye adlandırılırdı. Vilâyetlerin adlarındaki bu değişmeler ta en eski devirlerden beri sürüp gitmiş (meselâ-Dacia gibi) olduğundan eski coğrafyada başlıca büyük güçlükler doğurmuştur.

1189 yılı Haçlıları, geçitlerin ardında, Circuwiz veya Circuiz adı verilen sulak ve bağlık görkemli bir ovaya ayak basmışlardı. Bu ad başka bir yerde zikir edilmemişti. Şafarik'e göre bu, Maritsa (Meriç), (İdrisi'ye göre Mariso) adının yalnız anlaşılmasından ileri gelmiş olabilirdi. Eski Hebros veya Hevros (Bizanslılarca Evros)'a ⁵⁵ Slavyanlar bu adı vermişlerdi. Şimdi hatırlanan bazı bildirilerden, daha ötelerde, Filibe'ye kadar olan Roma dağ yolunun, nehir vadisi bölümü müstesna ol-

mak üzere, kullanılmakta olduğu anlaşıyor.

Philippopolis o zamanlar da, yüksek surlar ve derin hendeklerle çevrili üç tepeler şehriydi ve XII. yüzyılda da Trimon-tium adı unutulmamıştı. Saraylar, kiliseler ve manastırlar şehrin akropolünü süslemekte ve Komenler devrinde şehir sık-sık İmparatorlar tarafından ziyaret edilmekteydi. Anna Komnena, bu şehri, heyecanla büyük Filibe "Megalopolis" diye tasvir eder Kantakuzin ise, burasını büyük ve ünlü bir şehir olarak tanımıştır. Daha (338'de ölen) Tsesarea (Kayseri)'li Evseviyus, Filibe şehrini Makedonya Kralı Filip değil de İmparator Filip Arab olduğunu bildirmesi dikkate değer. Aynı hataya ortaçağlarda, özellikle Anna Cornnena ve bazı Lâtin yazarlarında sık-sık rastlamaktayız. ⁵⁶

Şehrin halkı Rum, Ermeni ve civardaki Bulgarlardan oluşuyordu. Ermeniler o kadar nüfuz sahibi idiler ki, Aleksiy Komnen zamanında (1081-1118) bütün şehir, az bir istisnaıyla, tamamiyle eretikti. Haçlılar 1189 yılında Filibe'ye ulaştıkları zaman şehri bom-boş bulmuşlardı. Şehirde yalnız Ermeniler kalmıştı ve Latinlerle kardeş olmuşlardı (kaynaşmışlardı). XIII. yüzyıl başlarında Pāvlikân (') mahalles-i şimdiki yerinde, yani Stanimaka'ya giden sokaktaydı. Bunlar 1660 yılında katolikliği kabul etmişlerdi. ⁵⁷

Slavyan unsuru, X,XIII, ve XIV. yüzyıllarda sık-sık olduğu gibi, şehrin, Bulgar idaresine girdiği zamanlarda, artmaktaydı. Slavyan kaynaklarında şehrin adı Filipov grad (") diye okunmakta, yalnız tercümelerde veya yazarların eserlerinde Yunanca şekillendirilmiş bulunuyordu. Philippopolis şehri halk tarafından daima Plovdin olarak söylenirdi; Polovdiv şeklini alışı daha sonraki tarihlerdeydi. Bu adın nereden çıkmış olduğu aydınlatılmamıştır. Venedikli Domenico Negri

(') Pavlikân-Hristiyanlığı eski saflığına çevirmeyi hedef alan VII-X. asırlar arasında hüküm sürmüş bir Manicheen tarikatı.

(") Filipov grad-Filip şehri.

" Mütercim "

" Mütercim "

(1567), yeni Yunan tarihçisi Georgios Tsukalos (1851) ve Bulgar Drinov (1873) birbirlerinden tamamen bağımsız olarak , bu adın aslının Edirne'den bir günlük güneyde bulunan Plotinopolis'den geldiğini düşünmüşlerdir. İsim son derece uygunsu da aradaki mesafe çok fazladır. ⁵⁸

Filibe'den, komşusu Rodoplara doğru bir sapma yapmamıza müsaade edilsin, çünkü buradaki ortaçağ kuleleri ve mevkiiler bir coğrafya araştırmacısı için bilinmeyen tek şeyler değildir. Her şeyden önce burada muamma olan şey, XV. ve XVI. yüzyıllardaki bazı anıtlarda rastlandığı gibi Rodopların adının Slavlevl gorl (Slav ormanları) oluşudur. ⁵⁹

Dağların içlerinde, Filippopolis eyaletinin kıyılarında ve Morra, Axrido, Merope vilâyetlerinde ve Smolenler arazisinde bunlar beliriyor (ayırdeiliyor). Bu vilâyetlerden en iyi bilineni, şübhesiz ki, Filibe Piskoposluğudur. Bu Piskoposluk ikinci Piskoposluk olan Mora'dan ayrı olarak XVI. yüzyılda Rodope adıyla adlandırılırdı. Bu Piskoposluk, Bulgar savaşları esnasında sık-sık zikredilen dağların kuzey eteklerindeki dağ geçidi vadilerini koruyan kaleleri içine alırdı. ⁶⁰ Bunların adları henüz bugün de korunuyor; görölmeye değer harabeleri zamanımızda da görülebilir. Bu sebepten bunların durumunu ayırdetmek hiç de güç olmuyor. En batıdaki kale Nestos (şimdi-Mesta) kaynaklarına doğru olan geçidin bulunduğu Tsepina (Türkçe-Çepine) kalesiydi. Bunun kuzeyinde, eski Besapara'nın yerinde bulunan Batkun (Ansberta'daki Bakon) kalesiydi. Kriçim çayının sağ sahilinde, bir tepe üzerinde Kriçim kuleleri, Peruştitsa ve Sveta Yustina (St. Justina-Şimdi Ustina) görülür. Filibe için en önemli şehir, eski temeller üzerinde inşa edilmiş bulunan asıl Piskoposluk baş şehriden üç mil güney-batıda Bulgar toprakları ortasında bir Rum kasabası olarak tek kalan Stenimahos ⁶¹ kalesiydi ('). Bunun yakınında, şimdi önemsiz bir köy olan (Kantakuzin'e göre Mpeadnos, Bandoucy'ye göre Ansberte adı

(*) Stenimahos-Filibenin 20 km. kuzeyinde Türk ve Rum, biraz da Bulgarlarla meskûn, şaraplarıyla ünlü bir kasaba olup, Türklerce İstanımka denilir.

verilmiş bulunan)Voden (')dir. Daha ötede, doğuda, son derece ünlü (bilinen) Koznik ve Aetos (Orel) kaleleri vardı. Slav-yan arazisinde olduğu gibi, Bizans vilâyetlerinde de bu son kasaba adına "Sokol" (") olarak sık rastlanır. Stenimahos'dan yarım saat güneyde Petriç (Petritksos, Ansberte'daki Pernis) kalesinin kalıntıları görülürdü. Dağların içlerinde ünlü Baçko-vo manastırı gizlenmiş bulunuyor. Bir zamanlar bu manastıra Panagia tes Petritsonisses (""') denilirdi ve 1084 yılında İmparator Alexis Comnene nezdinde biri megas demostikos, ötekisi megas magister olan iki ünlü İberyalı (geogiystsi-Gürcü) Pakurian kardeşler tarafından kurulmuştu. Burada henüz korunmuş tipik olan üç dilde: Yunanca, Gürcüce ve Ermenice yazılar vardı. Manastırın mülkü, Ege denizi civarında, geniş dağ ve orman arazisini kaplıyordu. Burasının, 1189 yılında Haçlıların zabtederek tahribettikleri Scribention kale ve manastırı olması muhtemeldir. Manastırın baş rahibi "ex Hybernia (İberia) ortum" İmparator Frédéric'in yanına, Filib'e'ye götürülmüştü. İmparator burada onu dostça kabul etmişti.⁶² Prusinon ile "Jabeşkata krepost (kurbağa kalesi) Batrahokasron" un yerleri bilinmiyor.⁶³

Rodopların içerisinde, orta çağlarda, XI. yüzyılda XIII. yüzyıla kadar ahrido, XIV. yüzyılda Mora (Morrha) adlariyle rastlanan ve bugün pek az bilinen iki vilâyete henüz ayak basılmamıştı. Burada sayılan altı kaleden biz, yalnız dördünü bulabildik. Böylece biz şu sonuca vardık ki, bir yandan Ahrido ile Mora aynıdır; öte yandan bunlar, Arda vadisiyle vilâyetini içine almakta, yani, merkezi Rodop-yar'ı kapsamaktadırlar. Efraim (Vilarduen'a'ya göre l'Efraim) (şimdiki Efrem köy) Arda'nın sağ sahilindedir. Perperakion yahut Hiperpirakion (burada Piskoposluk vardı) şimdiki Perperak ırmağı kenarındaydı. Akropolit'e göre Mneiakos, Vilarduen'a'ya göre Moniac

(') Türklerce Vodene denilen, yakın zamana kadar halkı Türk olan bir köy.

(") Sokol-Bulgarca atmaca veya şahin demektir.

(""') Adlar Yunan yazısıyledir.

" Mütercim "

adı verilen Mniak; Vilarduena'nın açık tanıklığına göre, Efraim'in üst yönünde bulunuyordu. Ustra , belkide Baçkovo'nun güneyindeki şimdiki Üstrice'dir. (') Patmos (Edirne'ye daha yakındır.) ve Krivus'un yer durumları belli değildir. Eyaletlerin adlarını açıklamak güçtür. Mora'ya gelince, Şafarik, Seres ile Nevrekop arasındaki Bulgar kabilesi Mirvatsı'ların bulunduğunu bildiriyor. Ahrido, Bulgarca hrid-kaylık sözcüğünü bize hatırlatıyor.⁶⁴

Mora'nın güneyinde, Bulgar ve Ulah (Romen) çobanlarının yurt tuttuğu ve Sv. İrina ile Povisdos adlı iki kaleye bağlı, küçük Merope vilâyeti bulunur. Bu sonuncusu belki de Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna'da sık rastlanılan kale adı Podvis olabilir. Smolen Piskoposluğu Mesta'daydı.⁶⁵

Filibe'den Edirne'ye, kestirme yolun yanı sıra, yalnızca küçük at müfrezeleri yolu olarak, Orat çağlarda, Mora ve Stenimahos tarikiyle ve Mniak'la Efraim'den geçen başka bir yol daha vardı. 1206 yılı Temmuzunda bu yoldan, Stenimahos'da kuşatma altında bulunan "Renier de Trite"e imdat götürmek üzere Haçlılar faydalanmışlardı.

Orta çağlarda Trakya'nın bu iki büyük merkezini teşkil eden iki şehrin arasında, yukarıda zikredilen yerlerden geçen yol boyunca şimdi kesin olarak tesbit edilebilen, 1230 yılında İvan Asen II'nin, Edirne tarafından saldıran Bizans askerlerini yendiği ve Epirot despotu Teodor'u esir ettiği Türklerce Semizçe denilen Klokonitsa köyüdür. Makedonya ve Albaniya (Arnavutluk)'nın zabtı, bu zaferin meyvasıydı.⁶⁶ Filibe'yle Edirne arasında, tahminen her iki şehrin ortalarında Blisimós kasabası ve ondan pek uzakta bulunmayan Makrolivada köyü bulunuyordu. Her iki şehrin Piskoposluklarının sınırında, ihtimalki Harmanlı'yla Çermen (veya Çirmen) arasında Neut-

(') Ustra-Kırcaali'nin güneyinde ve buradan görülen ve Bulgar-Yunan sınırı üzerinde bulunan sivri zirveli bir dağ olup, buna Türklerce Ustura adı verilmiştir. Burası ile eserde zikredilen yerin ilgisi yoktur. "Mütercim"

zikon (') bulunmaktaydı ki, gerek Roma ve gerek Türk zamanlarında burası Filibe ve Edirne vilâyetlerinin sınırını oluştunuyordu. ⁶⁷

Çok eski bir geçit yeri yakınında, bugün de harabelerine rastlanan ve şimdi Çirmen denilen ortaçağ kasabası Çırmomen (Tsernomanos) bulunuyordu ki, burasının Meriç'den geçişi koruduğu sanılır. Slavyanca (Çırmomenski lugove) denilen çayırılık ve ormanlık arazi, iç savaşlar (gerillâ) için elverişli bölgelerdi. Meriç nehri, ünlü yalan ustası şövalye Mandvil'in antik olduğundan sözettiği bir köprüden geçilirdi. Fakat, köprünün varlığı gerçeklere nadiren dayanır ve buna ancak bu şövalyenin yazılarında rastlanır. Daha sonraki bir kaynağa göre, köprü yanındaki köye Mostar denilirdi. Belkide dolaylı olarak, Hersek'teki Harenta'da bulunan ve Trayan'a ait olduğu söylenen ünlü köprüye atıf yapıldığı da ileri sürülebilir. ⁶⁸

Meriç üzerinde, Edirne civarında, 1051 yılında Peçenekler'in bozguna uğratıldığı Slavların Topil Izvor dedikleri Toplit-sa kalesi bulunuyordu. ⁶⁹

Bizanslıların çoğunlukla Orestias dedikleri Edirne (Adrianopolis-Odrin), İstanbul ve Selanik'den sonra, İmparatorluk Avrupası'nın en büyük şehriydi. Bulgarlar bu şehre, şimdi de olduğu gibi, daha 1230 yılında ⁷⁰ Odrin derlerdi. Türklerce bu şehre verilen Edirne adı bundan oluşmuştur. Sırp anıt ve şarkılarında bu şehre Drenopolye (yani Drenovo pole) (") denilirdi. Zenginliği, ticareti ve sanayii itibariyle Edime şehri, ana yol üzerinde bulunan bütün öteki şehirlerden üstündü. Burada, daima bir İtalyan tüccar kolonisi bulunur ve hattâ XII. yüzyıldan itibaren de Santa Maria'ya ⁷¹ yönelik bir Lâtin keşişler dergâhı vardı. Tunca nehrinin sol sahilinde, "Tsarevi livadi" (Basilike libada) (""), XIV. yüzyıldan itibaren "Kommen-

(') Türklerce Mezek denilen ve halen ayakta duran bir kalesi bulunan Neutzekon gerçekten de Harmanlı civarında bulunmaktadır. "Mütercim"

(") Dreno pole-Slavca'da kızılçıklı ova anlamına gelir. Edime adının daha ziyade 'Adrianapolis'den galat olduğu aşikardır.

("") Hünkâr çayırları demektir.

"Mütercim"

ler parkı", Lâtin İmparatorluğu zamanında Franklar'ın karar-gâh kurdukları "les plus beaux pres du monde" adlarıyla bilinen fundalıklı yeşil çayırlar vardı. Bunların yerini şimdi, Padişah sarayı'nın bahçeleri kaplamaktadır. Şehrin kuzey-batısında, Valens'in, Gotları yenilgiye uğrattığı, iki korkunç savaş olmuştu. Burada 8 Haziran 1050 tarihinde Peçenekler, İmparatorluk Başkumandanı Constantin Arianit'i hezimete uğratmışlar, 15 Nisan 1205 tarihinde de Çar Kaloyan, Bulgarlardan ve Kumanlardan oluşan ordusuyla Latinleri bozguna uğratmış ve İmparator Baldwin'i esir etmişti. Edime'yle İstanbul arasındaki şehir ve kasabalarla kalelere Bizans tarihinin hemen her sayfasında rastlanılır. ⁷²

Konstantin zamanında, Ostudizuz (şimdiki-Havsa)'un bulunduğu yerde, kuvvetli bir kale olan Nicaia (Malka Nikeya) Slavyanca deyiimiyle Nikitsa bulunuyordu. ⁷³ Bundan sonraki durak Burtudizus (şimdi Babaeski)'a, orta çağlar süresince, Bulgarlara karşı, daha Kurum'dan önceleri ayrıntıları bilinmeyen bir zaferin kazanılmasının hatırası olarak, Bilgarofigon (Bulgarofygon) denilir ve burada bir Piskopos bulunurdu. Bununla beraber, Bizanslılar 893 yılında, aynı yerde Simeon tarafından Bulgarlarla olan savaş tarihlerinin kaydettiği en korkunç bozguna uğratılmışlardı. ⁷⁴

Şimdi Lüleburgaz olan Arkadiopolis, metropolitiyle daima büyük ve önemli bir şehir olarak kalmış ve tam bin yıl boyunca adını korumuştur. Eski Drizipera (şimdi-Karıştıran)'ya Bizanslılar, Mesine (metropolitlik) adını vermişler; İhtimalı Rodoplar'la deniz arasındaki Mesine (XIV. yüzyıl)'den ayırmak için Romalılar buraya Maksimianopolis, ortaçağların daha erken zamanlarında ise Mosinopolis demişlerdir (Mesin-kale harabeleri şimdiki Gümölcine civarında bulunuyor).

Eski Erginus'a Bizanslılar Rigina derlermiş; İdrisi ise, bilinmeyen bir nedenle buraya, Aklion adı vermiş. Zamanımızdaki coğrafya incelemeleri en sonunda Masallar krallığına gönderdiği bu nehir hakkında kartografların tam 18 yüzyıl süren yanlışlıklarının belirlenmiş olması, dikkate değer bir husustur.

Daha Pomponiys Mela ile Ptolomeys, bu nehrin Meriç'e değil, Heraklea (Ereğli) civarında Marmara'ya aktığını bildirmiş; Lelevel ise, bu antik tarihî hatanın, 1570 yılına ait Kastal-do'nun haritasından itibaren Lapi'ini 1822 yılındaki modern haritalarında devam etmiş olduğu dikkati çekmiştir.⁷⁵

Erginos'un ötesinden, yolcu, Kserogipsos'u aşarak bir tepe üzerinde, müstahkem bir kasaba Çurulon (Tzurullon, Piskoposluk, Vilarduena'ya göre - Churlot)'a varırdı. Burada Kumanlar 1090 yılında hezimete uğramışlar; şehir tepesinden, üzerlerine, bir savaş usulü olarak kaleyi savunanlar ağır arabalarını da yuvarlamışlar ki, bu çeşit savaş hilelerine, Husit ordusunda da rastlanmıştı.⁷⁶

Hareketli iskelesi ve kalabalık nüfusuyle Heraklea (Ereğli) Metropolitli, büyük ve canlı bir ticaret şehriydi. Bu şehri, Anadolu'daki Pontus Heraklea'sı (Karadeniz Ereğlisi)'ndan ayırmak için, Trakya Heraklea'sı (Ekata Traken Herakleia) denirdi, Anadolu Heraklea'sına da (Ponterakleia) (') adı verilirmiş. Eski adı olan Perinthos'a, yalnızca bilgin yazarlarda rastlanırdı. Şehrin doğusundaki ovaları, önceleri Akidoktos, sonraları Kidoktos denilen bir su bendi katederdi; ve bu bent Kalovrii kalesi (Güzel pınar) yakınında Halmiros deresini aşarmış. Daha İmparator Maurikiys zamanında adı geçen, müstahkem deniz kasabası (Piskoposlu) Daonion ile Dafnidion kalesi civarından geçilerek, Selimbria (Bizanslılarca Silivria, Selubria; Franklarca Salembrie)'ya varılırdı ki, çok sayıda kilisesi, manastırları, kuleleri ve surlarıyla bu şehir, daima İmparatorluğun en parlak merkezlerinden biriydi ve İstanbul'dan ancak iki ay önce 1453 yılında Türklerin eline geçmişti. Fakat genellikle Heraklea'ya uğranılmadığından Çurulon (Çorlu)'dan doğrudan Selimbria'ya gidilirdi.⁷⁷

Bundan sonra deniz boyunca ilerleyen yolcu, şimdiki balıkçı köyü Pivados, o zamanki güçlü kale epivatai (Epibatai) (") ile 1201 yılında, Pizantların yardımıyla, Prens Aleksi'yin

('), (") İşaretili ve kerrre içindeki adlar Yunan harfleriyle yazılıdır.

İtalya'ya kaçtığı İmparator Şatosu Damokrania'yı görürdü.⁷⁸

Atira (Franklarca; Nature)'nin bataklık ağzından giriş çıkışı birer kuleyle muhafaza edilmekte bulunan taştan bir köprüyle geçilirdi. İdrisi bu kasabayı Batura adı altında (Piskoposlu), güzel bağlıkları ve hattâ işlenmiş tarlalarıyla ünlü bir yer olarak tanıtmıştır. Keza ikinci bataklığın ağzındaki Rgion (Rhegion) da eski adını muhafaza etmiştir. İdrisi bunu tam Bizans - yeni Yunan okunuyuşla Pio (Region, Rigion) olarak kaydetmiştir.

Muhteşem sarayları, villa ve bahçeleriyle bütün civar bu-
raya ortaçağların en güzel, en büyük ve en zengin şehrinin
yakınlarına gelindiği görünümünü veriyordu. Bu verimli bölge,
kuzeyde bugünkü İstranca dağlarının ormanlık eteklerine da-
yanır. Adını Sergentzion (şimdi İstranca) adlı Piskoposlu ka-
sabanın adından alan bu dağlardan Bizans donanması için
ağaç kesilirdi. Dağların yakınında, halen kullanılmakta olan
bir dağ şosesi de bulunmaktaydı. Bu yol, Edirne'den Bizie ta-
rikiyle (Bizye, şimdi Vize) gelen yolcular tarafından kullanıldı-
ğı gibi, Heraklea (Ereğli) den gelen yolcular da bundan ya-
rarlanırlardı. Bu yolda müstahkem şehir Metrae (şimdi demir
yolundaki Çatalca, Piskoposlu) şehri bulunuyordu. Şimdi de
Yunanlılarca buraya metres denilir.⁷⁹ Melas, yahut Mayropo-
tamos (şimdi-Karasu) ile Atiras'ın birleştiği yerde geniş Hiro-
bakhen ovası bulunur. Burada birçok at sürücülerinin atladığı
yüksek ve gür otlarla kaplı geniş bir çayırık meydana gelmiş-
ti. Yaz aylarında dereler hemen tamamıyla kurur ve ani sağa-
naklarla ova göl halini alırdı. Örneğin 7 Eylül 1147'de, böyle
bir sağanak, burada yayılmış bulunan ikinci Haçlı ordusunu
ani olarak bastırmıştı.⁸⁰ Ovanın bataklık kısmından, bugün de
muhafaza edilmekte olan Roma dolgusu üzerinden geçilirdi.
Burası, 823 yılında darbeye İmparatorluğunu ilan eden To-
ma'nın, İmparator Mihail II. tarafından yenilgiye uğratıldığı
Diabazik'dir⁸¹

Vilarduen bize, orta çağlarda, yolumuzdan, günlük geçiş-
ler hakkında, birçok rakamlar veriyor: İstanbul'dan Atira'ya -
12 mil, Selimbria'ya - 2 gün, Çurulon'a - 3 gün, Edirne'ye - 5

gün, Filibe'ye - 9 gün. Bu mesafeler, Türk coğrafyacısı Hacı Kalfa (ölümü - 1658) (*) verdiği bilgilere tamamen uygundur.

Huniyadi zamanında (") Tuna'dan Sofya'ya 6 gün Sofya'dan Filibe'ye 3 günlük yol hesaplanmıştır. Bu mesafeler, şüphesiz ki, şövalyelerin hızlı gidişlerine göre hesaplanmışlardır. Haçlılar aynen halkların göçleri gibi ağır hareket etmekte olduklarından ve ulusların da yavaş gidişlerinden 1189 yılında Tuna'dan Filibe'ye kadar olan mesafe 6 haftada alınabilmişti.

XI. ve XII. yüzyıllardaki Bizans hakimiyeti devrinde, aynı yol son derece hareketli ve doğu ile batı arasında çok canlı alış-verişe (mübadele) sahne olmuştu. O zamanlar Yunanlı tacirlir tâ Bohemya'ya kadar uzanıyorlardı. Regensburg'da Yunancayı serbestce konuşabilen çok kimse vardı ve bunlarda Bizans'ı iyi tanıyorlardı.⁸²

Bununla beraber, yine de bu devrin sürekli bir barış devresi olduğu söylenemez. IX. yüzyılın son yıllarından bir iz bile kalmamıştı. Macarlar, Peçenekler, Kumanlar, Bulgarlar, Sırplar ve Haçlılar yakıp yıkmaya hususunda biri birleriyle yarışmışlar ve yarım adayı harabeye çevirmişlerdi. 1040 yılında Delyan'ın isyanı neticesinde ayaklanmıştı. 1048 - 1054 yıllarında Haemus, Peçenek savaşlarıyla kaynamakta, 1065'de Kumanlar Ege denizine kadar ulaşmışlar, Peçenekler'le birlikte her yıl yakıp yıkmalarını tekrarlamışlardı. 1072 yılında Macarlar Niş'e kadar dalmışlar; 1073'de bütün Bulgaristan, 1078'de ise Sredets havalisi ayaklanmış; 1087 - 1091 arasında yine Peçeneklerle savaş Tuna'dan Meriç ağızlarına kadar olan bölgede sürdürülmüştü; 1096'da ilk Haçlılar bu bölgelere gelmişlerdi. Öncüleri Niş dolaylarında yarı yarıya kırılmış; ana kuvvetler ise bölgeden tamamen serbest olarak, gelip geçmişti. Bütün XII. yüzyıl zarfında, Bizanslılar'la Macarlar,

(*) Batılılarca Hacı Kalfa diye adlandırılan Hacı Halife yani Kâtip Çelebi.

(") Tarihlerimizde Yanko Hunyad diye zikredilen Hunyadi Yanuş adlı Macar sergerdesi. " Mütercim "

Belgrad ve Braniçevo civarında çarpışmışlardı. 1147 yılında ikinci Haçlı seferine bağlı kuvvetler Sofya'ya kadar barış içinde gelmişler; fakat, oradan sonra, düşman gibi savaşıyorlar yol almışlardı. Zalim (tiran) Andronik Komnen zamanında (1180-1183), Bela III. Sırp Prensi Neman'ın yardımıyla, Belgrad, Braniçevo, Niş ve Sofya'ya hâkim olmuştu. 1186 yılında Bulgaristan'da Asen Oğulları isyan etmişti (').

Bütün bunlardan sonra, üçüncü Haçlı seferleri sırasında, Frederic I. nin, geçitlere kadar her tarafı ve her şeyi tahribetmiş olarak bulması tabiidir. Belgrad, Braniçevo, Ravno, Niş ve Sredets sadece terk edilmiş harabe yerleri gibi görünüyordu. O zamana kadar henüz zengin ve müreffeh durumda kalan Trakya, bir kış içerisinde, Haçlılar tarafından, Suc'i'nin ötesindeki topraklar gibi, medetsiz bir çöl haline getirilmişti.

Ertesi 1190 yılında, Bulgarlara karşı yapılan bir sefer sırasında, Bizanslılar, Sredna-gora (") geçitlerinde müthiş bir hizmete uğramışlar ve sonunda Haemus'daki başlıca büyük ehirler, galiplerin eline geçmişti. O zamanlar Bulgarların elinde bulunan sredets de fazla dayanamamış, Haçlılar onu "Op-pidum vaccuum et omni solatio humanae indigentiae destitutum" (Şehir boşaltılmış ve insan için her türlü barınılacak yerden yoksun) bir durumda bulmuşlardı.

Bizanslıların kaderinde Tuna'yı bir defa daha görmek varmış. 1194 yılında Isak Angel, Sredets'ten geçerek Niş üzerine saldırıp, Morava ve Sava Sırpalarını yenmiş; dedesi Bela III. ile ⁸³ birleşmişti. Fakat, Bizans bayrakları o zaman son defa Tuna sularına aksetmiş ve Bizans askerleri de son olarak Trayan geçitlerinin kuzeyinde görülmüştü. Ertesi 1195 yılında, doğu ve batı vilâyetlerinin askerleri Arkadiopolis civarında bozguna uğratılmış ve kısa bir zaman sonra, kardeşi Isak Angel'i tahttan indirince, bu durum kötü sonun başlangıcı olmuştu.

(') Asenevtsi-Asen oğulları diye tercüme edilmiştir.

(") Sredna-g ra - Bulgarcada Orta-dağ anlamına gelen bu dağlara Türkler ce Karacadağlar denilir.

Artık bundan sonra, Askerî yol boyunun tarihinde birlik bozulmuştu. Trayan kapılarının kuzeyindeki vilâyetler Bulgar, Sırp ve Tuna Macarlarının savaşlarına sahne olmuşlardı. Bulgarlar, Bizanslılar ve Latinler ise güney illerinin hâkimiyetini elde edebilmek için savaşıyorlardı. Anayol boyundaki ardi arası kesilmeyen sınır ve egemenlik değişikliklerini tafsilâtiyle belirtmek konumuzun dışında kalıyor. Bu hususta yalnızca bir örnek vermekle yetinelim: 1204 yılından 1363 yılına kadar Filibe 3 defa Bizansın, 5 defa Bulgarların, 2 defa Latinlerin ve nihayet Türklerin oldu.

Lâtin hakimiyeti (1204-1261) devrinden, geçitlerle İstanbul arasındaki şehirler hakkında birçok bilgilere sahip bulunuyoruz. 1204 tarihli taksim andlaşmasıyla İmparator, Bosfor'la Agatopolis, Viza ve Çurulon arasındaki bütün topraklara sahip olmuş, Edirne ile yol boyunda bulunan Heraklea'ya kadar olan şehirler ve Hersones vilâyeti Venedikliler'e kalmıştı. Bunun dışında Selimbria gibi birçok şehirde "haç müridleri"nindi. Renier de Trite Filibe'de tecrit edilmişti.

Doğu Trakya'ya felâket, Edirne civarındadaki savaştan sonra gelip çatmıştı. Çar Kaloyan, 1206 yılı Ocak ayında, Arkadiopolis'e, Mesine'ye, Heraklea'ya, Daonion'a, Çurulon'a, (İmparator'un, Peyen d'Orleans'a armağan ettiği) Atira'ya, yani bir kelimeyle, Selimbria ve Bizie dışında, bütün doğu Trakya'ya hakim olmuştu. Gamizonları imha ediyor, surları yıkıyor, kaleleri, binaları tahrib ediyor ve ahaliyi Bulgaristan'a göç ettiriyordu. Az zaman önce, 1189 yılında Haçlıların talanından geri kalanları da yok ederek Filibe'yi de tamamen harabeye çevirdi. Fakat, aynı sene, İmparator Henrih, Filibe'ye girmiş, Karaca dağlar eteklerindeki Beroe'ye ve Koca-Balkan eteklerindeki Anhiabo'ya kadar olan Bulgaristan şehirlerini harabeye çevirmişti.

Kalyan'ın halefi olan Çar Boril, Henrih'le birleşerek Sırp Kralı Stefan'a karşı Niş'e kadar başarılı bir sefere girişmişti. Bununla beraber, Anayol boyunca Haçlı Latinlerin görülmele-ri devam ediyordu. Daha 1220 yılında İmparator Robert de Courtenay batıdan gelip Bulgaristan'dan son derece barışçı bir tarzda, geçmiş; aynı şekilde Çar İvan Asen II. de yirmi yıl sonra, İmparator Baldwin'e topraklarından serbestçe geçme izni vermişti. ⁸⁴

Yolumuz üzerindeki Klokotnitsa civarındaki zaferden sonra (1230) Bulgaristan'ın sınırları, hemen hemen Siemon'un ve Samuil'in zamanlarındaki eski sınırlarına ulaşmıştı. Nikea (') İmparatorlarının bütün çabalarına rağmen, 1265 yıllarında, Bizans sınır sütunları (taşları) ancak, Edirne'nin birkaç saat batısında bulunuyordu. Ancak, Latinler'in İstanbul'dan kovulmasından sonra Mihail VIII. yeniden bütün Trakya'yı hakimiyeti altına alabilmişti. Bunu takibeden yüzyıllarda, Trakya, Bulgar savaşlarından, Bizansın iç mücadelelerinden, Moğol istilâlarından, Katalan eşkiya çetelerinden ızdırap çekmişti. 1344 yılında, Bulgarlar, Batı Rodop kaleleriyle birlikte Fili-be'ye hakim oldukları zaman, memleket nüfusu son derece azaldığından Türkler tarafından kolayca ele geçirilmişti.

Güneyde ülkenin eski refahı gittikçe daha fazla azalırken, iç arazide nüfusun çokluğu ve arazinin daha iyi işlenişi itibarıyla memleket batının en zengin vilâyetleriyle kıyaslanabilecek durumda bulunuyordu. Bu durum özellikle, bazı ufak-tefek dış huzursuzluklar istisna edilirse, beş nesil boyu asayiş süre gelen Sofya vadisinde bozulmayan huzurun sevinci yaşanıyordu. Türkler onu " Edema örneği " olarak belirtmişlerdi. Bizzat şehrin büyük bir kısmı, ozaman Raguzalılar'ın (")

(') Niceia (Nicee) Bugünkü İznik şehri olup burada biri 325 ötekisi 787 tarihlerinde olmak üzere iki defa Hristiyan kongresi toplanmış ve İstanbul'un Haçlılar eline geçmesi üzerine bu şehir 1204-1261 yıllarında Bizans'ın payitahtı olmuştur. " Mütercim "

(") Ragusa-Dalmaçya sahillerinde ozamanlar bir cumhuriyet olup I. Murat zamanında Osmanlılar'la ilk defa andlaşma aktetmiş bulunan devlettir.

"Mütercim"

elinde bulunan iç ülkenin merkeziydi; onların Sredets'de en büyük ticarethaneleri bulunuyordu. Vitoşa ve Kocabalkan dağları eteklerinde 14'den fazla manastır bulunuyordu. Bunlardan, (Örneğin, Boyana manastırı gibi) bir takımları çok eski, Ivan Aleksandır ve Ivan Şişmanlı III' in yaptırdıkları, bir kısmı da yeniydi. Sofya'dan gelen yol, o zamanlar, şimdi de mevcut olan Belitsa ve Kostinbrod köylerine sahip bulunan Orekhovo Sv. Nikola manastırının arazisini kesmekteydi. Öte yandan İskir'da bu manastır, Aton'un ünlü Zograf manastırının (Gorni-Lozen, Dolni-Lozen ve d.) (*) arazisiyle sınır oluşturuyordu. Bunların arasında Çarların ve Bolyarların şatolarıyla mülkleri bulunuyordu.⁸⁵

Uzun süre devam eden sulh içerisinde, Sırp Morava'sı vadisinde de büyük refaha ulaşılmıştı. Ravanitsa manastırının 1381 tarihli kuruluş emirnamesinde bu mevkide 150 köy sayılmaktadır.⁸⁶

Tuna'da hâkimiyet durmadan el değiştiriyordu. Kaloyan Belgrad'la Braničevo'yu hâkimiyeti altında bulunduruyorsa da, Macarlar daha 1202 yılına doğru bu şehirlerden birincisini kendisinden geri almışlardı. Asen II. her iki şehri de idaresi altında bulunduruyordu. XIII. yüzyılın ortalarına doğru, Demir kapılardan Tuna ağzına kadar olan bütün vilâyet, Macarlar'ın eline geçmişti. Braničevo'yu az zaman sonra Sırlar ele geçirmiş ve bu hakimiyet XV. yüzyıla kadar sürmüştü. Belgrad ile Maçva Banlığı, yani Belgrad'dan Drina'ya kadar olan Sava etrafındaki ovanın, XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda, büyük bir kısmı Macarların elinde bulunuyordu. Sırlar buraları, yalnız, Stefan Duşan (1331-1355) ve Prens Lazar (ölümü 1389) zamanlarında ellerinde bulundurmışlardı. İmparator Sigismund, Belgrad'ı, Prens Stefan Lazareviç'e terketmiş, onun ölümü üzerine (1427) burasını yeniden zabtetmiş ve 1421 de kale düşünceye kadar Belgrad macarlarda kalmıştı.⁸⁷

XVI. yüzyılda, Bulgar-Sırp sınırı Kunovitsa'da Niş (Niş bel-

(*) Gorni Lozen-Yukarı Bağlık, Dolni Lozen-Aşağı Bağlık demektir.

* Mütercim *

ki de ancak Belbujd savaşı sonunda 1330 yılında Sırp'ların olmuştur)'le Pirot arasında bulunmakta ve buradan Kuzeye yönelerek Sırp kaleleri Ozren'in Lipovats ve Aleksinats civarındaki Bolvan kalelerine uzanmaktaydı. Sokolnitsa (şimdi-Banya) ve Svırlig kuleleri o zamanlar Bulgar vilâyetindeydi.⁸⁸

1353 yılında Hersones'de Trakya'ya ayak basan Türkler, çok kısa bir zamanda yolun büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardı. 1362 yılında yönetimi eline alan Sultan Murat I. derhal Çurulon'u almıştır. Şehir kendini ümitsizce ve cansiperane savunmuştu. Bundan sonra Türkler Ana-yol'un batı yakasına yönelmişler Mesine (şimdi Karıştıran) müdafasız teslim olmuş, Arkadiopolis (Lüle-Burgaz) terk edilmiş olarak bulunmuştu. Edirne ise hemen hiç savunulmamıştı. Türkler hemen kilise ve metropolitlikleri zaptetmişlerdi. Piskopos Karadeniz'deki Agatopolis'e doğru kaçmıştı. Murat payitahtını Bursa'dan Edirne'ye nakletmiş ve 1365 yılından 1453 yılına kadar devletin Payitahtı bu şehirde kalmıştı. Türkler, bu parlak zaferlerden sonra Bulgar sınırını aşmışlar Filibe'yi zaptetmişlerdir. Osmanlı orduları böylece Trayan kapılarına dayanmışlardı.⁸⁹

1371 yılındaki Sırp askeri seferi, Anayol'un tarihi istikameti üzerinde cerayan etmişti. Eyalet Prenslerinin katıldığı kuvvetlerin bir bölümü Constantiâ'dan, ötekileri de Rodoplar yoluyla (Seres yönünden) Filibe civarına gelmişlerdi. Burada 60.000'e ulaşan kuvvetler Tsrnomen civarındaki Meriç köprüsüne doğru yönelmişlerdi. Bu yerde ünlü Meriç Savaşı olmuş ve burada Kral Vukaşın, kardeşleriyle ve askerlerinin büyük bir kısmıyla birlikte maktul düşmüştü. Ugleş'in mezarının XVII. yüzyıla kadar hâlâ Harmanlı üzerindeki tepelerde olduğu söylenirdi (*).⁹⁰

(*) 1925-1931 yılları arasında Harmanlı'daki Türk mektebinin Müdürlüğünü yapmış olduğum sıralarda Harmanlı kasabasına çok yakın, Bağdat şose-si yakınında bir yere halkın şeytan taşlar gibi taşlar attığını ve burasının Ugleş'in maktul düştüğü yer olduğunu yaşlı Bulgar ve Türklerden duymuştum.

" Mütercim "

Tuna yolu serbest kalmıştı. Sredets (Sofya) 1382, Niş ise Pirot'un daha önce zaptedildikten sonra 1386 yılında alınmıştı. Askeri yol bu tarihten sonra, bir zamanlar aksi istikametde Hunların ve Avarların akınlarına hizmet etmiş olduğu gibi, bu sefer de, Türklerin Sırlar'a ve Macarlar'a karşı giriştikleri akınlara vasıtalık etmişti.

Prens Lazareviç (1389-1427) hükûmet merkezini mümkün mertebe Türk sınırından uzak yere nakletmek zarureti duymuştur. Bunun üzerine Belgrad Sırp devletinin başkenti oldu. Halbuki daha önceki hükümdarlar, Kruşevaç Prizren, Skopie (Üsküp), Raza (Yeni-pazar) veya Skodra'yı hükûmet merkezi yapmışlardı. Stefan Lazareviç şehri harap bir halde bulmuş ve büyük bir kısmını yeniden inşa etmişti. (Şimdi yurkarı istihkâmlar olan) Kalenin kare biçimli taşlardan çifte surları, dört tane kapısı, kuvvetli topçusu ve 5-6.000 kişi alan meydanı vardı. Sahildeki aşağı kaledeki burçta Prens'in hazinesi bulunuyordu. Bir diğeri de cephane deposuydu. Aşağıda, Tuna'yla Sava'nın kavuştuğu yerde, 20 savaş gemisinin yanaşabildiği eski Roma iskelesi hâlâ görünmekteydi. Bu iskele her iki kuleden birer zincir vasıtasıyla engellenebilirdi. Tuna üzerindeki şehirde, Stefan bir metropolit kilisesiyle yeşillik iki park ortasında bir de hastahane inşa ettirmişti. Kara tarafından surlar, Sava'dan Tuna'ya kadar açık bir köyle kuşatılmıştı. Şehir halkı büyük ticari imtiyazlar elde etmişlerdi.⁹¹ Burada birçok Raguzalı yerleşmiş bulunuyordu. Düşmekte olan Sırp devletinin ikinci kaleşi, 1430 yılında Prens Georgi Brakoviç'in daha eski bir kalenin yerine inşa ettirdiği Smedero-rovo (Semendria) kalesiydi. Bu kalenin görkemli harabeleri, 24 burcuyla, Tuna yolcularının halâ hayranlığını celbetmektedir.

Haçlılar seferinden sonra ilk seyahatname Bourgonya'lı Şövalye Bertrandon de la Broquière'in, Kutsal yerler'den İstanbul ve Belgrad yoluyla 1433 yılında döndüğü sırada yazmış olduğu seyahat günlüğüdür.⁹² Onun bu günlüğü, deneyimli bir gözlemci sıfatıyla, tarafsız olarak, yazılmış bir intiba

derlemesidir. O, İstanbul'da, Vlaherni ve Aya Sofya'yı henüz Hristiyan kilisesi olarak görmüş, Bizans sarayıyla, yakın zamanda son bulması kaçınılmaz görülen özel yaşantısını da seyretmişti. İstanbul'un ötesinde arazi iyi sulanmış ve verimli olduğu halde, ormanlarla insanlardan yoksundu. Region' (Rigory) da kulesi yıkılmış bir köy vardı. Atira (Thiras) şehri, bataklık üzerindeki köprüsünün kalesiyle birlikte tahribedilmişti. Henüz Bizanslıların elinde bulunan Selimbria mekûn bir kent görünümündeydi. Çurulon (Chourleu-Çorlu) ise bir harabeden ibaretti. Mesine (Misterio) kalesinde Rum halkını, buranın hakimi olan tek bir Türk yönetiyordu. Bir zamanlar Arkadiopolis adını taşıyan ve tamamıyla Türklerin yaşadığı "Pirgasi" (Pirgasy, Purgos) surları yıkılmıştı. Daha ötede "Zambri" (Zambry, Bilgarofigon veya Nikea) yıkıntıları görülüyordu. Yolcu, ancak, Edirne'de, gözlerini, ıssızlık ve taze harabelerin görüntülerinden kurtararak dinlendirebilirdi. O, bu müreffeh ve canlı şehirde, bir çok Venedikli, Cenovalı, Floransalı ve Katalonyalı tacir bulmuştu.

Sultan Murat II. Seres'de bulunduğundan, Broquière, Milano elçisi Benedict de Furlino'yla birleşerek büyük hükümdarı Mesta'da karşıladıktan sonra yeniden başkente, dönmüştü. Onun tasvirlerinden, o zamanki Osmanlı sarayında tamamıyla başka bir ruhun hâkim bulunduğunu ve daha sonraları İstanbul'da yaşamış olan Padişahların aksine, her türlü debdebe ve ihtişamdan uzak bir hayat sürdüklerini anlıyoruz.

Edirne'den Sırbistan'a doğru yola çıkan bir yolcu, ilk günü herhalde köprü yıkılmış olduğu için Meriç'i bir kayık ile geçirdi. Engin ormanlardan geçerek, o zamanlar büyük bir bölümünde Bulgarların yaşadığı ⁹³ Filibe'ye varırdı. Üç tepeden birinin üzerinde büyük bir kalenin harabeleri durmaktaydı, bir başka yerde de Makedon Kralı Filip'in sarayının duvarları görülüyordu. Şehrin alt tarafında yolcular Meriç'i aşarak, geçitlere doğru oviden atla yol alırlardı. Bize burada hiç bir isim vermeyen Brokier'in tasvirlerinden, kendisinin Meriç'in kaynaklarına geldiği ve sonra da Sulu-Derbent'ten geçerek,

İhtiman vadisine vardığı anlaşılıyor. O, Trayan kapılarını görmemişti. Yolum güvenliğini, yeni kurulmuş bulunan iki Bulgar askeri köyü sağlıyordu (*). Yolum dağlık bölgeleri sık ormanlıklarla kaplıydı. Bu gizlenmeye elverişli yerlerde, birçok yerli haydutların bulunması, Türklerin bu yollardan geçmekten kaçınmalarına ve Batıya doğru dönerek Samokov'a, oradan da İskir yoluyla Sofya'ya gitmelerine neden oluyordu. ⁹⁴

Sofya kalesi temellerine kadar yıkılmıştı. Şehirde Türkler azınlıktaydı ve Bulgarlar, onların hâkimiyetlerini başlandıktan atmak arzusunu gizlemiyorlardı. Bulgar çarlığı artık kırk yıldan beri ortadan kaldırılmış ise de eski istiklâl devrini hâlâ hatırlayıp, eski bağımsız hayatın hatırasını yaşamış olan canlı tanıklar vardı. Sık bir nüfus yoğunluğuna sahip Sofya ovasından ayrılan yolcular, Türklerle meskûn ve bir bataklık üzerinde önemsiz bir kalesi bulunan Pirot kasabasına varırlardı. Onlar, uzaktaki ormanlık vadilerde, bizim daha önce sözünü ettiğimiz "Ysvouirère" adlı şehrin harabelerini gördükten sonra Niş'e varırlardı. Şehir ve kale harabolmuş durumda olduğu halde, etrafta birçok köy vardı ve toprak iyi işlenmiş olduğundan iyi bir intiba bırakıyordu.

Daha ötelede, Broquière'in yolculuğu, şimdiye kadar açıklanan yolculuklardan belirli bir ayrıntı gösteriyordu. O, Mramor civarında Morava'yı geçmiş ve Yastrebats'dan Kruşevats'a varmıştı. Buradan ormanlık araziden geçip Şumadiya'ya oradan da Belgrad'a varmıştı. Demek ki, Morava'nın doğusundaki eski Niş-Branicevo ana yolu terk edilmişti. Aynı yolu, 1443 yılında Huniyad, 1529 yılında ⁹⁵ Sultan Süleyman ve 1669 yıllarında İngiliz seyyahı Brow izlemişlerdi.

Bu yoldan yapılan son Hristiyan geçişi, Kral Vladislav ve Ivan Huniad'ın 1443'de yaptığı seferdi. Macarlar'dan, Lehli-

(*) Bir kısım Bulgar köyleri yardımcı asker olarak orduya katılmak veya yolların güvenliğini sağlamak şartıyla imtiyazlı bir sınıf olarak daha muhtar bir statüye tabi bulundurulmakta ve bu gibi köylere: "Voynişki sela" - Askeri köyler adı verilmekteydi. Sonradan bunlar devlete baş kaldırmışlar ve tenkil edilmişlerdi.

ler'den, Çekler'den ve Sırplar'dan oluşan Hristiyan ordusu, yine Kruşevaç'dan geçerek, küçük çarpışmalardan sonra, Niş'i, Piro'tu ve Sofya'yı zabtedip, bütün buralarını tahribetmişler ve 1443 yılının Aralık ayında, ordusunu Filibe'de toplamış bulunan II. Murad'a saldırmak üzere, geçitlerin önüne gelmişlerdi. Yol, kütükler ve ağaç yığınlarıyla kapatılmıştı. Bundan başka Türkler, eski Roma yolunun yamaçlarına, piyadelerin ve atların yol almasını engellemek için su vererek burasını bir buz alanı haline getirmişlerdi. Öncüler bu durumu haber verince, Hristiyanlar Trayan kapılarını dolaşmayı denemek istemişlerdi. Bütün yarımada'yı çocukluğundan beri tanıyan Sırp Prensi Görgi Brankoviç, yol göstericilik rolünü üzerine almıştı. Bunun üzerine Sofya ovasından güneye dönecekleri yerde doğuya yönelmişler, Ihtiman Karacadağları'yla Haemus (Koca Balkan) dağları arasından geçerek Zlatitsa (') ovasına inmişlerdi. Buradan sular, Ege denizi havzasına akardı. Bugün, buradan, Orta-dağlar (Karaca-dağ) ile Balkan dağları arasından geçip, Sofya'dan Filibe'ye arabalarla yolculuk edenler için en elverişli yol, fazla dönemeçli olmasına rağmen, Karlovo yönüne giden modern bir şose vardı. Huniyad belki de, Zlatitsa ovasının batı yakasından, 6 mil kadar uzun ve dar bir vadisi bulunan Topolnitsa (")ya doğru çekilmek istemişti. Fakat, artık bu vadiler ve ormanlar, yeniciler tarafından tutulmuş ve yol da ağaçlarla engellenmişti. Açlık ve atlar için yem bulunamaması, aynı zamanda şiddetli soğuklar, başarısız bir savaştan sonra, 24 Aralıkta Hristiyan ordusunu çekilmeye mecbur etmişti. Topolnitsa vadisinin kuzey çıkışında bulunan Petriç civarındaki bir kaleyle ilgili olarak, Türk hakimiyeti devrinde vuku bulan savaşlar hakkında bugün bile çeşitli rivayetler vardır. Murat II. geri çekilmekte

(') Zlatitsa - Türklerce Isladı adı verilen bu köyün halkı, bir zamanlar çoğunlukla Türk'tü.

(') Topolnitsa - Kavaklı demektir.

" Mütercim "

olan orduyu uzaktan takip ederek, Prot'la Niş arasında bunlara yetişmişti. Kunovitsa'nın doğu girişinde, Hristiyan ordusunun kazandığı zafer, bu geçidin adına doğu ve batı ülkelerinde ün kazandırmıştı.⁹⁶

Ertesi yıl, (1444'de) Kral Sigismund'un Osmanlılar'la savaşmak üzere daha önce çekilmiş bulunduğu Tuna kıyısındaki yol seçilmişti. Fakat, Varna civarında meydana gelen savaş, galiplerin son yılki savaşta kazandıkları zaferden gözlerinin son derece körleşmiş olduğunu göstermişti.

1453 yılında İstanbul, 1521 yılında da Belgrad Türklerin eline geçiyor; böylelikle 327 yıllık bir aradan sonra, yol yeniden tek bir devletin hükmü altına giriyor ve bu artık uzun süre için oluyordu.

III.

TÜRKLER ZAMANINDA BELGRAD - İSTANBUL ASKERÎ YOLU

İstanbul Askerî Yolu'nun önemini, Türkler daha ilk Avrupa'ya **ayak bastıkları** zamanlarda anlamışlardı. Bu yol daha Edirne'den onlara Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın, Macaristan'ın ve uzak batı ülkelerinin yolunu göstermişti. İstanbul'un fethe-dilen sonra, Mehmet II'nin ilk uğraşlarından biri, şehrin etrafındaki eski yolu onarmak olmuştur. O, artık geçilemez bir duruma gelmiş bulunan Region ve Atıra'daki bataklık köprülerinin yenilenmesini, buraların yeni taşlar ve kayalarla döşenmesini, yolcuların barınması için yeni hanlar ve kervansaraylar yapılmasını emretmişti.¹ Onun halefleri ve bunların vezirleri, bütün yol boyunca ve Belgrad'a kadar olan yolu, aynı gayretle devletin askerî, idarî ve ticarî ihtiyaçlarına göre düzenlemiş ve donatmışlardı.

XVI. yüzyıl seyyahları, bu düzenleyiş hakkında hayranlıklarını ifade etmektedirler. Roma İmparatorluğu'nun sükutundan beri Avrupa devletlerinden hiçbir ülkesinin yol düzeni hususunda böyle bir çaba göstermemiştir.

Ülkenin imarı sırasında, eski Roma döşemesi (Türkçede "Kalos Dramos"dan, kaldırım) iyi korunmuştu ve Türkler tarafından onarılmış ve bakımlı tutulmuştu. Fakat bu, yalnızca, Padişahların sık-sık gelip gittikleri İstanbul'la Edirne arasındaki bölümdü. Geri kalan bölümlerde XVI. yüzyıl ortalarına doğru yol bazı yerlerde o kadar bozuktur ki, atların ayaklarının kırıldığı bile oluyordu.

Şvayger'e göre, belirli mesafelerde, yol boyunca kervansaray denilen "boş ve sahipsiz büyük, geniş yapılar" inşa edilmişti. Gerlah'a göre ise bunlar, temiz ve rahat Roma Mutationes ve Mansiones'larından ve çağımızdaki batı misafirhanelerinden farklıydı. Bunlar tuğla ve taşla örülmüş, genellikle birkaç kurşun kaplı küçük kubbeye örtülü muazzam

yapılardı. Dört duvar boyunca, aşağıda sütunlarla tutturulmuş dar bir taraça uzanmaktaydı. Bu taraça genellikle bir metre kadar yükseklikte ve birkaç adım genişlikteydi. Bu taraçaların üzerinde, yolcular açık ateşlerde yemeklerini pişirirler, ısınırlar, yerler, konuşurlar, dua ederler, kilimler ve eğerleri üzerinde yatıp uyurlardı. Açıkta, daha aşağıdaki avluda bulunan atlar, katırlar ve develer, taraçanın korkuluğu üzerinden sahiplerine başlarını uzatırlardı. Bir grup yolcuyu, diğerinden ve onlarda hayvanlardan ayıracak aralarında hiçbir duvar veya örtü yoktu. Kervanlar için bu barınaklar bulunmaz, birer ni-metti.

Şehirlerde bulunan büyük Kurşunlu-Hanlar, rahatlık bakımından, onlarla Kıyaslarınca daha iyiydi. Kurşun kubbelerle örtülü olan Kurşunlu-Hanların daima geniş, destekli saçaklarla çevrili ve ortasında bir şadırvanı vardı. Birinci katın oda kapıları umûmi galeriye açılırdı. Aşağıda ahırlar bulunurdu. (Örneğin, Belgrad, Üsküp gibi) Ticaret şehirlerinde bu hanlar, çoğunlukla muhteşem yapılar olup, İtalyan "Fondacco"ları gibi, alt katlarda mağazaları bulunan yabancı tacirlere yazıhane, üst kattakiler de yatakhane vazifesi görmekteydi.

Hemen bütün bu barınaklar, hayırsever Müslümanlar tarafından vakfedilmiş bulunuyordu. Bunlarda herkes gecele-yebilir, ancak gerekli eşyalarını yanında taşımış olması icabederdi. Bunlardan birçokları da Padişahlar tarafından vakfedilmişlerdi: Bir kısımları da, vezirler tarafından yaptırılıp, hayrata tahsis edilmişlerdi. Bunlara mülkler ve iratlar vakfedilmiş olup, Müslüman veya Hristiyan, fakir veya zengin her yabancı bedavadan kendisi için üç gün ekmek, et ve piring hayvanları için de yem temin ve tedarik edebilirdi. (Örneğin Hafsa veya Burgaz'da olduğu gibi) (*).

(*) Genellikle han adı verilen bu gibi tesislere, İstanbul'da, Balkapanı, Yağkapanı, Unkapanı denilen ve Bursa'da İpekhanı adı taşıyan hanlar örnek olarak gösterilebilir.

Bunlar, orduların güzergâhında, askere karargâh olarak da kullanılmışlardı. Filibe'deki Kurşunlu han XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde yıktırılmış, Siyâüş Paşa'nın Harmanlı'da, Lala Mustafa Paşa'nın Mustafa Paşa'da ve Koca Sinan Paşa'nın Uzunca Ova' a yaptırmış oldukları kervansaraylar sa bu yüzyıl başlarında ortadan kaldırılmışlardır. " Matercim "

Yolcu, ekseriye, hayırsever veya zühd ve takva sahibi bir Müslümanın yaptırmış olduğu zevkle inşa edilmiş, taştan bir çeşmenin (veya pınarın) yanından geçerdii. Bu çeşmeler güzel, çiçekli ağaçların gölgesinde bulunurlardı.

Yolun, eşkiyadan ve Hristiyan haydutlardan korunması için geçitler civarında veya tehlikeli mevkilerde palankalar² kurulmuştu. Bunlar artık surlarla, yuvarlak kulelerle ve taş duvarlarla, şatolarla veya ortaçağlarda olduğu gibi, kalelerle çevrili bulunmuyor, sadece sivri kazık ve ağaçlar üzerine, çalılar yığılı çitlerle ve toprak sıvalı dörtgen çevirmeden oluşuyordu. Bunların içerisinde 8-15 Türk evi, küçük bir asker birliği ve ortalarında alelade ağaçtan veya duvardan bir kule bulunuyordu. Bu ağaç ve toprak tahkimat için eşkiya çetelelerinden daha tehlikelisi, büyük sellerdi.³ Eski kalelerin bulunduğu yerlerde bunlar elverişli hale getiriliyordu. Eskilerde olduğu gibi, yeni kastellerin inşası (modern bekleme yerlerine kıyasla)⁴ pek seyrektti. Bütün, daha önemli köy ve şehirler, Türk kolonileri tarafından elde tutuluyordu.

Eşkiyaya karşı en orjinal tedbbirleri, Belgrad'ın zaptından sonra Sultan Süleyman almıştı. Yol boyundaki tehlikeli mevkilere, halkı Hristiyan olan (asker) köyleri kurdurarak, aşağıda zikredilen tarzda karakol vazifesiyle onları görevlendirmişti. Yol boyundaki daha yüksekçe, uzakları görebilecek yerlere belirli aralıklarla, içinde tek bir kişi bulunan küçük saman kulübeleri yaptırmıştı. Buradaki adam yolda veya ormanda insan gördüğü zaman, muhafızlara haber vermek üzere davul çalmaya başlardı. Eğer görünenler eşkiya ise, sürekli olarak çalmaya devam eder, böylelikle ortalığı ayağa kıldırırdı. Böyle bir koruma Trayan kapılarında, Yagodina'da ve daha başka yerlerde bulunuyordu. Boşkoviç böylesinin, Doğu Koca-Balkan'da da bulunduğunu 1762 yılında belirtmişti.

Yol boyundaki arazi ıssız ve insansızdı. Görevli kimsele-
rin veya yabancı elçilerin yolculukları sırasında, köylüler uzun
sopalarla silâhlı olarak yolcuların önlerindeki araziyi atla do-

laşıp onlara yol göstermek, tehlikeli yerlerde arabaları korumak, arabalara ve hayvanlara bakmak ve onlara bedava yiyecek tedarik etmekle yükümlüydüler. Daha ziyade tatarlardan oluşan posta sürücü ve yolcuları için belirli yerlerde hazır yedek beylik atlar bulundurulmaz, bunlar köylerden veya yol üzerinden tedarik edilirdi. Gerlah'ın yazdığına göre "Çavuşlar'ın, karşılaştıkları herhangi bir kimsenin atını alma-ya ve bunlara birkaç mil binmeye yetkileri vardı."⁴

Askerî-yol'un Türkler zamanındaki tarihi durumunu aydınlatan yüzlerce belgeden oluşan çok zengin bir seyahatname bibliyografisiyle bol miktarda materyale sahip bulunuyoruz. Hemen bütün Avrupa dilleri bu hususta görev almışlardı. Bir zamanlar bu vesikalar, sık-sık basılan ve tercüme edilen en okunur kitaplarda yer almaktaydılar; bugün ise ancak doğrular tarihlerine meraklı olanlarca incelenmektedirler. Bu eserlerden çoğunun yazarları elçiler veya elçilik heyetlerindeki üyelerdi. Sadece merak saikasıyla seyahat edenlerin, Osmanlı İmparatorluğunun içerileri hakkında böyle girişimleri olmamıştı. Bu kitapların kavramları son derece değişti: Gece konaklarının kuru tafsilatını belirten günlük hatıralarından tutun da tarihi önemi olan vesikalara gibi olanlara kadar.

Bu yazıların en eskisi 1499 tarihli Köln'lü Hacı Şövalye Arnold Vonhrf'ın seyahatnamesidir.

Bu seyahatname sadece İstanbul'dan Ragusa'ya kadar⁵ tutulan yolculuk notlarından ibarettir. Aşağı yukarı aynı tarihlerde, cancellarius Segniensis Felix Petantius'un Bohemya ve Macaristan Kralı Vladislav II. için düzenlenmiş olan "Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam?"⁶ adlı özeti vardır. İmparatorluk elçilik bildirileri sıralamaları 1530 yılındaki İmparatorluk elçiliğinin, Sloven Benedikt Kuripeşiç tarafından⁷ tercüme ve neşredilen İtinerarium'u çok değerli ve geniş bilgiler vermektedir. Bir zaman sonra, kendisinden sık-sık bahsettiğimiz Dalmaçyalı Antonius Verantius (Vrançsis-Vrançığ) gelmektedir (1553). Kendisinden günlük hatıra'dan başka bir de coğrafi durum bakımından önemli bir de yol tari-

fesi (Itinéraire) ⁸ elde etmiş bulunuyoruz. Vrançîç'in yerini, 1554 yılında, mektupları, klasik Latinceye dair örnek yazıları sık-sık basılmış, çok okunmuş, çok defa tercüme edilmiş ve böylece daha sonraki seyyahlar tarafından kopya edilmiş bulunan Auger Gislayn Busbek, almıştır.⁹ Malzemesinin zenginliği ve iç değeri bakımından önceki ve bunu takibeden zamanlardaki yol seyahatnameleri ilgililer tarafından gözden geçirilmiş olan ve Vrançîç'le birlikte İstanbul'a gidip Busbek'le beraber dönmüş bulunan Hans Dornşwam'ın hergün günlük olarak tuttuğu notlar (daha yayınlanmamışlar) hepsinden daha üstün değer taşır. Kendisinden 20 yaş daha genç olan protestan misyoneri Stefan Gerlah'ın kiler de onunkiler gibi alâkalılarca incelenmiştir. Stefan Gerlah, İmparator'un elçisi Daniel Ungnad'la¹⁰ beraber 1573 yılından 1578 yılına kadar Türkiye'de kalmıştı. Salomon Şvayger'in 1577 (¹¹) notları daha kısadır. XVII ve XVIII. yüzyıllardaki birçok seyyahlardan, 1719 yılında Kont Birmondte'un fevkalâde murahhaslığının vak'anüvisi olan Gerard Cornelius von der Driesch'de zikredilmeye değer. ¹²

Bütün İmparatorluk elçileri Belgrad yoluyla seyahat ettikleri halde, İtalyan, Fransız ve İngiliz elçileri deniz yoluyla seyahatı tercih etmişlerdi. Fakat yine de, Spalato ile Raguza arasında karadan yolculuk etmeyi göze alanların sayısı pek az değildir. İtalyan'lar, daha fazlası Venedikliler, ticaret ve kültür ilişkilerine candan özel bir alâka göstermekle tanınmışlardı. Catario zen (1550), Pigafeta (1568), Jacov Coranzo (1575), Paolo Contarini (1580), Delfinato (1587), Beneti (1680), Benaglia (1682) ve başkaları.¹³ Fransız seyahatnameleri, özellikle daha geç zamanlardakiler, pek çok sayıdadır, burada Şeno (1547) ile Kikle (1657) ¹⁴ yi zikredebiliriz. Daima keskin bir tarassuf ve tecessüs gösteren İngiliz seyyahlarından bilhassa Şövalye Blunt'un (1634) ¹⁵ elçilik sek-

reteri Riko'nun (1665) ve hekim Brown'ın (1669) bildirileri dikkate değer görölüyor (').¹⁶

Memleketi ve ülkenin ilişkilerini en fevkalâde tanıyanlar, o zamanlar Yarımada'nın bütün iç ticaretini ellerinde bulunduran Raguzalılarıdır. Hattâ, onların edebi eserleri, özellikle İvan Gurdulin'in (ölümü 1638) Osmaniada'sı, Üsküp, Yeni-pazar, Vitoşa, Meriç'in kaynakları, kendi doğum yerlerinin meydanları ve saraylarını tanıdıkları kadar iyice bilip tanıdıkları bu şehir ve kasabalara ait hatıralarla doludur. 1595'de Pavel Djordjiç'in, 1675'de Mateus Gunduliç'in, 1762'de astronom Boşkoviç'in, 1792'de elçi Giovanni Caboga ve arkadaşı'nın anıları İtalyanca olarak yazılmıştı.¹⁷ Patrik Arseniy Çernoyeviç'in 1683 ve keşiş lerotey Raçki'nin 1704 tarihli¹⁸ Sırpça yol jurnallerine büyük ilgi gösteriliyor. Başkaca Slavyan yazarlardan Çeh Şövalyesi Vratislav von Mitroviç'in 1591¹⁹, İmparatorluk elçisi Kont Herman Çernin'in 1664-1645²⁰ tarihli anılarını da zikretmeden geçemeyiz. Leh elçileri genellikle Moldavya ve Koca-Balkan yoluyla seyahat etmişlerdi.

Bu yol günlüklerinin yanında, değerli bir şark kaynağını da dikkate almamız gerekir. Bu da ismen: Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa (Hacı Halife-Kâtip Çelebi)'nin "Rumeli ve Bosna"adlı eseridir (').²⁴

Daha yeni tarihlerde, tüccarın faydalanması için, 1826 veya biraz daha önceki tarihte yazılmış bulunan yeni Yunan yol tarifnamesi "Dromodeiktos tes Ellados" (") bütün Yarımada'da 72 seyahatı kapsamakta ve pek de az sayıda olmayan Roma rehberlerini zikretmektedir. Adı bilinmeyen yazarı (anonim), belki de Epirlidir; kendisinin ve arkadaşlarının tec-

(') Yukarıda zikredilen seyyah ve elçi adları Kril harfleriyle yazılı bulunduğu için, Lâtince asıllarının çeviri şekliyle hatalı olması mümkündür.

(") Batılılarca Hacı-kalfa adıyla anılan Hacı Halife, bizlerce Kâtip Çelebi diye tanınmakta olup, 1658 tarihinde vefat etmiş bıraktığı eserler arasında Fezleke-i-Kâtip Çelebi, Rumeli ve Bosna, doğu ve batı tarih coğrafyacılara rehber olmuştur.

rübelerinden başka, Bosna'da Pukvila (Katà tòn kupion Pukubil) seyahatlarından da faydalanmıştır. Ticari muhabere için, 1835 yılında Sviştov (') da öğretmen olan Hristaki Pavloviç Dupnitsalı tarafından yayınlanmış mektup örneklerinden oluşan Bulgarca bir derleme de vardır. ²²

Yollara ait bu eserler, XVI. - XVIII. yüzyıllarda Osmanlı devletinin iç ilişkilerini aydınlatıcı fevkalâde önemli malzeme, Türklerin, Sırların, Bulgarların, Rumların ve başka milletlerin durumları, ticaret, ziraat, sanayi, ahlâk, giyim, kilise, manastır, siyasi yöneliş, idare, savaş davası, özel bünye ile ilgili ²³ bütün hususlarda değerli bilgiler taşır. Arkeolojik bilgileri ve özellikle Roma yollarına ait olanlarını biz artık değerlendirmiş bulunuyoruz. Merak saikasıyla seyyahların Romalılara ait bilgilerdeki sayısız yanlışlıklardan bazı şeyler bildirmeliyiz, bunlar, zamanlarında çok karakteristik şeylerdi.

Öyle ki, Filipi civarında olan bir savaş Filibe ovasına ve Trakyalılara ait öyküler bu savaşta ölen askerlerin mezarlarına mal edilmiştir; bu birçok seyyahlarca esas dava olmuştur. Blunt, Trayan kapılarının eski Termopil geçitleri ve geçidin altındaki ovadan geçen, şimdiki adıyla Harman-dere çayınında, Struma olduğuna dair bir İspanyol Yahudisinin sözüne kanmıştır. Vrançiç Nişava'yı Mesta, İzkır'ı Kiabros, Meriç'i Struma olarak kabul etmiştir. Dornşvam Piro'tu Ahil'in babası Pir (") den çıkarmıştır. Eski döşemenin Romalılara ait olduğu Şvayger'in aklına gelmemiş, yolun Atila veya dedesi İstanbul İmparatoru olan bir Macar Kralı tarafından yaptırılmış olduğu hakkındaki hikâyeyi gönül rahatlığıyla kaydetmiştir. Her halde bu ona " çok altına mal olmuştur". Hattâ, İmparator Baldwin'in Trayan kapılarında Bulgarlara esir olduğunu Rico ve Busbek'de okumaktayız. İtalyan seyyah ve coğrafyacıları,

(') Türklerde Zıştovi veya Zıştevi denilen bu kasaba Tuna kıyısında bir kasaba olup 1878 savaşında rusların Tuna'yı geçişlerinde köprü başı olmuştur.

Mütercim

(") Achile ve Pyrrhos olacak

* Mütercim

üstünlükleriyle öteki batı Avrupalılardan farklı bulunuyor. Meselâ Negri, (1567); bunlarda çok sayıda antik yerin son derece doğru belirtildiğini görüyoruz.

Bunları takibeden XVI. yüzyıla ait tasvirlerin esası, Osmanlı devletinin parlak devrine ait haberlerdir. Bu devirde ortaçağlardan modern çağa dönüşüm deyimleri ve fihristi de olmuştur. O zamanlar var olan hemen hemen bütün mevkilere bugün de tesadüf ediyoruz.

Seyahatların sürekliliğine gelince, elçilikler Belgrad'dan İstanbul'a kadar olan yolculukta kendi arabalarıyla (meselâ 1665'de 150 araba) koşulu atlarını kullanarak 26-30 gün yolculuk ederlerdi. Şimdi Türkler, (Hacı Kalfa'ya göre) İstanbul'dan Edirne'ye 5-6 günlük, (kışın 8-9 günlük, 95 mil), Filibe'ye 9-10 günlük (165 mil), Sofya'ya 13 günlük (Edirne ve Belgrad'dan 7 gün), Niş'e 16 günlük, Belgrad'a 20 günlük yolculukla varırlar ve 938 mil katederlerdi.

Dört burçlu, dört köşe bir şato harabesi bulunan ve fakir bir köy olan Zemin'den (Sırplarca Beograd, Biograd, Alman seyahatnamelerine göre halâ Yunancadaki gibi Vaysenburg denilen) Belgrad'a varılırdı. Dört köşe taşlardan yapılmış çift surlu ve üzerleri kurşun kaplı burçlu kalesi hemen hemen 1521 yılındanberi hiç değişmemişti. Bu zamana kadar muhafaza edilen ve önceleri üzerinde alarm için bir çan asılı bulunan Heboysa adında, Sava nehri kıyısındaki kulesi, sonradan hapishaneye çevrilmiş ve işkence âletleriyle donatılmıştı. Surlarına birçoğu, İmparator Ferdinand'ın arması olmak üzere 40-50 tane paslı madeni levha asılmıştı. Askerlerin kampı barakalardan oluşmaktaydı. Asıl Tuna şehri, surlar ve kulelerle tahkim edilmişti. Sava'nın güneyindeki evler tamamen bahçeler içerisinde bulunan açıktaki dış mahalle daha cazip bir manzara arz ediyordu. Birçok camilerin, hamamların ve ahşap evlerin ve tahta perdelerle çevrili sokakların yanında, özellikle kuzeyden gelen yolcuların üzerinde hayranlık uyandıran esnaf ve zanaatçıların çalıştığı dört veya beş hanı, bunlardan başka önceleri bir Hristiyan kilisesi iken, Sultan Sü-

leyman'ın ünlü Sadırâzam'ı Boşnak Mehmet Sokoloviç^(x) tarafından yaptırılan bedesteni dikkati çekmekteydi. Bu hanların birindeki şadırvan üzerinde Hristiyan bir yolcu şu : "Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Anno 1538." (Her kim iman eder ve vaftiz olursa halâs bulur. Yıl 1538) lbaresini okuyunca hayretler içinde kalmıştı. Bu, Macaristan'dan sökülmüş bir vaftiz yerine aitti.²⁴ Ticaret tamamıyla Raguzalılarının elindeydi. Onların burada, bir Katolik kiliseleri, hattâ Sırp kilise kitaplarını basmak için 1552 yılında bir matbaaları bile vardı.²⁵ Ancak,(1667 zelzelesiyle) cumhuriyetin çöküşünden sonra, Sırlar, Ermeniler ve Ulahlar (Makedonya Romenleri veya Tsintsarlar) onlarla rekabete başlamışlardı. Burada, Türklerden ve Raguzalılardan başka (1578 yılında yalnızca bir tek kiliseleri bulunan) Sırlar ve Ermeniler ve başkaca da Almanlar, İspanyol ve İtalyan Yahudileri ve çok sayıda çingene bulunuyordu. Şehir o zamandanberi o kadar çöküntüye uğramıştı ki, artık o güzel ticarethanelerden birinin bile yerini tayin etmeye imkân kalmamıştı.

Şehirlerden ayrılınca, güney batıda, Banat ovasını uzaktan gözleyen sivri ve yalnız bir mahrutun üzerinde Türklerce Avala denilen Jrnov kalesi görülürdü. Türkler, bu kaleyi 1442 yılında eski bir şatodan faydalanarak inşa etmişler 1443 yılında kaybetmişlerdi. Buradan Belgrad Hristiyanlarını korumak için kullanmak üzere 1458 yılında tekrar ele geçirerek, 63 yıl ellerinde bulundurmuşlardı. Daha 1550 yıllarına doğru, Belgrad civarlarında hiçbir köy yoktu. Avala harabeleri, Belgradlılar için hoş bir mesire yeri idi.²⁶

Askeri yolun başlangıcı, 1500 yıl kadar muhafaza edilen Roma yolundan son derece ayrılmıştı. Tuna boyunca Viminatium harabelerine veya Pojarevats civarında Braniçevo'ya gideceği, oradan da içerilere doğru sapacağı yerde, yolcu hemen Belgrad'dan doğru istikametde şimdiki Köprü (Horeum Margi) civarındaki Morava geçidine yönelirdi. Yolun perişanlığı yüzünden buradan geçenler zamandan fazla bir tasarruf sağlayamazlardı.

Tuna, Belgrad'dan daha beş kilometre ayrılınca, Türklerce Küçük Palanka, Hisarlık veya Hisarcık denilen ve 1550 yılında Temeşvarlılar'ın hücumuna karşı kazıklar ve tahta kulelerle tahkim edilmiş bulunan Groçka köyü civarında, gözden kayboluyordu. Groçka'dan öteye sık meşe ormanları, vahşi çalılık yerlerden geçilirdi. Bu, bu kadar kötü yoldaki konak yerleri (ki burada hiçbir Roma döşeme taşı bulunmuyordu) şunlardı: **Kolare** köyü, **Bela Tserkva** (Türkçe-Ak Kilise yahut **Büyük Palanka**) veya ahşap surlarını yapanın adına şimdi Palanka kasabası denilen Yasenitsa'nın **Hasan Paşa Palankası**, **Batoçina** palanka ve 1700'lerde kurulan **Devebağırta**n palanka.²⁷ Nihayet, yolcu Belgrad'dan ayrılışının 4. gününde 4 tane kervansarayı, iki camii, mermerden çeşmeleri ve güzel bahçeleri bulunan Yagodna(Slavca Yagoda) (') şirin kasabasına varırdı.²⁸ Dornşvam burada, 1553 yılında Derviş Bey'in evinde, ortaçağlar giysili iki figürü hâvi ve üzerinde: "Magnificus dominus loannes de Alschan et uxoris nomen Clara, A. 1430" ibaresi yazılı kırmızı mermerden bir taşın duvarda örülü bulunduğunu görmüştü. Bu mezar taşını, Bey, kumandan bulunduğu Funfkirhen'den getirmişti. Bu vilâyette o çokluk çocuklariyle birçok Macar iskan etmiş ve Gerlah tarafından da bulunan üç köyde bunları yerleştirmişti. Bunları Gerlah'da orada bulmuştu.

Morava'dan geçiş kayık veya birçeşit vasıtaıyla yapılırdı. 1665'de bir ağaç köprüden bahsedilmektedir. Taş köprüye ancak Avusturya savaşları esnasında rastlanıyor. Bu köprü'nün muhafazası için, eski Horem Margi harabeleri ve ortaçağlar köyü Morava-Palanka veya Morava Hisar ve şimdiki Köprü üzerinde kale inşa edilmişti. Birçok yolcular ve bazıları Sırp ve Bulgar sınırının Morava'dan geçtiğini tahmin etmişlerken bir takımları da bunu Nişava'ya götürmüşlerdi. Brown'a göre, daha 1669'larda, nehir, Bulgaristan ve Sırbistan'ın ürünlerini Tuna'ya doğdu götüren ve özellikle tuz olmak üzere Avusturya mallarını getiren gemiler buraya canlılık veriyor-

(') Yagoda - Slavca'da çilek demektir. "

Mütercim"

du.

Geniş ve ormanlık araziden, halkı doğrudan doğruya Pa-dişah'a bağlı bulunduğu için "her türlü timarlık yani sipahilik-ten muaf ve haydutlardan korunmuş olan" Rajani-palanka'ya varmak üzere Parakin veya Paraçin'in yanından geçilirdi (Gerlah). Eşkiya bir zaman, bu mevkide, Imparator'dan Padi-şah'a gönderilen hediyeleri yağmaladıklarından ve Rajan köylüleri onları takibederek, geri aldıkları için böyle imtiyazlı ve Büyük Hükümdarca makbul bir durum elde etmişlerdi. Morava geçidinden Roma yoluyla gidilir ve bu yolla daha Ve-rantius'un 1553 yılında ziyaret etmiş olduğu Bolvan (Prezidi-um Pompei) den Aleksinats ovası dolaşılırdı. (Şimdi, şato harabesiyle bir köy olan) bu kasaba, canlı bir pazarı bulunan ünlü bir ticaret yeri idi.²⁹ Gerlah ve Şvayger'in zikrettiklerine göre fakirleşmiş bir köy olup bir taş hanı bulunan Sipahi-köyü, bir sipahinin mülküydü. Burası acaba aslında Bolvan köyümüydü? Morava ovasının derinliklerindeki Aleksina-palanka, ilkin 1616 yılında, ortaya çıkmıştı. O zamanlar yol buradan ayrılıyordu.

Niş, Viyana'yla İstanbul arasındaki yolun tam ortasında bulunuyordu. Gerçekte bu şehir, Contarini'ye göre, 1500 ha-neydi.(şimdi 2500 hanedir). Roma ve ortaçağlardaki harabe-lerinden ve Raguzalılarla Dalmaçyalı tücarlardan da yoksun kalan burası, (Dornşvam burada, Şebeniko'lu esnaf ve zana-atçılar bulmuştu), büyük bir köye benziyordu. Evleri Nişa-va'nın iki yakasına serpilmişti.³⁰ Az miktarda Hristiyan (şim-di 3/5) ahşap bir tek kiliseye, Müslümanlar ise taştan 5 camiye sahipti. Burada, tek bir Roma evi veya taşı bile bu-lunmuyordu. Kasabanın surları ile kalesi tamamiyle yıkılmıştı. Dağlarla çevrili bereketli ova ise tamamen ıssızlaşmıştı, fakat bir zaman işlenmiş olan arazideki birçok izler hâlâ belli olu-yordu; sadece bazı yerlerde pirinç ekilmişti. İki metruk köyü Hamza Bey 1578'den önce, Raab'dan getirilen esirlerle is-kân etmişti. Batıdaki Ragusa veya Spalato'ya Prokopye ve Yeni-Pazar'dan gidilirdi. Contarini ve Brown'a göre, İstan-

bul'dan buraya ancak 52 günde varılırdı.

Atla 3 saatlik yolculuktan sonra Kutina'dan geçilirdi.³¹ Burada, şosenin yan tarafında, daha 1665 tarihinde açıldı, binasız ve örtüsüz bir sıcak su kaplıcası bulunuyordu. Buradan Kunovitsa boğazından geçilerek, müteakip gece konağına varılırdı. Eski Remeziana, ortaçağlardaki Mokro ve Izvor'un yerinde, ilkin Suha Klisura veya Klisuritsa ('), 1573'den itibaren de Kuru-çeşme adını alan bir Bulgar köyü bulunuyordu. 1637 yılında burada, Padişah'ın emri ve sonraları Ofen valisi olan Musa Paşa'nın denitimi altında, görkemli bir palanka, yahut daha doğrusu, taş duvarlar ve kayalarla çevrili, köşelerinde dört burç ve kapılarının üzerinde iki tane dörtgen kule bulunan bir şato (kastel) inşa edilmişti. 30.000 kuruş civarında yapım masrafları, etraftaki onuç kadılıkça sağlanmış ve inşaat malzemesi ise, Romalıların Remeziana harabelerinden getirilmişti. Musa Paşa burada da bir güzel han inşa ettirmişti. Musa Paşa Palankası, Ana-yol üzerinde inşa edilmiş eski Türk kastellerinin en büyüğü idi. Buraya daha sonraları yanlış olarak Mustafa Paşa Palankası adı verilmişti. Türkler şimdiki halde buraya Ak-palanka, Bulgarlar sa Bela-palanka diyorlar. Burası 1876 savaşında belirli roller almıştı.³²

Bura Bulgarlarının ve özellikle kadın ve kızların karakteristik giysileri bir tek seyyah tarafından bile belirtilmekte kusur edilmemiştir. Yine böyle, Trayan kapıları civarında ve Fili-be'yle Edirne arasında dağlık yerlerdeki halkın giysileri de genellikle dikkati çekiyordu.

Piro, Türkçe'de (şehirköy demek olan) Şarköy, XVI. yüzyılda "şirin bahçeleriyle" güzel bir pazar yeri idi. 5 burçlu bir harabenin altında, bağlarla kuşatılı bataklık bir düzlükte bulunuyordu. Burası, Kuru-Çeşme'yle birlikte, ünlü Sinan Paşa'nın (ölümü 1596) mülküydü. Buranın halkı 150 sipahiden ibaretti. Hristiyan kilisesi bulunmayan burada az sayıda Bul-

(') Saha klisura : - Kuru derbent, klisuritsa: Küçük derbent demektir.

" Mütercim "

gar da vardı. Zamanında Sokullu Mehmet Paşa'nın mülkü olan köyler Tsaribrod, Kolatin ve Dragomandı. Nişava ve Iskır arasındaki su taksim hattı üzerinde bulunan Yejevitsa geçidinevarılırdı.³³ Kuru ve ıssız dağlık bölgeyi terk edince, artık eski Roma-yolu'ndan, Türkçe Halkalı denilen Sofya ovası veya Bozkırda bulunan Slivnitsa civarına gelinirdi. Şvayger buradan, Bulgarların dediği gibi Sofya ovası olarak bahsedilmekte, Kurupeşiç ise buraya adının tam tercümesi olan "Sofiafeld" demektedir.

Bir İtalyan seyyahına göre, uzaktan manzarası Padua'yı ve bir Alman'a Borms'u hatırlatan Sofya ³⁴ şehri, takriben 400 yıl boyunca sürekli olarak Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi ve böylelikle İstanbul ve Bosna'nın dışında, bütün yarımadanın başşehriydi. Bununla beraber bir açık şehirdi. Gerilah, şehrin dışında bir şato harabesi, Vrançiç de bazı sur harabeleri görmüşlerdi.³⁵ Bahçe ağaçlarıyla kuşatılı, mavimsi kiremitlerle örtülü, ahşap pişmemiş tuğlalarla yapılmış bir ev denizinden fışkırmış gibi birçok minare ve görkemli kurşun kubbeleriyle 13 tane büyük cami, seçkin kervansaraylar, hanlar, hamamlar ve ticarethaneler, gece ışıkları ve güneş aydınlığı altında gerçek bir cazibe içinde görölüyorlardı. Şehrin üzerinde Vitoşa, güneyde, yalnızca kısa bir süre karsız kalan Rila ile doğuda, koyu rengiyle Balkan silsilesi bu güzel levhaya daha hoş bir manzara vermekteydi. Binalar arasında, yabancıyı bilhassa hayrete düşüren, daha ortaçağlarda (dörtgen) yontma taştan yapılmış "Çuhacılar hanı" bulunuyordu. Krakov'daki Sukienitse'nin karşıtı olan bu hanın, sivri tavanlı galerilerinde, Raguzalıların kumaş mağazaları bulunuyordu. Sofya'da, sadece bir yıl süreyle, Raguzadan gönderilen bir konsolos'la, Raguzalıların baş imalâthaneleri ³⁶ bulunmaktaydı. O zamanlar cami olan küçük ve dar Sv. Sofya kilisesi hakkında, hemen hemen bütün yolcular, çok sayıda rivayetlerden sözederlerdi. Şehirde kuvvetle yayılan Hristiyanların, 1578 yılında hâlâ 12 tane kilisesi ve iki de Bulgar papaz okulu vardı. Kiliselerden birinde, XV. yüzyılda Koso-ova ovasındaki Banişka manastırından, kalıntıları nakledi-

len, Sırp Kralı Stefan Uroş II. Milutin (1281-1320)'in mezarı bulunuyordu. Beylerbeyi, yüzyılımızın başlarında yanmış bulunan, Şark ihtişamıyla döşeli bir sarayda yaşıyordu. Burada, Bulgarlardan, Türklerden, Raguzalılardan ve Ermenilerden başka (daha 1578'de), şimdi de büyük bir İspanyol Yahudi kolonisi bulunuyordu. Bunlar, daha 1578'de, buradan geçen Franklar'a Bedesten'de "putperest paralan" (Heidnishe pfenige) satıyorlardı.

Sofya ovasından çıkan yolcu, İskir ırmağını, hemen her yıl sellerden yıkılıp, tekrar yapılan, ahşap bir köprüden geçer, İhtiman, OrtaDağlar (Karacadağ) eteklerindeki Bulgar köylerinden birinde, genellikle Bela-Tsirkva, Çerkore Bulgarlarca Bela-Türklerce Alaca-Kilise denilen ve güzel bir kilisesi bulunan, köyde gecelerdi. 1670'de burada şadırvanlı, muazzam bir taş han inşa edilmiş ve bu tarihten sonra buraya Yeni-han adı verilmişti.³⁷

Karadeniz'le Ege denizinin su taksim hattında (daha 1530 yılında), halkı yukarıda belirtildiği şekilde, koruma ile görevli yeni bir köy, Vakarel bulunmaktaydı. Sıf Türklerle meskûn bulunan eski Stoponion yahut Ştiponie'ye Vrançiç'de Stippos olarak rastlamakta ve başka yerde buraya İhtiman denmekteydi. Burada yollar ayrılıyordu.

XVI. yüzyılda bütün yolcular, büyük eşkiya çeteleri yüzünden, sık-sık güvensizlik içinde bulunan eski Succ'i'den geçerdiler. Trayan kapılan önünde Türkler'in "Kayıcık" dedikleri Kapılı-Derbent (geçidi)'te Bulgar köyü Klisura bulunuyordu. Bunun bütün seyyahlarca görülen bir kastel harabesiyle Roma kapısının, köylülerce, kâh Novak Debeliç'e, kâh Marko Kraveviç'e ait olduğu söylenirdi. Novak, şimdi unutulmuştu. Vahşi yerlerdeki Kapıcık veya **Markovavrata**'daki Marko'nun kulesi hakkında, Sırp tacirleri olan yolcular yakın zamanda anlatmışlardı. Geçidin öteki tarafında Vetren köyüne gelinirdi. Köy ahalisi bu adı, Bulgarca bir kelime olan "Vetr"dan çıkma olarak kabul ettiği için, Vrançiç bunu "Ventozus", Gerlah'da

"In der luft" olarak tercüme etmişlerdi. (') Burada bir Roma kastel harabesi bulunduğu için Türkler Hisarcık adı vermişler; Vetren köylüleri de burasının böylece Novak'a ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, halk daha çok, nisbeten daha kolay geçilen Sulu-derbent yolunu tercih eder, kaynaklarını birkaç saatte aştığı Meriçi geçer ve Kostenets (Türklerce: Köstence) civarında büyük Bosna yoluna ayak basardı. Buradan, şoseyi takibeden Gabrovitsa Hanı civarından, Bulgarlarca Momina-klisura denilen Kız-derbendi defilesi (boğazı)ndan şimdiki son tren istasyonu Belovo'ya ve oradan da (ortaçağlardaki Zagorovo) Sarambey'den (") geçerek, Tatar-Pazarcığı'nın biraz önünden Meriçi'ni tekrar aşar ve yine Belgrad yoluna gelirdi.

Tatar-Pazarcık, 1485 yılında Beyazıt II. tarafından Meriç'le Topolnitsa'nın kavşağında kurulmuş yeni bir yerleşim yeri idi. İlk ahalisi, Besarabya'lı Akerman tatarlariyle Türk sipahileriydi. (") Gerlah 1578 yılında burada ancak papazsız ve kilisesiz 30 kişi Hristiyan bulunduğunu zikretmişti. Bugün burada mevcut 3420 haneden ancak 1000'i Türktür. Birisi Belgrad ve Bosna; ötekisi Bosna, Arnavutluk, İşkodra (Skutari) ve Raguz'a'ya ulaşan iki anayolun kavşağında bulunması itibarıyla Türkiye'nin en belli-başlı merkezlerinden biri haline gelen kasabanın zamanımıza kadar sürüp gelen ve Temmuz aylarında kurulan, "Maraş panayırı " adındaki panayırı ünlüdür. Raguzalılar, Ermeniler, Türkler, Yahudiler, hattâ Suriyeliler (Halep'den) 1574 yılında İbrahim Paşa tarafından yaptırılan muhteşem kurşunlu hanı canlandırıyorlardı. Burası Samokov demirinin de piyasasıydı. Kasaba 1492 tarihinden

(') Vetir-Bulgarcada rüzgâr ve Vetren rüzgârlı mânâsına gelir.

(") Anadolu'daki beylikler Osmanlı ülkesine katılınca, beylerine Rumeli'de arazi ve derebeylikleri verilmiş ve Saruhan beyine de bu köy verilmiştir.

(") Türk tarihlerinde ve ezcümle Abdürrahman Şeref Bey'in Osmanlı tarihinde: Çelebi Sultan Mehmet'in Samsun'u ziyareti sırasında, orada Minnet Bey adında Timur beylerinden birini gördüğünü ve "bu Tatarları burada ne tutarız" deyip onları Filibe civarında yeniden kurulan ve adına Tatar-Pazarı deni-

kasabaya iskân ettirdiği beyan

" Mütercim "

1657 tarihine kadar Şatır Ağa varisleri (mirasçıları) tarafından idare ediliyordu, 1657'den itibaren 1840 tarihine kadar da Anadolu derebeyi sülâlesinden Kavanozoğlu'nun hükmü altına girmişti.³⁸

Filibe'ye, (Govedarovo civarından), Meriç nehrinin sol sahili boyunca uzanan bir ovoidan, birkaç mil genişlikteki bataklık çeltik tarlaları arasından, geçilerek gidilirdi. Türkler çeltik ekimini XV. yüzyılda Mısır'dan getirmişlerdi. Önceleri pirinç ekimi Müslümanların inhisarı altındayken daha yeni tarihlerde mali mülâhazalarla Hristiyanlarada izin verilmişti. İlk çeltik ekici olarak gösterilen Türk sipahisi Kara Reis'in kabri, Filibe şehrinin doğusunda, bu adla anılan mevkide bulunmaktaydı (').³⁹

1674 yılında 40.000 nüfusu olan Filibe'ye, taş ayaklar üzerine kurulmuş uzun ahşap bir köprüden girilirdi.('') Köprü'nün ön tarafında, tahminen bin kadar devenin sığabileceği geniş ahırlar bulunuyordu. Bu develer zahire, erzak ve mühimmat naklinde kullanılmaktaydı. Şehrin içerisi acınacak haldeydi. Üç Akropol'ün binalarıyla şehrin surları tamamiyle yıkılmış, ve şehirde, taş döşeli sokaklar, kiliseler, hamamlar ve hanlar istisna edilirse, sokaklar boydan boya penceresiz ahşap ve çit evler görülüyordu (''). XVI. yüzyılda şehrin nüfusu tamamen Türklerden oluşuyordu ve 1578'de 250 kişi kadar Hristiyan ancak mevcut bulunuyordu. Şimdiki halde ise 30.000 nüfusun tahminen yarısı Hristiyandı. Bunların dışında, az miktarda Raguzalılardan oluşan bir koloni ve İspanyol Yahudilerinden daha büyükçe bir cemaat (belediye) vardı.

(') Filibe'nin Karşı-Yaka semti arazisinden en verimli çeltik yetiştiren bir mevkî halen bu adla anılmaktadır.

('') Dedem, köprü'nün 666 ayak boyunda olduğunu söylerdi.

('') Filibe ve müteakip şehir ve kasabalar hakkında gerek kendi kaynaklarımıza ve gerek kendi müşahade ve incelemelerime göre ayrıca izahat verilecektir.

" Mütercim "

Tasvirlerden çoğunda buradaki ünlü kalıntılarından biri olarak, Akropol üzerinde, yontma taştan yapılma ve Kral Filip'in tahtı diye adlandırılan eserin anlatılmasıydı.

Filib'eyle Edirne arasında seyahat eden yolcular, eskiden burada birçok Bulgar Köyünün bulunduğunu zikretmektedirler. İlk konak yeri ya içerilerdeki Konuş, yahut da Meriç'e daha yakın olan ve 800 at alan bir hanı bulunan Papazlı'ydı. Bunu daha ileride Kayalı, daha 1553 yılında, Klokotnitsa olarak bilinen Banska ırmağı üzerindeki Semizce takibetmekteydi. XVI. yüzyıldanberi Virovo artık zikredilmiyordu. Buna karşılık, izole edilmiş büyük bir hanı, camisi ve birkaç evi, şimdi ise çok büyük ünlü panayırı ile tanınmakta olan, Uzuncaova ortaya çıkıyor. Bundan sonra, Uzunca deresi üzerindeki 160 ayak boyunda taştan bir köprüsü ve Beyazıt II. devrinde Mustafa Paşa tarafından yaptırılan, fevkalâde büyük ve hayret verici bir hanı bulunan Harmanlı geliyor. Aynı vezir, buradan bir günlük mesafede Meriç nehri üzerinde de bir köprü inşa ettirmiştir ki, halen kendi adıyla : "Cisr-i Mustafa Paşa" diye anılmaktadır (ölümü: 1512) (*). Bu köprünün 19 gözü bulunmakta, 325 ayak (740 fussa) uzunluğu ve 9 ayak genişliği olup ortası, suyun serbestçe akması için, daha yüksek bulunmaktadır.⁴⁰ Köprünün öteki tarafında, aynı vezir, büyük bir han inşa ettirmiş ve burada küçük bir köy meydana gelmiştir; şimdiki halde burası Mustafa Paşa kasabası'na dönüşmüştür (**).

Edirne'nin mucizelerini sıralamak ve camilerini, saraylarını, hamamlarını, hanlarını, köprülerini, kapılarını, mağazalarını ve bahçelerini sayıp dökmek bizim konumuzun dışında bulunuyor. Sadece, dokuz Padişah'ın muhteşem camiler inşası

.(*) ve (**) Harmanlı ve Mustafa Paşa hakkında girecek büyük hataya düşmüştür. Uzun yıllar bu bölgede yaşayarak bizzat incelemelerde bulunmuş olduğumdan bu hususta ilâve bölümde ayrıca izahat vereceğim.

ve Mehmet II. ile Selim I.in Padişah-Çayırıları (Saray-ıçı)'nde saray (') yaptırılması hususunda biribiri ile rekâbet etmiş olduklarını zikretmeyi yeterli görmekteyiz. Bu yapılar, Osmanlı devletinin haşmet devrinin en güzel örneklerini teşkil etmektedirler. O muazzam şehirden bugüne kadar yalnız bir tek eski kitabe tanık olarak kalmıştır. Şehir halkının çoğu Türktü Rumların 1578'de 15 kiliseleri vardı. Burada, daha Komnen'ler zamanındanberi bir İtalyan kolonisi vardı. Brokier, bunların, Türkler zamanında da değişmemiş olduğunu ve XVII. yüzyılda Raguzalıların yanında Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Yahudiler bulunduğunu, Fransız ve İtalyan tacirlerin (Paspatlar, Medini, Batista v.s.)⁴¹ bulunduğunu ve bunların Meriç'in karşı yakasındaki Kara-ağaç'ta villaları olduğu, ayrıca burada bir zamanlar Leh elçisi yaşamış bulunduğunu gibi. Şimdi de burada, Konsolosluk villaları vardır. Ayrıca adı geçen yazar Meriç'in ötesinde 25 aileden oluşan bir "Fransız" kolonisi bulunduğunu görmüştü.

Yolcu, en güzel ve en muhteşem yapıları Edirne'yle İstanbul arasında görürdü. Bu iki Payitaht arasını birleştiren Sultan (devlet) yolu, gerçekten şahaneydi. Fakat, bugün de olduğu gibi, etraftaki arazi o zaman da çıplak ve ıssızdı. Kasabaların nüfusu hemen hemen tamamen Türklerden oluşuyordu. Camilerin, okulların, hamamların, çarşıların, köprülerin, su kemerlerinin, kervansarayların birçoğu ünlü Mehmet Sokoloviç'in yaptırdığı anıtlardı (ölümü 1579). Onun Havsa (eski Nike)'da bir kervansarayı ile bir de camii vardı. Eski-baba (ortaçağlarda Bilgarofigon'da, Mehmet'in selefi Sadrazam Ali tarafından yaptırılmış iki cami görülmekteydi (ölümü 1565). Müslümanlar buraya evliyalarının kabrini ziyaretete

(') Mehmet II. ile Selim I. Edirne'de saray yaptırdığı hakkında tarihlerimizde bir kayıt yoktur; bu şehirde ilk sarayı, 1365 milâdi ve 770 hicri tarihinde Murat I. (Hüdavendigâr)ın yaptırmış olduğu tarihlerimizde mezkûrdur. Daha sonraları Ahmet I. ve Mehmet IV.de burada yazlık birer saray inşa ettirmişlerdir.

"Mütercim"

ge.lirlerdi. Burada medfun bulunan Saltuk-dede'nin 7 yerde gösterilen kabri vardı. Eski Arkadiopolis'den hâlâ yıkıntılar ve kapılar görülmekte olan ve burada çubuk lülesi yapıldığı için Lüleburgazı adıyla anılan Burgaz (Yunanca: Purgos) da, burada bir kervansarayla servi ağaçlarıyla çevrili ulu bir camiî inşa ettiren Mehmet Sokoloviç'in mülkü idi. Macaristan ve Lehistan'dan gelen yollar burada birleşirlerdi. Ortaçağlar Mesine'sinin yerinde bulunan Karıştıran pazarında, Ali Paşa'nın selefi Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın hanı ve Avcı Mehmet IV'ün (1648-1687) sarayı bulunuyordu. Çorlu (Çurulon)'da çoğu Türk evi olmak üzere 3.000 hane vardı. Fakat, aynı zamanda Rum ve Ermeniler de bulunuyordu. Özellikle bu kasabada doğmuş olan Ali Paşa'nın hanı ve camiî ve daha başka camilerde vardı. Kınıklı civarından artık deniz görünmemekteydi. Heraklea civarındaki harabeler yanda kalır ve (limandaki bataklık üzerindeki) 33 gözlü ve Bizans harabeleri, duvar, süs ve kuleleriyle bezenmiş bir köprüden, Rumlarla meskûn, son derece güzel bir kasaba olan Silivri'ye varılırdı.

Atira'nın bataklık ağzı üzerinde Sultan Süleyman 1563 yılında, Roma-Bizans eski köprüsünün yerinde yeni bir köprü'nün inşası için teşebbüse girişmişti. Çünkü, adı geçen eski köprü, Mehmet II'nin onarımından sonra da işe yaramamıştı. Malzemesi eski Bizans'ın Metrai (şimdi-Çatalca) harabesindeki kilise ve surlardan getirilmiş olan taşlarla yapılan yeni köprü, Süleyman'ın halefi Selim II. zamanında bitirilmişti. İtalyanlar'ın bu Ponte grande'sinin 28 gözü vardı ve köprü dört defa çıkılan ve dört defa inilen dört bölüme ayrılmıştı. Köprü'nün doğu kıyısında Büyük Çekmece (') bulunuyordu. Burada kurşun levhalarla kaplı kubbeleriyle, kalıntıları hâlâ da görülebilen ve Süleyman tarafından yaptırılan bir han vardı. (Küçük Çekmece'den sonra), Ufukta, sık bir ormanı andıran minareleriyle İstanbul gözler önünde belirliyordu. İstanbul'a varılmadan önce, içerisine Mehmet IV'ün bir saray yaptırmış olduğu, Harami-dere Padişah ormanı görülüyordu. İkinci bataklık ağ-

(') Evvelce de belirtildiği gibi, İreçek Hristiyan kaynaklarından derlediği bilgilerle daima Türk eserlerini Roma - Bizans temellerine veya malzemesine dayandırmak suretile küçültme gayretini göstermiştir. "Mütercim"

zı üzerine Türkler ikinci bir taş köprü inşa etmişlerdi. İtalyanlarca ponte-piccolo denilen bu köprü, yanında Küçükçekmece köyü bulunuyordu. XVI. yüzyılda burada, serviler, dut ve nar ağaçlarının arasında güzel bir han vardı.

Muazzam eserlerin bir çoklarının, saltanatı zamanında inşa edilmiş bulunduğu şurada-burada belirtilmiş bulunan Süleyman I. (Kanunî) devri (1520-1566) Osmanlı devletinin şa'saa ve kuvvetinin en uç zirvesine vardığı devirdi. Bu zamandan itibaren başlayan gerileme ve düşüş devri az zaman içinde, bütün Anayol boyunca, imar hareketlerine de sirayet etmişti.

Yolun kuzey bölümü, 1686 ve 1739 yılları arasında, Türkiye-Avusturya (Nemse) savaşlarına sahne olmuş, eski kaleler, ve bilhassa Belgrad Kalesi, tamamiyle harabolmuş ve tamamiyle başka şekilde olmak üzere yeniden inşa edilmişlerdi. (1687'de) Belgrad düştükten sonra, Margrafe Lüdwege de Baden İstanbul'a yürümek üzere Anayol üzerine ayak basınca içerilere doğru ilerlemiş, 30 Ağustos 1689 tarihinde, Batoçina civarında Türklere galebe çalmış, 23 Eylülde de Niş önünde Türk kuvvetlerini yenmişse de dönüşünde Dragoman civarındaki Yejevitsa boğazında imha edilmişti. Ertesi yıl Vidin, Niş, Priştina ve Belgrad alındıkları gibi, aynı hızla kaybedilmişlerdi. Ancak, 1717 yılında Prens Evgeniy (') Belgrad'ı tekrar zaptedebilmişti.

Pasarovits (Pojarevats) (") barış andlaşmasından sonra, yolumuz üzerinde seyahat eden yolcu, Avusturya sınırını Paraçin'le Rajani arasındaki Şupelyak ırmağından geçerci (1718-1737. Belgrad kalesi, burçlarla, kapıları, muazzam barut deposuyla, Avrupa'da benzeri bulunmayan yontma taş-

(') Prens Eugène şöhretiyle tanınan Eugène de Savoie-Carignan-Ünlü İmparatorluk generali olup, Paris'de doğmuştu. Soissons ve Olympe Mancini Kontu Eugène Maurice de Savoie'nın oğludur. Önce Türkleri yenmiş, Aude-nard ve Malplaquet'de galip gelmiş, fakat Villars tarafından Densin'de mağ-lubedilmişti (1663-1736).

(") Tarihlerimizce Andlaşmasıyla ünlü Pasarofça.

* Mütercim *

tan yapısıyla, bugünkü şeklini almıştı. Askeri yol sınıra kadar onarılmıştı. 1737'de savaş yeniden başladığı zaman, Zegendorf Niş'e kadar bu yoldan geçmiş ve zorluk çekmeden bu şehri zaptetmişti. Bir Sırp gönüllü taburu, Sofya önündeki Slivnitsa'ya kadar dalmıştı. (1690 yılında sadece kötü bir sahra istihkâmı bulunan) şimdiki Niş kalesiyle topraklarının büyük bir kısmı, 1737 yılında iki aylık Avusturya işgali zamanından kalmıştı. (42) Aynı yıl, hezimetler, biribirinin ardınca sürüp gitmişti. 23 Temmuz 1739'da, Belgrad önündeki Groçka'da vukua gelen savaş sonucu, bütün Sırbistan Türk hakimiyeti altına girmişti. 1718 yılında Lom-Palanka, Cibra (Tsibir, Orehovo ve Nikopol)(')a hicret etmek zorunda kalan Türk uyruklu halk, geriye dönerek evlerine yerleşmişlerdi. (43) Ancak 1862 yılında Osmanlı egemenliği Sırbistan'da son bulmuştur.

Yolun kuzey bölümündeki yapıların yıkımı savaş esnasında meydana gelmiş, Süleyman'la vezirlerinin Trakya kısmındaki muazzam tesislerinin tahrip edilişi ise uzun barış devresinde olmuştu. Daha 1762 yılında, Boşkoviç, Haramidere'deki IV. Mehmet sarayını harabe halinde görmüştü. Şimdiki halde, Edirne'yle İstanbul arasındaki kervansaraylar ve Sofya'daki eski ticaret binası, taş ocağı vazifesi görmektedir. Eski kurşunlu hanlardan bir teki dahî kurtulmamış, daha 150 yıl kadar önceleri, konuksever çatılarının altına yolcuları her gün kabul eden bu binalar, daha yeni devirlerdeki yolcularca Bizans zamanından kalma harabeler olarak sanılmaya başlanmışlardı. Bunlar gibi, Edirne'deki metrük saraylar da yavaş yavaş ortadan kalkmaktaydı. General Tsah'ın beyanına göre, Tuna'daki Rama'da bulunan ve duvarları isle kararmış olan Kervansaray kalıntıları şimdi bir Hristiyan kilisesinin kuşatma duvarları olarak Sırbistan Prensiğinde korunuyor. (")

(') Türklerce: Sibra veya Tsibir-Sibre, Orehovo-Rahuva, Nikopol-Niğebolu ve Niğbolu olarak söylenmekte ve buralarda Türkler yaşamak adır.

(") Yazarın, Kurşunlu-han'lardan eser kalmadığı hakkındaki ifadesi yanlıştır. Filibe'deki Kurşunluhan 1928 yıllarında yıktırılmış ve o zamana kadar, şehrin başlıca ticaret evi olarak kullanılmıştır. Şehirde cami, imaret ve başkaca hayrat yaptıran Şehabeddin Paşa'nın bu hanı Kervansaray olarak yaptırdığı veya Muradiye Camiini yaptıran Murat II. tarafından inşa ettirildiği sanılmaktadır. "Mütercim".

Bu karakteristik belirti Türk halkının gerilemesiyle ilgilidir. XVI. yüzyıl seyahatnamelerinden, Niş, Piro, Tatar-Pazarcığı, Filibe gibi hemen bütün büyük şehirler ahalisinin hemen hemen tamamıyla Türk halkla meskûn olduğu, Hristiyanların ancak reâyâdan ibaret bulunduğu anlaşıyor. Savaşlar ve salgın hastalıklar sebebiyle Türk ahalisi on misli azalmış, onlardan boşalan mahalleler, civardaki veya başka şehirdeki Hristiyanlar tarafından işgal edilmişti. Böylece, kervansarayların eski konukları olan Raguzalılar, Venedikliler, Ermeniler de ortadan yok olmuş, bütün iç ticaret "Moskopolit" denilen Ulahlar'ın, Rumlar'ın, Sırlar'ın ve Bulgarlar'ın eline geçmişti. Doğu Trakya'da yüzlerce köy Türk adları taşımaktaysalar da ahalisi Hristiyanlardan oluşuyordu. Bu bölgenin ıssızlaşması en ziyade Kırcaalilik devrinde (1792-1804) meydana gelmişti. Boşalan köylerde, en kenar yerler olan Terkos ve Tekirdağ (Rodosto) gibi yörelerde, yani İstanbul'a yakın yerlerdeki meskûn mahallerde bile Hristiyanlara rastlanıyordu.⁴⁴ Müslüman halkın arttırılması için, boşalan yerlere özellikle sınır boylarına, geçitlere ve yol boylarına, Tatarlar'ın ve Çerkezler'in yerleştirilmesi suretiyle (1864 yılında) denemede bulunulmuştu.

Çağımız askerlik tarihinde, Askeri-yol çok defa önemli rol oynamıştır. Bu durumu hikâye edebilmek için, bütün Sırp isyanı tarihini anlatmamız gerekecektir. 1806 yılında, Sırbistan'a yaklaşılmasını, Dalmaçya doğumlu olup, önceleri Venedik ve Avusturya'nın hizmetinde bulunan yüzbaşı Jikiç tarafından şosenin iki yanına inşa edilen Deligrad istihkâmı önlemişti. Zamanının bütün tahkimat gereksinmelerine cevap veren bu mükemmel istihkâmın harabeleri bile, onun yerinde yeniden daha geniş tahkimat yaptırmış olan General Tsah'ın 1876 yılında hayranlığına neden olmuştur. 1829 savaşlarında Ruslar, üç ay süreyle Edirne'yi ellerinde tutmuşlar, öncüleri İstanbul'a doğru ilerlerken, Karıştıran'ı ele geçirmişler; Kazaklar ise, Çorlu ve Tekirdağ'a kadar sokulmuşlardı. Batıda,

Rus öncü müfrezeleri, Iskır geçidini zabtettikten sonra, Sofya'dan yarım saat uzaktaki Podyana'ya varmışlardı. ⁴⁵

Romalılar ve ortaçağlar devriyle Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında birçok kimse Belgrad'dan İstanbul'a arabayla yolculuk ederken, 1837 yılında artık bu imkânsız hale gelmişti. Kapılı-Derbent (Trayan kapısı) ile Hasköy'le Harmanlı arasındaki (Filibe'yle Edirne arası) Rodoplar geçidi (') ancak atla geçilebilir durumdaydı.⁴⁶ Sırp isyanı, Avusturya ticaretini eski Ana-yol'dan saptırıp, Kronştad-Bükreş- Rusçuk-İstanbul arası aşağı Tuna nehir yoluna çevirmişti. (1834 yılında) aşağı Tuna nehir taşımacılığının ve Trieste-İstanbul deniz ulaştırıcılığının Avusturya Loyd kampanyası tarafından (1837'de) başlatılması bu yola öldürücü bir darbe indirmişti. Daha yeni devirlerde Türk hükümeti, anayolla birçok ayrıntılarını, onarmaya başlamıştı. Buna rağmen, İstanbul'a kadar olan son bölüm son derece bozuk olduğundan bütün faaliyet Edirne'den itibaren İstanbul'a, karadan olduğundan daha kolay ulaşılabilen, deniz yolu vasıtasıyla, Tekirdağ yoluna kaymıştı.

1869 yılında, yolun döşenmesine başlanmışsa da, 1871 yılında Belgrad-İstanbul demiryolunun inşasına başlanmış ve 1873 yılında Kız-Derbendi'indeki Belovo'ya kadar olan 560 kilometrelik kısmı işletmeye açılmıştı. Bu yol İstanbul'dan itibaren bir müddet Roma dağ yolunu izleyerek Çorlu'da Roma Ana-yol'unu kesiyor, Ergene boyunca Meriç'e varıyor ve bu nehir boyunca Belovo'ya ulaşıyordu. Yolun bu bölümü Hirş kumpanyası tarafından inşa edilmiş, uzantısı olan Belovo-Niş bölümü ise (300 km.), Türk hükümeti tarafından yapılmaya başlanmışsa da, bu yol Kız-Derbendi ve Sulu- Derbend'den (Trayan kapıları dolaşılacak şartıyla) Sofya'ya kadar uzamıştır.

(') Filibe'yle Edirne arasında böyle bir geçit mevcut değildir.

"Mütercim"

Mütercimnin notu:

1. İrecek, Mustafa Paşa Köprüsü'nün yerinde, önceleri, başka köprüler bulunmuş olduğuna işaret etmekte ve Mustafa Paşa kasabasındaki imar hareketini bu Paşa'ya isnadetmektedir.

Benim yaptığım incelemelere ve mahallî Türk halkının ifadesine göre camiî, kervansaray vs.nin Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılmış olduğunu tespit etmiş bulunmaktayım.

2. Roma Askeri Yolu'nun Edirne ile Filibe arası İrecek'in beyanı gibi Meriç'in sol kıyısını değil, sağ sahilinin üst taraflarındaki tepeleri, Sakar dağlarından itibaren, takibetmekteydi. Meriç ancak Filibe'deki köprüden geçilirdi ve yol Sakar dağlarından sonra Harmanlı'nın kuzey yönündeki Meriç'in sağ kıyısı boyunca Tekke köyü civarından Yeni Zağra'ya ve Çırpan'a, oradan Filibe'ye ulaşırdı. Ben Roma kaldırımları kalıntılarını Hızır-Baba Tekkesi'nin hemen yanında ve Turres denilen kulelerin harabelerini orada gördüm. O civardaki Koyunlu ve Düdükçülü köyleri arasında da Constantia'ya ait olması gereken harabeleri ve mermerden sütunları bizzat gördüm.

3. Harmanlı köprüsü ve kervan sarayı ile cami ve hamamı Siyavüş Paşa tarafından bina ettirilmiş ve yakın tarihe kadar kullanılır durumda bulunmuştur. Ben bunları bizzat müşahede ettim.

Köprünün üzerindeki tarih Hicri 993, camiînin ise 1021 olarak durmaktaydı.

A.K.B.

IV.

BALKAN GEÇİTLERİ

Eğer Tuna'yla birlikte güney-doğu Avrupa ile ikinci ulaşımı sağlayan Ana(askeri) yol ile olan bağlantılarını dikkate almayacak ve özellikle Balkan dağları silsilesinin geçitlerini bir yana bırakacak olursak, Belgrad'dan İstanbul'a uzanan Askeri Ana-yol hakkında verdiğimiz izahat eksik kalmış olurdu.

Eskilerce Hemus (Haemus) denilen Balkan dağları, hiç şüphesiz Tuna dar boğazlarıyla Karpatlar'dan ayrılan bu dağların doğal bir devamı olup, 85 coğrafiya mili genişlikte bir kavisle batıdan doğuya Karadeniz kıyılarına doğru uzanmaktadır. Bu dağların başlangıcını yabancı ve yerliler Timok vadisinin doğu ucundan başlatmaktadırlar. Dağların nitelikleri (') duruma göre, bu dağlar Timok'la Morava arasındaki doğu Sırbistan dağlarından ayrı bulunmakta ve bunlar, Yarımada'nın, Balkanlar'dan başka hiçbir dağ silsilesiyle doğrudan doğruya bağlantılı sayılmamaktadır. Bu bağlantı, Nişava'yla Timok kaynaklarının arasında bulunan ve 1876 yılı Temmuzunda Gramada ve Pandiralo'da vukua gelen savaşlar yüzünden en yeni tarihe adigeçen alçak lrtifalı bir dağ silsilesi vasıtasıyla gerçeklik kazanmıştır.

Yalnız, asrımızın en yeni haritalarında Balkan'ın bu niteliği vardır. Daha önceleri, yaklaşık 2.000 yıl süreyle coğrafyada, Balkan Dağları'nın (Haemus) uzantılarıyla birlikte, Pontus'dan Adriyatik denizine kadar bütün Yarımada'yı kesmekte olduğu kanaati ileri sürülmüştü. Eski devirlerde, bu hatayı,

(') Orographie.

" Mütercim "

Strabon'da ve eski bir Yunan Karadeniz etrafını açıklayan (Periplus) belgesinde bulmaktayız. Ortaçağlar'da bu yanlışlığı, Anna Comnène ile, 1326 yılında, Sırbistan sarayının elçisi olarak, seyahat eden, Nikifor Gregoras'da görüyoruz. Bu elçi, (Şar dağlarındaki) Kaçanik boğazının Balkan silsilesini yardığını ileri sürmüştü. Daha yeni zamanlarda da bu yanlışlık düzeltilmemişti. 1553 de, Vrançiş, herhangi bir muazzam dağ silsilesi (Catenamundi)'nin hiç kesilmeden Pireneler'den başlayıp, Pontus Mecemvria'sına kadar uzandığını düşünmüştür (*). Nihayet geçen yüzyılın başlarında iki seyyah, başka görüşe varmışlarsa da, çağdaşları olan kartografları ikna etmeyi başaramamışlardı. Marsili, Balkan dağları (Haemus)'nin Timok kaynaklarına kadar vardığını, Driş'in ise bunun batı ucunun Rajani ve Aleksinats vilâyetlerinde, yani Rtan'a ¹ vardığını belirlemişti. Ancak, Boué ve Grizbah, 1840 yılında, büyük merkez silsilesini Türkiye haritalarından atabilmişlerdi. Balkan dağları silsilesinin doğu bölümünü ilk defa, geçen yüzyıl sonlarında, Rusya hizmetinde bulunan Prusyalı bir subay onaylandırmıştı. 1828 ve 1832 yıllarında Yüzbaşı Bruçenko, Ortenberg ve d'Esen ² tarafından daha mükemmel bir resim yapılmıştı. Gerçek Balkan dağ silsilesinin batı bölümü araştırmacı Lejan ve Kanits tarafından ancak, şu son 10 yıl içerisinde ilme açılmıştı.

Atmos ve Haemus bu dağların en eski adlarıdır. Bazıları bu adı eski Trakyalıların Aesma ³ (Orman) kelimesiyle açıkla-
mağa çalışmışlardır. Kitaplarda bu ad günümüze kadar belirlenmiştir. Bu adın izi, bizzat arazi üzerinde tek ve yegâne olarak ortaçağlar kalesi olan dağlık bir burun ve aynı adı taşıyan bir köy olan Emine (Emmona)'de muhafaza edilmektedir (Eski Yunan deniz yolculuklarına ait yazılarda: Atmou uporei-
ai, ortaçağlar deniz haritalarında: Cavo de l'Emano) diye zikredilen bu Balkan Dağları'nın doğu ucundaki köy Emine Bal-

(*) Mesemvria - Burgaz körfezinin kuzeyinde ve Emine Burnu'nun güneyinde bir kasaba olup, Bulgarlarca adı son zamanlarda, Nebesir olarak zorla değiştirilmiştir. " Mütarcin "

kan olarak adlandırılıyor.⁴ Şimdiki Bulgarca adı olan Stara-Planina (') adı ilk olarak Raguzalı şair Gunduliç (ölümü: 1638)'in "Osmanidata" adlı eserinde, görülmüştür. Bundan başka XVI. ve XVII. asırlarda Kamenitsa ⁵ adı zikrediliyor. Türkçe adı olan Balkan, Dağ anlamında olup, çağımızda ancak Türk-Rus savaşıdan sonra, batıda böylece bilinmeye başlanmıştı.

Şimdi artık, Koca-Balkan'ın, Yarımada'nın en yüksek dağları olmadığı ve bunun, Rodoplar'dan, Rila'dan, Şar, Olimp, Karadeniz ve Arnavutluk dağlarına kıyasla daha aşılmaz ve ürküntü olmadığıнын nedenini anlıyoruz. Eski devirlerde, Haemus'un yüksekliği hakkında çok abartılmış görüşler vardı. İsa'dan 181 yıl önce, Makedonya Kralı Filip III., aynı zamanda hem Karadeniz'i, hem Adriyatik-denizi'ni, hem Alpler'i ve hem de Tuna'yı görebilmek ümidiyle Haemus üzerindeki bir tepeye çıkmış, fakat hayal kırıklığına uğramış olarak dönmüştü. Bundan ayrı olarak Polybius (") ve Pomponius Mela (""), iki denize doğru olan bu görünüş hakkındaki rivayetin tamamıyla olanaksız bulmamışlardır. Bir hayâl ürünü olmadığı görüşünü belirtmişlerdir. Strabon bu avantüristik (macerape-rest) görüşle, Pindos'dan, Ege ve İyonien denizlerinin görüldüğü hakkındaki iddiayı reddetmiştir.⁶

Bu dağların aşılmaz olduğu hakkındaki ortaçağlar halk inanışını, Bulgaristan'ın güçlü bir memleket olup, yalnız bir tek geçitle (boğazla) girilip çıkılabilir bir dağ silsilesiyle kuşatılı bulunduğunu tasavvur ettiğini belirten Fransız Şövalyesi

(') Balkan adı Bulgarlarca da çok kullanılan ve Bulgar edebiyatına da mal olan bir isimdir: Hristo Botev bir şiirinde "Jif e toy, jil e, tam na Balkan'a" demiştir.

Türkler daha ziyade bu dağlara: "Koca - Balkan" adı vermektedirler.

* Mütercim *

(') Polybius (Polybe)- Yunan tarihçisi olup, 200-125/120 İsa öncesi yıllarında yaşamış; Arkadya'da, Megalopolis şehrinde doğmuştur. 16 yıl Roma'da yaşamış ve Scipion Emilien'le dostluk kurmuştur. Eserlerini, sistemli bir inceleme ve olayların sebeplerini araştırıcı ve açıklayıcı bir tarzda yazmıştır.

(") Pomponius; Milâdtan sonra II. yüzyılda yaşamış Romalı bir hukukçu.

Robert de Clari'(1215 yılları)nin karakteristik sözleri, en iyi şekilde dile getirmiştir.⁷

Yarımada geçitlerinin en yaygın şekilde adlandırılması, eski devirlerin erken çağlarında ve belki de Makedonya çağında, Yunanca Stenes (duvar) sözcüğünden oluşmuştur. Daha Yustinian zamanında, Stenes (sic)'e, Remeziana ve Serdika⁸ adlarından söz edilirken rastlamaktayız. Romalılar, eyaletlerde Klisura şeklini (İtalyanca'da: Chiusa, Almanca'da: Clause) alan Claustra veya Clausura adını kullanmışlardır. Klisura (Kleisoura (')) kelimesi, daha sonra VI. Yüzyılda kullanılmaya başlanılmış ve daha buralara yerleşen İslavyanlarca da kabul görerek, âdeta onların kendi dillerindeki Prohod (Transitus), Sateska (Sırpçada: Suteska, Bosna'da Sutiska, Angust-rae) ve Jdrelo⁹ (fances) kelimelerinin yerini almıştır. Bizans ilim adamları, bu sözcüğün yabancı ve plebey (halk) deyimlerini bildiklerinden, bunları daima belirli bir ihtiyatlıkla kullanmışlar ve diabazis, stenopos¹⁰, tempi gibi klasik tâbirleri tercih etmişlerdi. Bu Romalı kelimenin batılı şeklini, Franklar'ın Yunanistan'a hâkim bulundukları sıralarda, Yarımada'ya Lâtin "Haçlılar" getirmişler, Termopiller'e de la Closure¹¹ demişlerdi. Türkler, geçitleri: Derbent, veya Boğaz olarak adlandırıyorlar.¹²

Karadeniz'den Sırp sınırına kadar olan Balkan dağ silsilesi, halen 18 yerden geçilir. Bu geçitlerden, doğal olarak, ancak herhangi bir ordunun geçmesi, tarih bakımından önem kazandırmıştır. Biz bunları aşağıda, Roma rakamlarıyla şöyle sıralamış bulunuyoruz: -I. Kıyı geçidi (Varna'yla Mesemvri arasında); II.-Nadir derbendi (Pravadi'yla Aydos arasında); III.-Çalıkavak derbendi (Şumnu'yla Karnabat arası); IV.-Kotel derbendi (Osman pazarı'yla İslimye arası); V.-İslimye geçidi (Tvirditsa'yla Travna arasında); VI.-Şıpka geçidi (Tırnava'yla Kızanlık arasında) ve Rozalita (Rusal geçidi); VII. Troyan geçidi (Troyan'la Sopot arasında) Vid kaynaklarıyla Zlatitsa pa-

(') Yazılış Yunanca'dır.

" Mütercim "

tikası; VIII. Etropol yahut Orhaniye geçidi; IX. Iskır derbendi (boğazı); X Berkovo geçidi, yahut Ginsti, Piro'ta giden Berkovitsa dağları ve Çiprovka dağlarından geçen patika ve XI. Sv. Nikola geçidi. Romalılar altı geçidi kullanmışlardır: Bunlar: I., II., III., VI., VII., IX. geçitlerdir. Bu Balkan yollarından ikisi, tamamiyle bozulmuş ve artık yeni şoselerle değiştirilmişlerdir. Bunun aksine, önceleri hiç kullanılmamış olan beş geçit açılmıştır.

Dağları, Rila'dan doğmakta olan yalnız bir tek ırmak-Iskır'ı aşıyor. Bu ırmağın ıssız yatağı, genellikle 400-1900 metrelik basamakları bulunan başkaca Balkan geçitlerinden daha aşağıdadır. Buralardan hemen-hemen hiç faydalanılmıyor. İstanbul yolunun Trayan Kapılarında, Ihtiman'dan doğmakta olan Vid ırmağının ikinci bir derbendi (boğazı) oluşturduğu en iyi haritalarda, yüzyıla yakın bir zaman gösterilmiştir. Ancak bunun, haritacıların bir yanlışlığından kaynaklandığını Lejan, 1870 yılında ispat etmiştir.¹³

Tuna'dan içerilere doğru Balkanlar'ı aşmaya en uygun geçitler, iki geniş su havzasının ikiye ayrılan vadileri bulunan doğuda Kamçı, batıda ise Timok vadileridir. Özellikle Kamçı vadisi, bu son yüzyıl zarfında, askeri bakımdan, savaşlarda büyük önem kazanmıştı. Biz, tarih-coğrafyacılar krokisini bununla açacağız.

Balkanlardan çıkan öteki ırmaklar arasında bir tek Kamçı, dikey olarak Tuna'ya doğru güneyden kuzeye veya tersine olarak Meriç'e değil de, bu dağ silsilesine ufki (yatay) olarak, batıdan doğuya, Karadeniz'e doğru akmaktadır. Eski çağlarda bu ırmağa Pannysoss denilirdi, XVII. yüzyılda Slavyanlar ona, Tiça ¹⁴ adı vermişlerdi. Yeni Bulgarlarca adı, Türkçedeki Kamçık adından alınmaydı. Bu ırmağın iki ayağından birincisi Büyük veya Akıllı-Kamçı, ikincisi Deli-Kamçı adını taşır. Bu kollar, Balkan'ı, sarp ve derin yataklarıyla, üç alçak dağ silsilesine böler. Bunlardan yalnız biri (en güneydeki) denize varır. Yaklaşık 18 coğrafya mili uzunluğundaki bu bölgeden ikisi birleşerek Kamçı, öteki ikisi de bu ırmağın diğer iki kolundan

olmak üzere, çok önemli dört yol geçer. Bu geçitlerin tahkimi- ne temel olan operasyon yerini, Büyük Kamçı boyunca, Şumnu'dan Varna'ya uzanan ve kuzeyde dağlık arazi, gü- neyde ise Burgaz körfezinden Istranca'ya kadar uzanan ve- rimli ve çok yüksek olmayan arazi oluşturur.¹⁵ Bu geçitlerden geçen yolların çıkış noktaları olan Edirne ve İstanbul, daima aynı ve bir kalmışlarken, bunların kuzeydeki maksatları de- ğişmiştir. Buna göre, daha ziyade doğuda (Martsianopolis, Durostorum) mı, yahut batıda (Preslav, Şumnu, Rusçuk) bu- lunmalarına göre bu ayrı geçitlerin, stratejik ve ticari önemleri de değişmekteydi.

İlk Balkan geçidi, 1829 yılında Rusların, deniz kuvvetleri- nin daha önce zabtettikleri Sozopol (Sizebolu) ve Ahyolu (Anhialo)¹⁶ dan Rus deniz donanmasının desteğinde geçe- rek, kendilerine yol açtıkları Sahil-geçididir. Bu geçitten bir zamanlar İstanbul'u Tuna ağzına bağlayan Romalılar'ın Pon- tus yolu geçmekteydi.¹⁷ Miletliler'in, kolonisi olan Odesus (şimdi-Varna)'dan ayrılan yolcu, deniz boyunu izleyerek, ora- da 50 adım kadar genişlikte bulunan Panisos'a (Kamçı) varır, bu ırmağın ağzına yakın yerde şimdi de mevcut olan bataklık ve meşe ve gür sarmaşıklarla kaplı bir ormandan geçerek Erite'e varırdı. Buradan ötede, denizden yüksek sık orman- lardan, bir Zevs tapınağının (Mansio templum Jovis) Hae- mus'un en yüksek burnu üzerinden geçilerek dağlıklardan aşağı inilir ve geniş ve şirin Burgaz körfezindeki Mesemvria kasabasına varılırdı. Eski Mesemvria (Mesembria, eski Bul- garcada Neşebır, yeni Yunanca Misivri), Anhialos (Aanchia- los, Türkçe-Ahyolu)ve Apolonia (Apollania, daha sonraları Sozopol, Türkçede-Sizebolu) şehir ve kasabalarının hepsi denize uzanan kayalıklar üzerinde inşa edilmiş bulunmakta ve karadan ziyade denizden ulaşılır durumda bulunmaktadır. Sadece Roma'nın Zağraköyü yakınındaki Develtum'u da- ha çok karanın (kıyının) iç kısmında bulunuyordu. Romalılar zamanında Anhiaio (Ahyolu), bütün Batı Karadeniz kıyılarının en önemli merkezi bulunuyordu. Bu kayalık yuvadan beş ta-

ne şose çıkmakta, bunlardan az önce zikredilen Mesemvria'dan geçip, Tuna'ya giden sahil yolu; daha ötede, ikinci Balkan geçidi vasıtasıyla Marçianopoli'e giden bir yol; batıda, Tonzus (Tunca)da Cabyle'ye giden başka bir yol; eski Makedon kolonisi olan ve İmparatorluk devrinde Diospolis, Bizans devrinde Diampolis (şimdi Yambolu) adlı kente ve nihayet güney-batıdan İstanbul askeri yoluna doğru uzanan ve Edirne istikametinde birçok cihetlere ve özellikle Edirne, Drizipera ve başka taraflara uzanıp Bosfor'a varan başka bir şose. Ortaçağlarda, 600 yıldan fazla bir süre boyunca, körfezdeki sahil kasabaları, Bizanslılarla Bulgarlar arasındaki çatışmaların elması olmuşlardı. Şimdiki halde bu kasabalar, körfezin en dibindeki Burgaz'ın hızla gelişerek modern bir şehir olmaya başlamasıyla bir kenara itilmiş ve bilhassa Yambolu'dan denize uzanmakta olan demiryolunun inşası üzerine, önemlerini kaybetmişlerdir.

X. yüzyılda, Rusya'yla İstanbul arasındaki ticari ilişkiler bu sahil geçidi üzerinden yapıldı.¹⁸ XIV. yüzyılda bu geçidi Kozak ve Emona (Emine)¹⁹ kaleleri korumaktaydı. O zamanlar, Emine-Burnu'nun yüksek ormanlık tepelerinde, mükemmel bir keşiş hayatı süren Bulgar kilise öğretmeni Teodosius Tırnovski, deniz korsanları tarafından kovulduğu zamana kadar, yaşamıştı.²⁰

İkinci geçit, şimdi Pravadi'yla Aydos'u biribirine bağlayan ve Balkan yollarının en önemli yolunu teşkil eden boğazdır. Bu geçit, Roma, Bizans ve Türk devirlerinde önem kazanmıştı. Dârâ (Darius) İsa'dan önce 513 tarihlerinde İskitler'e karşı bu yoldan geçmiş; Filip II. İsa'dan 339 yıl önce İskit Kralı Ateas'a karşı bu yoldan geçmiş, Lizimahos, isyan eden Yunan sahil şehirleri Odesos (Varna) Kallatis (Mangalia) ve İstria üzerine 313 milâd öncesinde bu yoldan gitmiş ve Roma kumandanı Lucullus, Uskudama (Edirne)yi ve Kabile (Yambolu)yi zabtettikten sonra, bu sahil şehirleri üzerine İsa'dan önce 73 tarihinde hâkim olmuştur.

Buradaki Roma şosesinin çıkış noktası, Trayan tarafından

kurulmuş bulunan, Marcianapolis şehriydi. Bu şehir 5 yüzyıl Süreyle Yarımada'nın en güzel şehirlerinden biriydi. Bugünkü Varna²¹ yakınında, Devna civarındaki Roma harabelerine düşen Odesos'un 18 mil batısında bulunmaktaydı. Birleşik Kamçı ırmağı, Pannysos şehrinden geçmekteydi. Geçidin yakınında Yustinian tarafından inşa edilen Scatrae²² şatosu bulunuyordu. Daha ötede Aşağı Mizia ve Heamimontus eyaletlerinin sınırı aşılar ve belki de Kanales adını taşıyan bir köye gelinir, oradan da yolcu tam Anhialo (Ahyolu)²³ nun karşısına varırdı.

478 yılında bu şehir "Haemusthores" (Polai tos Aimou) Sondis²⁴ adıyla ortaya çıkıyor. Mavrikiy'e göre, bu kasabaya Sabuleti Kanales denilirdi. Avarlar bu kasabadan 583, 586, 592 ve 600 yıllarında geçmişlerdi. Onun bugüne kadar değişmemiş bulunan muhteşem ormanları Teophilacte Simocatta'nın şahsında mest edici bir şarkıcı bulmuşlardı.²⁵ Ortaçağlarda, (Komnenler zamanında), bu geçide Hortarea (Chortarea)²⁶ adı verilirdi. O zamanlar bu geçidin iki çıkış noktası değiştirilmişti. VII. asırda, Marcianapolis sükut etmiş, onun rolünü yakınındaki Provad (Provatan) almıştı. Buna Bulgarlarca bir zaman sadece Yunanca adının tercümesi olan Oveç (') denilirdi.²⁷ Güneyde Anhialo terk edilmiş ve yol "Orlovgrad" - Aetos'dan saptırılmıştı. 1330 yılında Aetos ve şimdi Aydos denilen bu şehir 1153 yılında Idrisi tarafından "Rosokastron" olarak kaydedilmiş ve yol İstanbul'a doğru buradan geçirilmişti. 1388 yılında, Türkler buradan Bulgaristan ülkesine girmişler, Pravadi'yı fethettikten sonra Matara (") ve Vença kalelerini²⁸ alarak Bulgaristan Çarlığı'na hükmetmeğe başlamışlardı. Bu tarihten sonra bu boğaza, (Nadir-köy'den dolayı) Nadir-derbent adı verilmişti. Bu derbentten geçen anayol Edirne ve İstanbul'dan Tuna Bulgarıası'na, Romanya ve Lehistan'a uzanıyordu. 1467 yılında Mehmet II. İstanbul

(') Ovtsa-Bulgarca'da koyun demek olup Oveç bu kelimedenden gelmektedir.

(") Türklerce Madara denilen bu köyde kayaya kazınmış bir atlı heykeli vardır, Bulgarlarca "Madarski konnik (Madara süvarisi)" adı verilir. " Müttercim"

Aydos boğazından Bulgaristan'a geçerken Aydos Boğazı'nı kullanmıştır. 1672 yılında, Lehistan üzerine sefere çıkan Mehmet IV. Aydos'dan, engin ormanlar ortasındaki Koparanlar'dan, Kırk-geçit yahut 40 Irmak'dan (çünkü Delicedere'den geçildiğinde, ırmağın sayısız denecek çok yerinden aşılması gerekiyordu. Köprü-köy'den (Kamçı üzerinde : Mostovo) Marcianopolis harabeleri civarındaki Devno'dan geçerek Babadağ'a doğru gitmişti.²⁹

Nadirköy'den, batıda, Boğazdere, Küçük Kamçı ve Çenge veya Çengel'den geçilerek, yine Provadi (')'ye veya kuzey-batıya doğru solda, Büyük-Kamçı boyunca Lapuşna'ya, oradan da güçlü kale Şumnu'ya (") varılırdı. Bu istikametde, Yambolu'dan, Balkarlar'dan geçerek ve Şumnu'ya ulaşarak, burada Varna-Ruşuk hattına bağlanacak bir demiryolu yapılacaktır ("").

Ahyolu'ndan bir-buçuk mil batıda, Aydos'un güney doğusunda, dağların güney düzlüklerinde, (32 Reomür derecelik) çok ünlü bir ılıca bulunur. Bu kaplıca Romalılarca Aquae Clidae diye adlandırılmıştı. Yustinian zamanında, ziyaret edilmekte olan bu sıcak su kaynağının duvarlarla çevrilmesini emretmişti. 583 yılında, Avar Hânı, Anhialo'yu kuşatmış kaplıcalara zarar gelmemesine dikkat etmiştir. Anna Commén burayı (Ta kalumena Terma) (""), İdrisi Migali Therme adıyla duvarla çevrili bir kasabacık, Vilarduen-la Ferme olarak adlandırılmış ve Aquile (Anhialo)dan uzakta olmayan bu mevkiî, dünyanın en güzel sıcak su kaynakları diye vasıflandırmıştı. 1206 yılının sonbaharında, Bulgarlara karşı bir yağma saldırısına girişen Henrih bu kasabayı da, Ahyolu'yu da yakma

(') Türklerce Paravadi denilir.

(") Türklerce Huşumnu tarzında kullanılır, Avrupalılarca-Choumla, yeni adıyla Kolarovgrad.

("") Bu demiryolu halen de yapılmamış, Eski Zağra civarında, Tulova-gara (Uflandır)dan Gorna-Orehovitsa'ya uzanarak Balkanları aşan bir demiryolu Sofya-Varna demiryoluna bağlanmış bulunuyor.

("") İsim Yunan harfleriyle yazılıdır.

emri vermişti. Sultan Süleyman I. bu sıcak suların üzerine büyük bir kubbe inşa ettirmişti. Şimdi burada yalnızca, şifa bulmak üzere gelen ziyaretçilerin beklediği sefil kulübelerle iki havuzlu, çıkmalıksız, acınacak halde bir hamam bulunuyor.³⁰

İlk iki yolculuğa gelinceye kadar yalnızca bir tek dağ silsilesiyle ve birleşik Kamçı'dan ibaret tek ırmak aşılırdı. Üçüncü geçitte ise her iki Kamçı'nın ve iki veya üç su bölünme çizgisinin geçilmesi gerekirdi. Şimdiki kuzey çıkış noktası Şumnu'dur. Eski ve ortaçağlarda yol 971 yılına kadar eski Bulgar Hanlığı'nın başkenti olan Yukarı-Kamçı'da, birtakım eski eserleri ve harabeleri bulunan ve şimdi bir köyden ibaret olan Preslav (Türklerce- Eski İstanbulluk(')tan çıkmaktaydı. 1585 yılında Fransız bilgini Jaques Bongars(') Bükreş tarikiyle İstanbul'a bir-elçilik heyetiyle birlikte seyahat ettiği sırada, burada beyaz, dört köşe taşlardan yapılmış geniş surlar görmüştü. Marcili ismi, burada önemli harabelerin ve kitâbelerin bulunduğunu duymuştu. Bu ilginç mevki hakkında etraflı isahatı Mösyö Kanitz'in "Tuna Bulgaristan'ı ve Balkan" adlı eserinin 3. cildinden bekliyoruz. Bu ciltde gerçekten bu harabeler hakkında birçok bilgiler bulmuş olacağız.³¹

Preslav'dan itibaren yol, soldan Şumnu'dan gelen şosenin Çalıkavak vadisinde bir dağ uzantısı olan yere çıkmaktadır. Daha ötede, 402 m. yükseklikte ikinci bir su bölüntü hattı aşılmaktadır. Buradan da Deli-Kamçı'nın dar ve derin vadisine inilmekte, daha sonra 300 metre yükseklikte üçüncü bir su taksim hattından geçerek Trakya düzlüğünde Karnabat('')a varmaktadır.

(') Şimdi, nüfusu çoğunlukla Türklerden oluşan Eski - İstanbulluk, kaza merkezi bir kasaba olup yakınındaki Aga baba köyünde, eski Bulgar Hanları'nın zamanına ait kalıntılar bulunmaktadır.

(') Jacques Bongars - Fransız diplomat ve bilgini olup, 1554'de Orleans'da doğmuştur. Kutsal İmparatorluk devrinde IV. Henri'nin ajanıdır 1612.

"Mütercim"

('') Karnabat kelimesi resmi kayıtlarda "Karinâbât" olarak zikredilmekte ve kasabanın asıl adını oluşturmaktadır.

Boşkoviç 1762 yılında, birinci ve ikinci su bölümü hattında, kendisine Via Appia'yı³² hatırlatan bir Roma yolu görmüştü. Ne eski bir yol klavuzu ne de her hangi bir kaynak bu yoldan bahsetmemiştir. Aynı yol ise, ortaçağlarda, doğrudan doruya Bulgar Payitahtı'na ulaştırması itibariyle önem arz etmektedir. VII. ve VIII. yüzyıllarda birkaç defa zikri geçmiş olan Veregava geçidi (Beregava. Kleisura Veregaton, mebole Beriganon) (')un³³ gerçekten bu boğazda aranması gerekir. IX.-XIII. yüzyıllarda çok zikri geçmiş olan Demir Kapılar'ın da burada aranması gerektiğine son derece ihtimal verilebilir. Pulai Siderai, yahut alelâde Sidera (") adı sıt rastlanan dar geçitlere verilmiş bir isimdir ki, en yakındaki geçitlere el'an demir kapı³⁴ adı verilmektedir. Bu geçidin güney çıkış yeriyle dördüncü geçit arasında önemli bir Bizans şatosu Markellai bulunmaktadır ki. İhtimal bu kastel Mizia ile Hemimontus sınırları arasındaki Yustinian kasteli Markerota'dır. Kommenler devrinde bu kastel tarihten silinmişse de hatırası Karnabat'ın kuzey-batısında ve üç saatlik mesafede, Kotel (Kazan) yolu üzerinde bulunan "Marak-boğaz" adıyla anılmaktadır.³⁵

Harabeleri belki de hâlâ durmakta olan, Markeli, Yunanlılarla Bulgarlar arasında vukua gelen birçok savaşların şahidiydi. 811 tarihinde İmparator Nikifor (") bu boğaz'dan, Krum'un başkentine doğru geçip saldırmış ve onu yakmışsa da dönüşünde kendisi de, ordusu da helâk olmuştu. 971 yılında İmparator Tsimishi hiçbir engelle karşılaşmadan Preslav'a kadar ilerlemiş ve kenti zabtetmişti. XI. ve XII. yüzyıllarda, Peçenekler ve Kumanlar Trakya'ya doğru olan saldırılarında, "Sidera"yı aşarak aynı boğazı kullanmışlar, hattâ Peçenekler, birkaç yıl üstüste (devamınca) Preslav'ı genel Karargâhları olarak kullanmışlardı.

(') ve (") İşaretli adların metindeki yazılışları Yunanca harflerle olup, yazımı-za çevrilmiştir.

(") Nikifor (Nicephore) ile Logothete (802'den 811'e kadar) Bizans İmparatoru Irène'i devirmiş, Hârûn-ür-Reşit ve Bulgarlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

* Mütercim *

Türkler zamanında Ulahların memleketiyle (Bulgar Vlaşko) ulaşım bu boğazdan yapılırdı. 1585 yılında Bongars, Preslav'dan bir günde ıssız(kimsesiz) bir çölden Küçük-Kamçı'nın sağ sahilinde bulunan Bulgar köyü Bosilkovo'ya ve oradan ertesi günü Rosokastro'ya varmıştı. 1595 yılında Çalıkavak yoluyla, Romen Prensi Mihail Vitezul (Mihay Vit-yaz)'a 36 karşı çıktığı seferde Sinan Paşa, buradan geçmişti. Geçen yüzyılda, bu geçitten batı Avrupa devletlerinin İstanbul nezdindeki kuryeleri, daimi bir hareket halinde, gelip geçmekteydiler. Fakat bu kişiler, özellikle ilkbaharda, köprü kötü bir durumda bulunduğu ve Kamçı nehri de taşıdığı için, sular çekilinceye kadar günlerce beklemek zorunda kalırlardı. Bu sebeble diplomateik ilişkilerin sık sık sekteye uğraması olagandı ve bu da ilişkilerin kötüleşmesine yol açardı. Ruslar 1829 yılında, Çalıkavak'ı, güney yönünden, Balkan'ı denizden aştıklarından sonra ancak zabtetmişlerdi. Sultan Mahmud II.un bu yolu bilinen dolaşmasından önce, 1837 yılında, geçitten elverişli ve geniş olarak Karnabat'tan Şumnu'ya bir yolyapılmıştı.

Müteakip IV. geçit, (624 metre yükseklikteki) Kotel geçidir. Yol, kuzeyden, Tiça, (Türkçe-Çitak) civarındaki kaynaklarından pek uzakta olmayan Büyük Kamçı'ya uzar ve yüksek ve sarp bir su bölüşü hattından geçerek, 1545 yıllarında kurulmuş bulunan Kotel (Türkçe-Kazan) adı verilen "Askeri-köy" (')ün bulunduğu bir vadiye iner. Yol buradan, bir kez daha kayalık ve dar bir boğaza-Demir-kapı'ya girer ve oradan Deli-Kamçı'nın kaynaklarının bulunduğu vadiye varır. Soldan Marak-Boğazı vasıtasıyla Karnabat'a, sağdan da Matay dağlarından İslimye (Sliven)'ye varır. Bu geçidin tarihi rolü hakkında az şey söylenebilir. Türkler bu geçitten geçen yüzyılda (1768-1774) Ruslar'a karşı savaşları esnasında ³⁷ ve şübhesiz, daha önceki savaşlarda da faydalanmışlardı. Ruslar, 1829 yılında, bu boğazla bundan önce zikredilmiş

(') Askeri-köy- Bulgarca Voynişko selo adı verilen bu köyler, bazı mükellefiyetlerden müstesna tutulmaları karşılığında, seferi zamanlarda, orduya asker olarak katıldıkları için, bu ad verilmiştir. Bunlar özellikle başka reâyadan daha az vergi vermekte veya hiç vermemekteydiler. * Mütercim *

olan geçitleri ancak, İslimye yönünden gelen bir Kazak alayının sahil kuvvetlerini takviye ettikten sonra zabtedebilmişlerdir.

İlk geçit (V.) Tırnava'yı İslimye'ye bağlayan ve Bulgarlarca "Vratnika " Türklerce ise "Demir Kapı" denen 1104 metre yükseklikte ve Kamçı kaynaklarının batısında bulunan yüksek Balkan geçididir. Bu geçit, sadece (1186-1393 yıllarında) Tırnava Bulgar Krallığı zamanında belirli bir rol oynamıştır. İki Balkan geçidinin birleşme yeri olan (ve daha İdrisi tarafından "Stlifanos" adıyla kaydedilen) Sliven (İslimye) müstahkem şehri, o zamanlar Bulgar şehriydi ve Trakya'ya ulaşan geçitlere karşı bir üs durumundaydı. Balkanların bunu takibeden 15 mil uzunluğundaki bölümü, silsilenin en ürkütücü (bakir) kısmıydı. Bunun ortasından Tvirditsa patikası geçer; burada, Türk hizmetindeki Polonyalı mühendisler tarafından birkaç yıldanberi çok kıvrıntılı ve sarp bir dağ yolu inşa edilmektedir. Bu yolun Yeni-Zağra'nın kuzeyine çıkacağı sanılmaktadır. Travna'dan geçecek olan başkaca bir şose, uzakta batıda olacak ve şimdilik yalnızca Travnalılar'ın mutlu istekleri olarak kalmıştı.

Balkan geçitlerinin en başlıcalarından biri de Şıpka köyü civarında, Yantra kaynaklarında bulunan (Bart'a göre 1444 metre yükseklikte) VI. Balkan geçididir. Türkler bu köye Oazan (Ozan olacak) adı verirler. Doğrudan doğruya olmamakla beraber bu boğazdan Trakya düzlüğüne inilmekteydi. Yani, İslimye ve Yambolu'dan Sofya ovasına doğru Balkan'a paralel olarak güneye, Karacadağlar silsilesine yönelinir. Geçidin tepesine ulaşan yolcu, önünde uzanan ovada, muhteşem Tunca vadisini görür, ki bu vadi, her yandan yüksek dağlarla kuşatılıdır. En geniş yeri, ikibuçuk saat mesafeye ulaşan ve çokçası tamamıyla düzlük olan bu ovanın ortasında 38 köyle çevrili bulunan Kızanlık kasabası bulunur ('). Yakınındaki yüksekliklerden, hepsinden önce, Mara-Gedik, Balkan dağları'nın en yüksek tepesidir (2350 metre.) Bu dağ

(') Yakın tarihlere kadar ahalisi hemen hemen tamamıyla Türk olan Kızanlık, gül ve mente (nane) üzümleriyle canlı bir ticaret merkezidir.

Haziran aylarına kadar karlı olduğu halde Kızanlık ovası gül bahçeleri çiçek içerisinde. Kızanlık kasabası gülyağı ürününün merkezi halindedir.

Kızanlık ovası, bütün Yarımada'nın en güzel yeri olup, Bulgarlarca bu düzlüğe Tulovsko pole (') adı verilmektedir. Kızanlık'ın 10 km. doğusunda Tulovo veya Tulovo Bulgar köyü bulunur. Bu köyün adı, Haemus civarındaki toprakların en eski tarihi hatıralarını canlandırır. Burada, Haemus'un güney sırtlarının altlarında, Tulovo ovasında, ihtimal ki, Kral Komontorios ve haleflerinin 66 yıl boyunca Tuna'yla Ege denizi arasındaki Trakya dağ kabilelerini hakimiyetleri arasında bulundurdıkları ve yine (İsa'dan 279-213 yıllarından önce) Yunan ticaret cumhuriyetlerinin Karadeniz ve Marmara arasındaki kolonilerinin ticari nüfuzlarında bulundurdıkları Keltler'in Tyle'si bulunuyordu. Gerçekten bütün Bulgaristan'da, savaşçı kabilelerin ana üssü olmaya elverişli, böyle geniş, her tarafa karşı savunmaya müsait, etrafı yüksek dağlarla kuşatılı, verimli ve her yöndeki geçitlere hakim bir düzlük bulunur. Kuzeyde, bu düzlükten çıkan yol Merkezi Balkanların en önemli geçidini aşarak, Tuna eyaletine gider; Güneyde Ortadağlardan geçen geçitler, Trakya ovasına ulaştırır; doğuda çok kıvrıntılı Tunca vadisi en alçağı 300 metre olan İslimye ovasına iner ve batıda bir patika Trakya ovasının batı bölümüne ulaşılmasını sağlar ve oradan da üç tepeler şehri olan Filipopolis'e varılır.

Yalnızca isimlerdeki bu çarpıcı benzerlikten başka, bizim görüşümüzü diğer hususlar da desteklemektedir. Tilit Kralları'nın başkentinin mevkii hakkında bize, bazı deliller veren tek antik tanık, Bizanslı Stefan'dır; o, burasını, Trakya'da Haemus'a yakın bir mevkide, bu dağların güney yönünde göstermiştir. Bundan başka, Tulovo ovası, çok sayıdaki yüksek hö-

(') Türklerce Uflandır adı verilen ve Eski-Zağra Balkan demiryolu üzerinde bir istasyon olan bu köy yakınındaki koruda 1877-78 Türk-Rus savaşında o zaman İliwa kumandanı olan Deli Fuat Paşa Ruslara karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

" Mütercim

yükleriyle ilgi çekiyor. Yerli halkın rivayetlerine göre, bu höyükler örülü mezarlardan oluşmuş olup, içlerinde birtakım mızraklar, oklar ve bronz eşyalar bulunuyormuş. Bu çok sayıda mezarlar (höyükler), hiç şübhesiz, bulundukları yerin, eski çağlarda büyük bir topluluk karargâhı olduğunu gösterir. Buna benzer bir durumu da burada belirtmek yerinde olur: Şöyleki, 1792-1804 yılları arasında tıpkı Tile'de karargâh kuran Keltler gibi, Kırcaalililer de kamplarını, Balkan dağlarının güney düzlüklerinde kurmuşlardı³⁸

Tulova ovasıyla diğer bazı Trakya vadilerindeki gül mahsulü işleyiciliğinin çok eski bir geçmişi vardır. Daha çok eski çağlarda, Pangey'in (') Edon arazisinde ve Midas'ın bahçelerinde, Edes (şimdi Voden) şelâlelerinin yanındaki, yüz yapraklı güller meşhurdu (").³⁹

Şipka geçidinden, Tuna üzerinde, Zıştovi (Sviştov) civarındaki Nobe (Novae) ve Hadrianopolis'le doğrudan doğruya bağlantısı olmasına rağmen, hiçbir yol rehberinde kaydedilmeyen, Roma yolu geçmekteydi. Aşağı Tuna'nın en önemli askeri merkezlerine doğru (İlk İtalyalıların karargâhlarının bulunduğu mevki) Nobe'den başlayan yol Haemus üzerinde, Trayan'ın kurduğu "Nicolis ad Haemus"a varmaktaydı. Rositsa üzerinde, Niküp civarında bulunan bu şehrin hayranlık verici harabelerini, ilk defa, ziyaret eden, Feliks Kanits olmuştu.⁴⁰ Daha ötede, birkaç saat uzakta, yolcu, Koca-Balkan dağlarının eteklerine varır ve burada Aşağı Mizia'yla Trakya rasındaki sınırı geçirdi, ki, bu mevkide yol, uzakta, kuzeyde Hemus kademelerinin arkasında kıvrılıp giderdi. Sınır çizgisinin bu kıvrımlılığı (zikzaklı şekli) halkının Romalılar'la olan ilişkileri ve daha sonraki zamanlarda Trakya'nın eyalet

(') Pangée yahut Pangaion- Bir zamanlar altın madenleriyle meşhur olan Rodop dağları serpintilerinden Makedonya dağlarının bir bölümü.

(") Edesse-Mezopotamya'nın kuzeyinde bir kervan şehri olup Hristiyanlık buraya çok erken girmiştir. Kudüs'ün alınmasının ertesinde burada bir Hristiyan Prensiği vardı. Şimdi Urfa adını taşıyan bu şehir 1144 yılında zabtedilmiştir.

* Mütercim *

haline getirilmesiyle ilgiliydi.⁴¹ Daha öteye doğru yolu izleyen yolcu, şimdiki adı Yantra olan Latrus deresinin yukarı mecrasına, oradan da, bugün bir sanayi merkezi olan Gabrovo'ya, (') iri taşları, yoldaki harekete engel olan bir kastel ortasından geçerek varır ve yine böyle şatolarla korunan geçidin doruğuna tırmanır.⁴² Haemus'un güney yanında ise Tulovo ovasını, Karacadağlar'ı (Sredna gora) aşmış veya Filibe ve Edirne'ye veya doğuda Yambolu (Kabile) dan geçerek, Anhialo (Ahyolu)'ya, yani denize ulaşan yolların bittiği "Berrhoea"ya varırdı. Berrhoea bütün ortaçağ boyunca, Bereya ve eski Bulgarlarca Boruy olarak adını korumuştur. Şehrin Türkler tarafından zabtı üzerine, Bulgarlar yakınındaki Yeni-köy'e göçmüşler ve sonraları yavaş yavaş tekrar yerlerine dönmüşlerdi. Türkler şimdi buraya Eski-Zağra veya sadece Zağra adı verirler, Bulgarlar da bunun karşılığı olarak Stara-Zagora derler. Jeleznik adının ise daha yeni bir devre ait olduğu anlaşılıyor.⁴³

Bu Balkan geçidi, daha antik çağlardan beri zikrediliyor. 250 yılında, Kniva kumandasındaki 70.000 Got, Tuna'yı aşarak kumandan Galus tarafından püskürtüldükleri için, önce saldırmış oldukları Nove'der kara yoluyla çekilerek, Nicopolis üzerine yürümüşlerdi. İmparator Decius tarafından bizzat takip edilen Gotlar, kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardı. Buna rağmen saldırılarından vaz geçmemişler, Şıpka veya Troyan geçidi vasıtasıyla Filibe'ye inmişlerdi. Decius onları Şıpka geçidinde izlemişse de, cebri yürüyüşle yorgun düşen askerlerini ve atlarını Beroe önündeki ovada dinlendirmek için mola vermek zorunda kaldığı sırada, Kniva, kumandasındaki Gotlar, ani bir baskın yaparak, müthiş bir savaş sonucu Roma ordusunu büyük bir bozguna uğratmıştı. Decius pek

(') Türkler tarafından Gabruva diye telâfuz edilen bu kasaba Bulgaristan'ın en ünlü tekstil sanayiinin merkezidir. Bu şehir, manastırı ile de Rum Ortodoks kilisesine karşı çıkarak, bir Bulgar Patrikliği Ekzarhlığı kurulmasına önayak olan manastırıyla da ün kazanmıştı. " Mütercim "

az bir askerle "Alpler" vasıtasıyla (') kaçabilmiş ve Iskır (Oescus) yönünde Gala'daki karargâhına çekilmişti.⁴⁴

1190 yılında, ayaklanan Bulgarlar'a karşı yaptığı savaşta, Beroe önlerindeki bir Ortadağ geçidinde İmparator İsak Angel (") en müthiş bir bozguna uğramıştı. İkinci Bulgar Çarlığı devrinde (1186-1393) bu geçit doğrudan doğruya hükümet merkezine ulaştırdığı için, çok hareketliydi. Asen oğulları zamanında, İstanbul'a gidip gelen Lâtinler genellikle buradan serbestçe gelip geçerlerdi..⁴⁵Aynı yoldan, 1798 yılında, Sultana isyan eden Vidin Paşası Osman Pazvantoğlu'na karşı, Türk askerleri geçmişlerdi. Ruslar bu mevkiden, 1810 yılında geçmişler ve Prens Viazemski'nin kumandasındaki bir müfreze, Timovo ve Gabrovo'yu zaptetmişti. 1837 yılında, Sultan Murad II. (""') için 10 mil uzunlukta bir şose inşa edilmişse de, çarçabuk bozulmuş, öylesine ki, 1855 yılında Sultan Abdülmecit için yolun yeniden yapılması gerekmişti fakat bu yol da eseri kalmadan bozulup gitmiş.⁴⁶

Yukarıda Kanits'in beyanında da zikredildiği gibi Mara-Gedik yakınındaki 1930 metre yükseklikte ve yalnız yaz aylarında geçilebilen bütün Balkanların en yüksek geçidi olan Rosalit'ten sonra yedinci önemli geçit Troyan geçididir. Buradan Roma yollarının en eskilerinden biri geçiyordu. Belki de Roma yollarının ilki olan bu yol şüphesiz, yeni işgal edilen Trakya eyaletinin korunmasına hizmet etmek üzere yapılmıştı. Bu yol hemen hemen dos-doğru bir hatla Filibe'yle Tuna şehirleri Nobe ve Escus'u birbirine bağlıyordu. Düz, Çıplak ve taşsız Batı-Trakya düzlüğünden geçen yol, Filibe'den 6 coğrafya mili kuzeyde, Orta-Dağlar (Sredna-Gora) ovasında, sağlam dört köşe surlu, 4 kapılı ve ünlü kaplıcaları olan büyük bir şehre varırdı. Hisar-ılcaları denilen harabe halindeki

(') Alpler'den kasıt Balkanlar olacaktır.

(")İsaac Ange II. (1155-1204) Şark-i Roma İmparatoru.

(""') Bu tarihte Padişah Mahmud II. olup Murad yazılmış olması yanlıştır.

• Mütercim •

bu eski şehre halk Troyanovgrad adını vermişti. Şifalı suları dolayısıyla buraya Filibeliler çok rağbet eder ve sık-sık ziyarette bulunurlardı. Bu, (geçmiş) bilinmeyen şehir hakkında, ne Poytinger (') haritasında ve ne de mahallinde bulunan kitabelerden hiç birinde bir bilgiye rastlayamadık. Duvarların yapılışından, burasının Bizans devrinde tahkim edilip kullanıldığı anlaşıyor. Burasının, kesinlikle Filibe'nin kuzeyinde bulunduğu şübhesiz olan ve halkı ile komşusu Beroe ve Filibe ahalisinin birlikte 587 yılında Avarlar'a karşı kahramanca savaşarak surları üzerine yerleştirdikleri mancınıklarla onları püskürttükleri çok eski devirlerin Diocletianopolis şehri olması ihtimali de pek uzak değildir. Belki de, Alexis Comnène tarafından Palikânlar'ın vaftiz edilmesi için inşa edilmiş bulunan Alexiupolis veya Neocastron olarak yenilenmiş bir eski Roma şehridir.⁴⁷

Bu harabelerin yakınlarında, İmparator Veron'un Trakya'daki Askeri yolların yapımıyla ilgili yukarıda zikredilen kitabesi bulunmuştu. Şose, Haemus'un eteğinde, Filibe'den 41 mil uzakta, yaklaşık olarak 400 yıl, bir Roma piyade birliğinin konakladığı Sub Radice mansio'suna kadar ulaşmıştı.⁴⁸ Altı mil ötede, Montemno (Monte Haemo) kastelinde, geçidin en yüksek noktasına varılır. Buradan, bu kastelin kalıntıları halâ görülür. Azemus (Eski Bulgarca ve Türkçe'de Osma, Bulgarca Osem veya Osım) ırmağının kaynaklarına indiğimiz zaman, belki de Kneja deresinin kavuşma noktasına varılır. Bu yerin yakınlarında, Romalıların bakır ve gümüş ocaklarının bulunduğu, mansio Ad Radices'e varırız. Sağda ve solda, yolun korunması için yapıldığı anlaşılan, birçok şatolar ovaya doğru uzanırdı. Aynı şatolar ortaçağlarda Bulgar Bolyârlarına da meskenlik etmişlerdi. Yolcu, derenin aşağı akıntısında, Sostra kasabasına varırdı. Kanits'in gördüğü, Osma ırmağı-

(') Konrad Peutinger - Alman Hümanist ve koleksiyoncusu. Augsburg'da doğmuştur (1465-1547). Bu kişi halen Viana'da bulunmakta olan ve " Peutinger tabloları " adı verilen Ortaçağlara ait (III. ve IV. yüzyıllara ait) Roma İmparatorluğu yollarının haritasının kopyasını saklamaktaydı.

" Mütercim "

nın sol sahilinde Troyan'ın alt tarafında Lomets yakınındaki bu iki kastel ile buradaki yaygın harabeler bu şehre aitti.⁴⁹ Buradan birkaç saat ötede, Loveç (Lofça) civarındaki Hisar-bayır'da sağlam sur kalıntıları ve sütunları görülmekte olan önemli kavşak Melta (Ptolémée'ye göre, Praesidium)'a geliyordu. Buradan üç yol ayrılırdı, bunlardan biri Kuzey-batıya, Escus'e, ikincisi Kuzey-doğuya Nove'ye, üçüncüsü Doğuya Nicopolis (Niğbolu)'e doğru gitmekteydi. Ortaçağlarda, Metropolitik şehri Loveç (Avcular) (') Haemus'la Tuna arasında, en önemli yerlerden biriydi.⁵⁰

Filibe'den Nove'ye giden Roma yolu eski devirlerde Troyan'ın adını taşırdı. Şimdi de Osım üzerinde Troyan kasabası bulunmakta ve geçitten geçen yola Troyan-patıkası denilmektedir. Bu ismi bizce daha 601 yılında, kumandan Comen-tiolus'un Tuna Nove"sinden, yolun bozuk olup 90 yıldanberi terkedilmiş bulunmasına rağmen, dos-doğru Trayan yolundan kışlık karagâhlarına gitmek üzere, Filibe istikametine yönelişiyle öğrenilmiştir. Bu kumandan kendisine yol gösterici olarak güçlkle bir ihtiyar bulabilmiş lâkin, geçitte, birçok asker ve büyük bir kısım yük hayvanı müthiş soğuklardan ve dondurucu rüzgârlardan helâk olduklarını görmüştü. Kaprisli kumandan böylece müfrezesi tarafından en acı hakaretlere uğrayarak zorlukla Filibe'ye varabilmişti. Ortaçağlarda 1048 yılında, bir Peçenek ordusunun Filibe dolaylarından Osma vadisine çıkışıyle bu geçit adına rastlamış bulunuyoruz. Bizans kumandanı Konstantin Arianit, Peçenekleri aynı bu yoldan takibetmişti. Şimdiki halde geçit tamamiyle terkedilmiş, burada yol boyunca iki Türk bekleme yeri (karakolu, blok-havz) kalmıştı.⁵¹

Roma devrinde bu boğazın önemi dikkate alınacak olursa, Milâttan önce 334 yılında, Büyük İskender'in bağımsız

(') Türklerce Lofça denilmekte, bir de meşhur türküsü bulunmaktadır. Bu kasaba ünlü devlet ve ilim adamımız Cevdet (Ahmet Cevdet) Paşa'nın doğum yeridir. * Mütercim *

Traklar üzerine yürümek üzere Succı veya Aydos değil de özellikle bu Troyan geçidinden Hema'yı geçmiş olduğuna kesinlikle inanmak gerekir. Bu taktirde, onun, amfipolis'den hareket edip Dionysos (') mabedi kâhimi (rahibi) nin yanından Rodoplar'ı aşmış, Makedonya kolonisi Besapara ve Fili-be'den geçerek, doğruca kuzeye yönelmişti.⁵²

Daha ötede, kuzeyde, daha önceleri haritalarda Vid geçidi olarak belirtilen yerde Balkan dağları, sarp ve yalçın kayalık duvarlar oluşturmuş olmasına rağmen, bazı yerlerde ve meselâ Vid kaynaklarındaki Rabanitsa geçidinden (1916 m.) yahut Zlatitsa'dan (1496 m.) (") atla geçilebilmektedir. Sofya ovasına, aralarında Iskır geçidinin de bulunduğu üç boğazdan geçilmektedir.

Iskır vadisi (IX) birkaç saat uzunlukta, karanlık, kule gibi yalçın kayalık, çıplak, nehrin açık yeşil sularına seyrek olarak aydınlanma yeri bırakan bir yarımada ibaret olup, nehrin suları buradan hayret verici bir eğilimle ok gibi, diklemesine aşağıya dökülüyor. 1871 yılında Kanits bu geçitte, 8 Roma kastelinin harabelerini bulmuştu. Bunların sayısı, şüphesiz, daha etraflı araştırmalarla daha da fazlaştırılmış olacaktır. Bu kasteller, Trayan Daçya'sını Serdika aracılığıyla Dirahium (Draç) ve Selanik'le bağlayan bu çok önemli askeri yol güzergâhını korumaya yönelik bulunmaktadır. Bu geçidin batı kısmını yukarıda zikretmiştik. Iskır vadisinin alt tarafında, yol, kıyıları boyunca birçok Roma şehir ve kalelerinin görüldüğü ve ağzına doğru ise Colonia Iulpia Oescus'un bulunduğu (harabeleri Gigen civarındadır) nehir boyunca gitmektedir. Burada, Gigen'le Romanya yakasındaki Çeley arasında Tuna üzerinde taş ayakları görülen ikinci bir sabit Roma köprü-

(') Dionisos - Eski Yunanistan'ın bağ ve şarap Tanrısı olup Zeus'le Sémélé'nin oğludur. Romalılar bu Tanrıya Bacchus olarak temel etmişlerdir. Dionysos mezhebi onu esrara bürümüşdür. " Mütercim "

(") Zlatitsa - Türklerce İzladı denilen bu köyün halkı bir zamanlar Türklerden oluşmaktaydı. Bu köy 1877'den önce isyan eden Rodoplar ve Karacadağlar Bulgar köyleri arasında isyana karışan köylerdendi. " Mütercim "

sü bulunuyordu. Yani, bir yandan İskir ağızıyla öte yandan Aluta'nın karşı kıyısında bulunan bu köprü'nün ayakları, sular 1-2 metre kadar azaldığı zaman su yüzüne çıkmaktaydı.⁵³ Köprüden itibaren yol, Romula, Akidava ve Aluta yakınındaki Kastru Trayana'dan yukarı Rotenturm geçidine ve bu geçit vasıtasıyla Tsedonia (Hermanşadt)'a gitmekteydi. Romenler buranın kalıntılarına Calea Trajanului derler ki, pek de asılsız bir şey değildir, çünkü, bütün yol yeni fethedilmiş bulunan Trajan Dakyası'nın korunmasına hizmet etmiştir.⁵⁴

Eskus civarındaki geçit yolu Dakia'nın kaybından sonra da önemini kaybetmemiştir. Palatiolum şatosu (yahut Palastolum) köprü'nün güney ucunu koruduğundan, daha Mavrikiy zamanında (582-602) Slavyanlar'a karşı Tuna'yı korumak ve arada sırada bu nehri geçerek kendi topraklarında düşmanlarını izlemek⁵⁵ ve Slav kabilelerinin geçişlerine mani olmak üzere, burada, daimi bir Roma askeri garnizonu bulunmaktaydı. Aşağı Tuna'nın sol sahili engin çayırlar ve bataklıklarla kaplı bulunduğundan ve nehre doğru seyrek zamanlarda teraslar biçiminde alçak kuru yerler bıraktığından, Roma devrinde buralardaki geçit noktalarının genellikle değişmeden kalmasının nedeni kolaylıkla anlaşılabilir. Böylece meselâ, Turnu-Severin'le Trajan köprüsünün kurulmuş bulunduğu Kladovo mevkiileri arasındaki Tuna geçişi bugünkü günde de öneminden birşey kaybetmemiştir. Moltke (') Tutrakan (Türkçede - Turtokay) civarındaki geçit yerinin bütün Tuna'nın asker nakli için en uygun yer olduğunu beyan etmiştir. Gerçekten de, Büyük Constantin, Gotlara karşı askerleri için bu geçiş yerini korumak maksadiyle Daphne (şimdi Oltenit-sa) kasteli karşısında Transmaris'ca (şimdiki Tutrakan) yı inşa etmiştir. İmparator Velens 367 yılında, burada, Tuna üze-

(') Moltke (Helmuth Comte von) Prusya Mareşali olup 1800 tarihinde Parchim'de doğmuştur. (1857-1888) Büyük Erkânî-Harbiye Başkanı olarak 1864 de Duchés savaşları esnasında ordulara kumanda etmiş, 1866 da Bohemya savaşları esnasında ve 1870-1871 Fransız-Alman savaşı boyunca Alman ordularını yönetmiş ve bir zamanlar da Osmanlı ordusunda çalışmıştır.

" Mütercim "

rinde bir gemi iskelesi inşa ettirmiş ve Gotlara tâ Karpatlar'da yetişebilmiştir. Yustinian da Daphne'yi ⁵⁶ yeniden onarmıştı. 369 yılında Valens da Noviodunum (şimdi-İsakça) civarından gemi iskelesi üzerinden Tuna'yı geçmiş, 1828 yılında Ruslar geçiş için aynı yerleri, Romence (Yeni-köy demek olan Sotu-Nou'yu) seçmişlerdi. Öteki geçit noktaları olarak birbirlerinin karşılarında Tuna'nın iki yakasında, Türk bölgesi tarafındaki müstahkem kasabaların bulunduğu yerler kullanılmıştır.

Biz yine İskir vadisine dönelim. Burası şimdi, kalelerinin de olduğu gibi terk edilmiş durumdadır. Yalnız 1829 tarihinde Ruslar, general Gaysmâr'la ve Seronino civarında buraya ayak basarak birkaçyüz Arnavud'u İskir'da püskürtmüşlerdi. Sular azalınca burada hâlâ tüfekler ve kamalar bulunmaktadır. Geçitten sadece tehlikeli patikalar geçmektedir. Yine de, 1875 yılında, Kraliyet ve İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin tavsiyesi üzerine, buradan yolculuk edip incelemede bulunan Doktor Toula, bütün zorluklara rağmen İskir vadisinden bir demiryolu inşa edilmesinin gerçekleşeceğini tahmin etmiştir.⁵⁷

Ortaçağlarda İskir terk edilmiş ve doğuda bulunan ve şimdiki halde de Sofya'yla Zıştovi (Sviştov) ve Rusçuk arasında ulaşımı sağlamakta olan, 1050 metre yükseklikteki Etropol geçidi (VIII) kullanılmıştır. 1059 yılında bu geçitten İmparator İsak Angel (') Peçenekler'e karşı Sredets'den Lofça'ya 1188 yılında yine İmparator İsak Angel (?) oradan Bulgarlar'ın üzerine yürümek üzere geçmişlerdi.⁵⁸ Yaklaşık 1864 tarihinde, Mithat Paşa bu geçitte, bir Türk-Çerkes kolonisi olan Orhaniye'yi kurmuş ve böylelikle yolu daha önceleri parlak bir şehir olan Etropol'den saptırmıştır.

1508 metre yükseklikte olan IX. geçit Gintsi veya Berkovitsa (Berkofça)'dan, Sofya'dan Lom'a giderek, Tuna boyuna ulaşan hareketli ticaret yolu geçmektedir. Eski kastel kalıntıları bu yolun Romalılarca da bilindiğini gösteriyor.

(') Isaac Angel

* Mütercim *

Pirot'u Berkovitsa'ya bağlayan her iki geçit (1919 metre) ve Çiprorets (1897 metre) sadece yük hayvanları için geçilebilir geçitlerdi. Son zamanlarda Sveti-Nikola geçidi (1384 metre) ortaya çıkarılmıştır. Bu geçit ancak, Sırp Prensiğinin doğuşundan sonra, Timok vadisinden doğru geçiş kesilince Niş'le Vidin arasında ulaşımı sağlamakta kullanılmaya başlanmıştı. Bu yol 1863 yılında Mithat Paşa tarafından inşa edilmiş ve birçok karakol ve blokhavzlarla donatılmıştı. Sveti Nikola geçidi ilk önce Kanits tarafından izlenmiş; bu geçit üzerinde haritalarda gösterilen Isnebol ve Pirsnik kasabalarının mevcut olmadığını ve birinin de ötekisinin de isimleri Türkçeleştirilmiş olan, 12 mil güney-batıdaki Breznik ve Snegpole mevki olduğunu kanıtlamıştır. Kanits bu şaşılacak hatayı Vodonkur'un haritasına varıncaya kadar takibetmiş (1818 yılı)ti. Bunun yanında daha önce bu haritadakiyle Hamer tarafından tercüme edilen Hacı Halife'nin "Rumeli ve Bosna" adlı eserinin 1818 yılında Viyana'da yayınlanmasıyla aynı tarihlerde meydana getirilen başka bir haritayla beraber karşılaştırılmıştır. Bunun müellifi, kartografyadaki bu büyük karışıklığa, eski Türk coğrafyacısının verdiği bilgilerden dikkatsizce faydalanılması sebep olmuştur.⁵⁹

Kamçı bölgesinin dışında, Timok vadisinin de Tuna'dan Yarımada'nın içerilerine doğru kolayca geçmeye elverişli olduğunu yukarıda belirtmiştik. Roma zamanında bu bağlantı iki yol vasıtasile gerçekleştiriliyordu; bu yolların birisi:- Ratsiaria'dan (Tuna'da Azçar) Naisus (Niş)'a, varan yol olup (Kanits tarafından izlenmiştir) ötekisi:- Aquae (Tuna'da Praovo)'dan, harabeleri Miliçević ve Dragaşević tarafından bulunmuş olan Horeum Margi (Köprü)'ye varan yoldur. Bütün Timok bölgesi, Roma zamanında, Dacia Ripensis'e bağlı olarak Regio Aquensis'i oluşturunuyordu. Yustinian zamanında burada yeniden 27 şehir, kasaba ve kastel tahkim edilmişti. Bunlar arasında Timatochium ile Knyajevats civarında eski Timakum Maius ve Timaciolum (daha önceleri- Timakum Minus ortaçağlardaki Svirling kalesi dolaylarında) bulunmaktay-

dı. İmparator Galerius (Galère) Aşağı Timok vadisinde doğmuştu. O, annesi Pomula'nın anısına burada yazlık Romulianum sarayını inşa ettirmiş ve ölümünden sonra, buraya gömülmesini vasiyet etmişti.⁶⁰ Tuna'dan Niş'e giden yolun sonraki tarihi bakımından, Slavyanlar'ın bir bölümünün Ulahların ülkesinden (Vlaşko'dan) Yarımada'ya bu yoldan girmiş oldukları kayda değer bir olaydır.

Balkan dağları, Alpler veya Kafkaslar'la mukayese edilemez. Bu dağların geçitleri kuzeyden gelecek olanlar için aşıl-maz sedler teşkil etmemektedirler. Gotlar, Hunlar, Avarlar, VI. ve VII. yüzyıllarda Slavlar, Peçenekler, Kumanlar ve Ruslar hep bu geçitlerden güneye akın etmişlerdir. Balkan silsilesi güneye doğru dik ve sarp olarak indiğinden bu yönden geleceklere karşı daha elverişli savunma imkânı vermektedir.

NOTLAR

I.

Bölüme

Alt

Notlar

- 1) Dr. Fligir'in Yarımada'nın tarih öncesine ait en yeni yayımı - Balkan Yarımadası'nın tarih öncesi etnolojisi hakkında, Viyana 877 (Mitth der antropol Gesellschaft Bd. VI. dan).
- 2) A.Dumon, Bulgar müzelerinde muhafaza edilen bazı antika eşya hakkında notlar (Révue archéologique 868 dek. 406 sl.).
- 3) Tukidit 2, 97. Prisk Bon. sayfa 171 (belki de Tukidit'in hatıralarından) Hacı Halife, Rumeli ve Bosna I. Hammer'den tercüme Viyana 1812, 51. Yolun bu bölümündeki Roma mansiyonları (Mensiones) nin sayısı daha fazlaysa da Tukidit yalnız birinden bahsetmiştir.
- 4) Trakya'da Makedonyalıların, Keltlerin ve Romalıların savaşları tarihi hakkında bak. Mülenhof, Keltler (Ersch-Grubers Encyclopaedie Bd. 64).
- 5) Prokuratörlerin ve legatlar'ın listesi Albert Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace (Extrait des Archives des missions scientifiques et litteraires III. 7) Paris 1877, 72-76. Stratejiler: Pliniy 4,11, 40; Ptol. 3,11.
- 6) Tafel, De via militari Romanorum Egnatia. Tubingen 1842, proleg. IV, XC sl.
- 7) Mommsen, Corp. inscr. lat. III, sayfa 266, 406.
- 8) Sredna Gora'nın güney ovalarındaki Mahalle köyündeki mermer levha, Filibe'nin kuzeyinde 36 km. ötede. Heron, "Tabernas et praetoria per vias militaris fieri iussit per Ti. Lulium Lustum proc (uratore) provinciae Thrac (iae)". Momzen CIL.III nro 6122 ve Dumon nro 13 a.
- 9) Tacit, Ist. 2, 83.
- 10) Amian, 27, 3, 7.

- 11) Vrançîç'in eserlerinden toplanarak Macar Akademisince L. Szalay ve Wenzel'in redaksiyonuyla yayınlanan 12 ciltlik, Buda-Peşte 1857-1875 yayını Troyan yolu I, 305.
- 12) Su bentleri: Momsen CIL. III satır 374. Byllis civarındaki Epir dağ yolu yine orada sayfa 117. Trayan köprüleri bak. Lampridius, Alex. Sever baş. 26. Vj. baş IV.
- 13) Hilferding, Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan (Rus yol rehberi) Petersburg 1859, 145.
- 14) Mitoloji, Kotlyarevki ve Drinov'un topladığı rivayetler, bak. Bulgaristan tarihi. 75
- 15) Bunun üzerine Boué La Turquie d'Europe 2, 388.
- 16) Bergule'de Mutatio Urisio
- 17) De aedif. kazısı, I.IV. Kalbomuntis Teofil Simokata 98.
- 18) Örneğin, Viminatium'da. Prisk 190.
- 19) Momsen'e göre Cilt. III sayfa 416.
- 20) Bak. Vegetius, De re militari 3, 6.
- 21) Bak. Prilojeniata (Ekler).
- 22) 1851/4 yol rehberi (bak. Ekler V), 172 1/2 Boué, Türkiye Avrupası.
- 23) T. Momsen, V. yüzyıla kadar Roma vilâyetleri hatırası, Revue archeol. 1866, 1867.
- 24) Belgrad tarihi hakkında başarısız deneme "Memoria Belgradi olim Singiduni" 1789 yılında Avusturyalılar şehre hâkim bulundukları sırada M.P.Katançîç tarafından yayınlanmış. Şehrin kaybedilmesinden sonra geri kalanı el yazması olarak kalmış. 5 cildi Sırpça Glasnik'de Belgrad bilimsel cemiyeti dergisinde Belgrad harabeleri hakkında, Momsen Cil. III. No. 6302 sl; Kaniç, Sırbıya, Laypzig 1868, 423, 679; M.G.Miliçeviç, Knejevina Srbia, Belgrad 1876 (8. 1253. sayfa, Prenslik coğrafi, istatistik, arkeolojik ve tarihi derlemeler mecmuası) sayfa I sl.
- 25) Singidunum'dan 30 mpm. doğuda, Morava ağzında Tuna'nın Singa adası. Teof. Sim. 288.
- 26) Notitia dignitatum Seeck yayını (Berlin 1876) 93 sayfa.
- 27) Belgrad'ın eskiden Taurunum mu yoksa Singidunum mu olduğu sorunu hakkında çoktandır Darvil'in ileri sürdüğü sorunu kararlaştırmak

- üzere bak. Katançiç, Obris Antiquus (Buda 1824 I, 343 ve P. I. Şafarik, Wiener Jahrb. der Lit. 42 t. 1828, 29).
- 28) 10 Eylül 304 yılında Donatus ve Benutus kardeşlerin, diyakon Fortunatus'un ve Hermogenes'in Singdunum'daki şehadetleri. bak. Katançiç, Glasnik 5, 141-Urzatius ve Arian Konseyi Toplantısı. Mansi, Sacri Consiliarum nova et amplissima collectio 3, 41, 124.
- 29) Jitva: Teof. Sim. 40.
- 30) Tuna adına bak. Mülenhof Yagiçeviye arch. f. slaw. Phil. I, 290 Trakyalı ve Yunan İstros, Kelt ve Lâtinçe Danuvius (dânu fotis den) Gotça Dunavi, Bizansça Danivus, Slavca Dunav, Romence Dunarca, Türkçe Tuna.
- 31) A.V.Bogiç, Topogr. rečnik na Vrančarskiyaokrig Glasnik 19, 249.
- 32) Za Trak. okončanie-esii, get. ve dak. nosovoensi, bak. Roesler. Trakya dili hakkında, Oest. Gymnasialzeitschr. 24 cilt 1873 III.
- 33) Trikorontzi Ptol. 3, 9 (Bunun Moschios'i şübhesiz bu mevkii Morava'ya kondurması yanlıştır) Garnizonlar Not. dign., Seek yayını 93 sayfa. Hi-elokles'de 5 Misia şehri arasında (527 ve 535 arasında) Parthel baskısı sayfa 17. - Ritopek'e doğru, bunu Arkeolojik, tarihi izlenimleri Glasnik'de Draganoviç ve orjinal kaynaklarının belirtilmemiş olmasına rağmen değerinin küçümsememesi gereken bir çalışma eseridir.
- 34) Bak. Mannet Geographie der Griechen und Römer VII, 76.
- 35) Miliçeviç, Sırbia 132. Dragaşeviç 18 Aureus mons'u burada çok doğru olarak ortaya koyuyor.
- 36) Miliçiviç 132; yine Boué, Turkiya 2, 389 ve Kipert (haritada Cil. III. 2) Vinceia Smederevo'da doğruca dercediyorlar.
- 37) Trak. adlarına doğru bak. Roysler Tst. c. 114.
- 38) Srb. Yagiç yıllığında. Arşiv II. 99.
- 39) Dr. Medoviç, Pojarevats sancağı öyküsü (1852) Glasnik 4, 189. Miliçeviç 131, 1030.
- 40) Not. dign. Tst. izd. 93. Prisk 167. Teof. Sim. 288, 323.
- 41) Boué, Recueil d' itinéraires dans la Turquie d' Europe. Viyana 1854 I, 14.
- 42) Kont Marsili tarafından keşfedilen Viminatium harabeleri, Danubius II, 10. Yeri ve tarihi itibarıyla bak. Şafarik, Jahrb. der Lit. 42, 1828, 30-37. Harabeleri tafsilâtli olarak Kaniç veriyor, Sırbia 406-421 Miliçeviç

1029, Momsen Cil III sayfa 264.

- 43) Kanits (bak. Serbien haritasında 419) ve Kipert (harita Cil. III.de) Tuna'nın sağı sahilinde Rama'ya doğru Lederata'ya koyuyorlar. Roysler Kaniç'in görüşünü Oest. Gymnasialzeitschr. 1868, 679.de bozuyor. Bu mesele hakkında karar için Hacı Kalfa'yı gösteriyoruz; Haram ve Yeni Haram (Rumeli ve Bosna 153), bu ikili kasaba da her ikisi de Lederata adı taşıyan iki Roma çift kasteli ile de uygun düşüyor.
- 44) Halk rivayetlerine göre bu Prenses burçların yapımı sırasında tartışılmış Marko Kraleviç'le ve başkaca sergerdelerle birlikte dağlara kaçmıştı. Gerçekte tarihi bir kişilik. 3 Mayıs 1456 da Rudnik'de ölmüştü.
- 45) Miliçeviç 1031. Dragaşeviç 27 yolun başlangıcını Mlava vadisine koyuyor ve 1870 yılında Vitovnitza'nın Mlava'ya municipium için karıştığı yerde bir harabeden bahsediyor.
- 46) Miliçeviç 1101. Dragaşeviç 29 Medvedya köyünde Roma paraları (kastelden bahsetmiyor), bir mezarın içinde de bronz bir put bulmuş ve oradan Idium diye bahsetiyor. Daha Kipert Cil.III. haritasına Idium'u doğru olarak koymuş bulunuyor. - Elinler, halkça, kilisenin telkiniyle "putperestler" olarak telâkki ediliyordu.
- 47) Horreum Mangi ilk önce Ptolomey, daha sonra da Hierokles tarafından zikrediliyor. Asker mezar kitabesi: "Domo Horrei Margensis m(unicipii) Moesia superioris" Cil. III, 6224. Scutaria Horreomargensis, Not. dign. sayfa 33.
- 48) Ptolomey'de 3, 9 Misia'da Horrea, Dardania'da Naisson, İtin. Hier. 'de daha sonraki sınırlar.
- 49) Sarmatis, Arsena, Boh. yayını 3, 283, 37, Justianus devrinde müşahade edilmesinin ispatladığı gibi Naisus civarlarında.
- 50) Yalnız Tab. Peut (Presidio Dasmini) ve Ravenna coğrafyacısı (Dasmiani) Dragaşeviç 32.
- 51) Kralievo'daki mezarlar hakkında: Kaniç, 1864 yılında güney Sırbistan ve kuzey Bulgaristan'da seyahat (Denkschr. der Wiener Akad XVII) sayfa 33, 36; örnekler: levha III, 3. Bovan; Miliçeviç 786. Dragaşeviç 34. Aleksinats önünde Neriç Han'da Sırbistan Pompei'sinin temellerini keşfetmiş olduğunu sanıyor.
- 52) Miliçeviç 786; Bovan kalesi, Sedi vrh, Debeli vrh, Obla glava, Konska polyana tepeleri ve Prugovats, Stantsi, Dobruyevats, Katun köyleri ci-

varında (hepsi de Stara reka vadisinde) sınır taş köprüsüne doğru. - Ozren'de kaldırma yani döşeme vardır (Miliçević 778) Niş'le banyolar arasında doğru çizgi üzerinde belki de Türk atlılar patikasında.

- 53) Grampiana tamirdir. W. de, Tomašek, Miscellen, aus der alten Geographie Oest. Gymnasialzeitschr. 1867. 711. Lipovats' Miliçević 778. Daha 1413 yılında karşılaşıyor.
- 54) Amian 21, 12, I.
- 55) Prisk'in fragmanını K. Veşer, Revue archeol. de 1868'de ^{نشر}alamıştı. Keza Fragmenta hist. Graec. V. Paris 1870, 24.bak. R. Hoysler, Eski Niş'in mevkii hak. Oest. Gymnazeitschr. 1868. 843-846.
- 56) Marsili, Tuna'nın öyküsü, La Haye'de 1744, 2, 50 (Lâtince aslı olan 1726 yılı baskısı elimde yok).
- 57) Hans Dornschwamm (Dorenswam, Durnswam, Ternschwamm v.s.) 1553'de Vrançığ ve Tzay'la birlikte bir elçilik heyetiyle İstanbul'a seyahat etmiş ve 1555 yılında Busbek'le geri dönmüştür. Onun tafsilatlı günlüğünün el yazısı olarak iki nüshasından birisi Bofenbutel'de ötekisi Paris müzesinde bulunmaktadır. Bizim kopyamız Paris müzesindeki nüshasındandır Vj. Cil. III. praef.
- 58) Vrançığ 306. Dornswam f. 9. Augerii Gislenii Busbequii, Omnia quae extant. Amsterdam (Elzevir 1660) 35 (milyarca sütun).
- 59) Kanits Tuna. Bulgaristan I, 152-159.
- 60) Amian 26, 5, I. Prokop. de Aedif 284, 15. Kanits Mediana'yı Banya'nın şifalı kaynaklarını koymaktadır ki, tuğladan yer döşemeleri ve paralar Roma yerleşim yerine delâlet etmektedirler.
- 61) Ulpiana ile Liplân'ın gerçekliğini V.Tomašek tesbit etmiştir. Oest. Gymnasialzeitschr. 1874, 661. Ondan müstakil olarak, aynı sonuca Dragaşević de ulaşmıştır ts. s. 76-79. Şurası manidardır ki, bir mektubunda, Atanasiy, Ulpiana'nın yerine Lypiana'nın üzerinde durmaktadır. Mansi 3, 49.
- 62) Pikaria ve Krevenum, Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. Viyana .869, 75. Creveni Tab. Peut.e, Şafarik'e göre (Prag müzesinde bulunan Katançığ'ın Orbis antiquus I, 403. bildirisine yazdığı haşiye) Caravantis Liv. ile 44, 30 teyit edilmiştir.
- 63) Pril. Naissatensis Not. dign., Naissitanus Iordanes'e göre. Hududlar Prok.de Aedif 282 sl.

- 64) Cilt. III. No. 1685 sl. Kanits, Tuna Bulgaristan'ı I, 172.
- 65) Nikita için bak. Tafel, Kons, Prof. De provinciis Tüb. 1846. sayf. XXX, ve özellikle Tomaşek, Brumalia ve Rozalia, Sitsber. der Wien. Akad. LX. 1868, 396.
- 66) Quimedava (polihion) Prok. De aedif. 268 Kratis kara (İtin. Scretisca'sı) ve Remeziana: Kumudevaen hora Remezianesia 284, 42.
- 67) Pirot'lu Mr. S. Hristov'un bildirisi.
- 68) Liviy 40, 58. Strabon (Poliviy'den) IV. 6, 12. Tomaşek Donuka'yı Rila olarak düşünüyor (Oest. Gymnzt. 1867, 698).
- 69) Dio Kasiy 51, 23-27. Meldler hakkında (edd. Maidus codd Merdous) Tomaşek p.t. 705. bunları Keltler sanıyor.
- 70) Sardopolis Atanasiy Apol. Arianlılar'a karşı say. 154; ev Sarditi metropolei Manzi 3, 64. Kitabelerde rastlanan Serdica şekli her halde Sardica'dan daha eski olmalıdır.
- 71) Hüyüklerin "Yulaf tepeleri gibi görünen" dış görünüşlerinin şekilleri. Salomon Şvayger'in seyahatnamesine (1577) bak. Nürenberg 1608, 45.
- 72) Manert, Gr. ve Roma coğr. VII. 96. Royal., Rom. Stud. 52.
- 73) Amian Serdika'ya böyle diyor 21, 10, 3.
- 74) Manzi III. 1-74. God. p.t. 90, 118.
- 75) Kanits, Tuna Bulgaristanı 2, 310.
- 76) Pautalia eski danteletiler'in toprakları üzerinde bulunmaktaydı ve daha II. yüzyılda durmaktaydı (Ptol, 3, 11.) Aynen Serdika gibi Trakya vilâyetindeydi. Yukarı Struma'daki vilâyet, su taksim hattı ile geçitler arasındaki araziden mustakil olarak, sık-sık Bizanslılar devrinde Serdika'ya tâbi bulunmuştu (Venet Privilegium 1198), Türkler zamanında Sofya Paşalığı'na bağlı olarak Köstendil'e tâbi kalmıştır. D'Anvil ile Kataçiç, Pautalia'yı şimdiki Köstendil'in yerinde göstermektedirler. Buna harabelerin büyüklüğü delâlet etmektedir. Bu harabeler hakkında bak. Boué, Itinéraires I, 298 ve Hohşteter Petermanns'da Mitth 1872, 93. Vitoşa vilâyetine, isim için de 266 yılına ait Eksvilina kitabesine bak. ki bu kitabe 1875 yılında bulunmuştur; cives prov. Tracie reg. Serdicens midne (sic) Potolense (Dümon, Trakya kitabeleri, sayfa 60), - Bu şehir ortaçağlarda Velbujd adını taşımaktaydı. XV. ve XVI. yüzyıllar Sırp kaynaklarında (Velbujdan gelme olarak) -Beobujka banya denmekteydi. Daha sonraları Prens Konstantin adına olmak üzere Konstanitsa (ölü-

mü-1394) adıyla anılmıştır. Kuripeşiç 1530 yıl. Türkler bu addan Kös-tendil ismini çıkarmışlardır. Halk. kasabanın adını sadece Banya olarak söylemektedir. Bak. Bulgaristan tarihi, 334.

- 77) Velizar'ın doğum yeri. Prok. izd. Bon. I, 361. İdrisi'de, Amede Jobert (Paris 1840, 2, 290) tercümesi, hatalı olarak Bermania. Irmak için bak. Bulgaristan tarihi, 42 dipnotu 64; Dupnitsa adı p.t. 116, dipnotu 27.
- 78) Extuomne'nin yerine Extuomne Edd'de Tomaşek'in akıllıca düzeltilmesi. Oest. Gymnsts 1867, 711. Marsili 1st. izd. 51 (Curuplan).
- 79) Not.dign. sayf. 29 Tomaşik, aynı isim hakkında.
- 80) Boué, Itin. I, 67. 1870 yılına kadar Mitivir'in Balkanı aşan Vit çayının başlangıcı olarak sanmış ve su bölünme hattı da Bulgar tarihi 38 de Trayan Kapıları'na konulmuştu.
- 81) Egirca Tab. Peut. Egerica Rav., Helice. Bak Tomaşek ts. m. Skupion Prok. De aedif. 282, 4 Serdika istihkamları arasından II. bölüme bak.
- 82) Acta S. Alexandri. Acto S. S. Boll. Mai 3, 197 (Yunanca aslından Lâtin-ce tercümesi).
- 83) Marsili nezdindeki eski plan, adıgeçen yayım. Tafel 2, 52. Lejan nezdindeki yeni daha mükemmel Bulgaristan'da seyahat planı. Le tour du monde XIII. 1873, 153 (bak. 152).
- 84) 26 Kasım 1189s tarihli, Filibe'de yazılmış İmparator'a ait bir mektuptan alınan kelimeler Clausura'nın tahkiminden bahsetmekte ve tabii geçitlerden söz etmekte, bu hususta şüpheye yer bırakmamaktadır.
- 85) Antonii Bonfinii Rerum hungaricarum decades quatuor Dec. III. bölüm 5, sayfa 449 yayın Hanoviae 1606.
- 86) Marsili'nin resmi Lejan tarafından istinsah edilmiş, adı geçen eser. Daha tam suret Vrançiş nezdinde I, 319, Dorşwam 15, 240, Gerlah (Tagbuch der Ungnad'schen Gesandschaft 1573-1578 Frankfurt 1674) 520, Driş (Nürenberg 1723 yayını) 108.
- 87) Boué. Avrupa Türkiyesi I, 357. Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe I, 68.
- 88) Lejan'a göre Ukazus. adıgeçen eser Yavoritsa: Zahariet yayını 35.
- 89) Tatar-Pazarcık'la İhtiman arasındaki bütün vilâyet hakkında tafsilâtli izahat ve özellikle burudaki Roma yapılarının son kalıntılarının tanıtımını Türk demiryolunun yapımında uzun süre çalışmış olan mühendis

Bay Grge Proşek'in ltfuna bolu bulunmaktayım. - Bu ikinci kapı Pe-
termanns Mitth. 1872, 4 de aynen Hohşteret'i hatırlatmaktadır.

- 90) Amian 26, 7, 12.
- 91) Vranıç I, 319. Marsili tst. baskı 2, 51 Zaharief 76.
- 92) 1868 yılında mühendis de Berni'nin Tatar-Pazarcık'taki evinde Dumon,
kitabe No. 3.
- 93) Bu mansio Tab. Lissas lt. Ant. Bona Mansio lt Hier. Castrum quoddam
Bonamasium nomine, quod est supra Philippi urben fere millianibus
quadraginta. A.S. Alexandri 197. de eksiktir.
- 94) Prok. De aedif 305, 26 Vesuparon (Besapara) civarında.
- 95) Zaharief T.Pazarcık kazası zerine, Viyana 1870, 77.
- 96) R.Roysler, Trakya dili hakkında, Oest Gymnts. 1873, 108.
- 97) Dmon nezdinde, Anıtlara dair No. 1-13 Şübhesiz Bat-
kun'dan,1,2,4,5,6,7,12 No.lardan gelme (bak. Zaharief 57-60, 74).
Bak. aynen Arcaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oestere-
ich, Viana 1877, I, 1, 63.
- 98) Ansbert 42, bak. 47 . Nikita Honiat 128, 679. Dianum Kuripeşic nezdin-
de. III. başta.
- 99) Zahariev 72 (bak. 7) Oradaki kazıda bulunan birkaç parça eşya Frank
tacirleri vasıtasıyla Selânik'den Avrupa müzelerine aktarılmıştı; onlar
bu müzelerde çıkarıldıkları yerler bilinmeden muhafaza edilmekteymiş-
ler, ki, Dionisov tapınağının harabelerine ait kalıntılar Drinov'un Slov-
yanların Balkan Yarımadası'nda iskânları, Moskova 1873, 4 eserinde
görülmektedir.
- 100) V.Tomaşek, Bes kabilesi hakkındaki dipnotlarla birlikte, Brumalia ve
Rozalia'ya dair. Sitzungsber der k. k. Akad. der Wiss. LX., 1859, 351-
404.
- 101) Amian 31, 6, 6. (sequendarum auri venarum peniti non pauci); Toma-
çek'te eksik. Zahariev'e göre, bugünkü maden ocakları; bak. Boué, Vi-
kenel, Hohşteret v.s. Trako-Frigyalı ulusların madenciligi hakkında ge-
nellikle bak. Fligler. Zur præhist. Ethnologie der Balkanhalb. 56.
- 102) Zahariev 70. Bak. Kemble, Horae ferales (Londra 1863) 240, Woel,
Pravék zame ceske (ehia'nın tarih ncesi, Praga 1868) 47 sl. fig. 42-
44.

- 103) Dumon, *Révue archeol.* 1869 Mars 180; *Inscr. de la Thrace*. 71.
- 104) Bak. geri'nin Kelt milli adları: Tomaşek Oest. *Gymnzs.* 1867, 706.
- 105) Eumolpias: *Amian* 22, 2, 2; 27, 4, 12. Philippe II. kurucu: *Stef. Viz. Tats. an.* 3, 38 v.s. Poneropolis: *Pliniy* 4, 11, 18; Mihail Apostolius, *Tafel'de Konst. Prof. De prov XXVI. Trimontium*; *Pliniy p.t. Ptol.* 3, 11. Anna Komnena, *Par. bask.* 450. Georgios Tsukalas'a göre hüyükler İstoriogeografike tis eparhias Filippoupoleos *Viyana* 1821. Hebros üzerinde seyri-sefâin: *Strabon* 7 frag. 46 baskı *Tafel (anaplous)* Dumon'un kitabeleri, *Inscr.de la Thrace* No.29-58. *Frusta fornicum aquaeductuum* *Vrançığ* I, 324. *Katastrofata (Kaza veya Facia)* *Zosim* I, 21, *Amian* 31, 5, 17. *Lejan*'ın şehir plânı. *Bulgaristan'da seyahat (Le tour du monde XIII 1873)* 159.
- 106) Hüyükleri *Vrançığ*, *Domşwam*, *Busbek*, *Gerlah*, *Vratislav*, *Blint*, *Riko*, ve başka birçokları tarif etmişlerdir. *Viae collibus manufactis Marsili'den.* *Alcuni ben alti tumuli di terra fatti ad arte di tratto tempo di neve.* 1792 yılında *Engel* nezdinde gönderilen elçilerin yol günlüğü. *Ra-guza tarihi (Viyana 1807)*, 327.
- 107) Dr. M.E. Vayzer, *Trakya ve oradaki hüyükler.* *Mitth. der anthropol. Ges in Wien* II. 1872. Bak. *Hohşteter*'in ve yine *Boué'nin* izlenimleri t. I. 1871.
- 108) *Ekaton Bouvous* ton topon onamazousin ai eghariai *Kedrin* 2, 594. *Bulgarca*, herhalde, yüz hüyük.
- 109) *Herodot*, şimdiye kadar meçhul kalmış olup hüyüklerin tarihi için son derece önemlidir.
- 110) *Maalesef* kitabe henüz okunamamıştır. *Mitth der anthrop. Ges.* II. 96.
- 111) *Filibé*'yle *Edirne* arasında muazzam ormanlar. *Teof. Sim.* 100, *Astica vilâyeti* diyor (yine aynı yer ve 46); gerçek *Astike Bizye (Vize)* civarındaydı.
- 112) *Symota* *It. Hier.*, var *Semota*; *Sermius, Acta S. Alexandri* 198. de *Ad* için yukarı sayfa 29 bak.
- 113) *Parembolè* *It. Hier.*, Daha yeni bilgilerin tercümelerinde *Castrametatio.* *Meriç*'in sol sahilinde *Geren*'de Yunanca kitabe (*Dumon* No. 60) Şübhesiz *Papazlı*'dan (sağ sahile getirilmiştir), *Trakya süvarisinin* kaidesi olup orada buyunmuştur.
- 114) *Carasura* *It. Hier.*, *Acta S. Alexandri, Karastura Prok. De aedif.* 305,

30.

- 115) Sayın mühendis A. Pelts'in beyanına göre. Bak. Vayzer 139.
- 116) 1 Aralık 1876 tarihinde Çeh müzesinde yapılan arkeolojik bir toplantıda Mr. A. Pelts bu eşyayı göstermiş; onun bu hususta etüdüleri 1877 yılında Pamatky archaeologické'de çıkacaktır.- A. Dumon'un Rêvue arch. de Yunanistan'da Taş devri adlı etüdü Mayıs, Ağustos'da onun Yunanistan'ın tarih öncesi arkeolojisi, Finkey'den p.t. Ekim 1869 296 ve Gorceix'dan birkaç notlar-Mayıs 1872, 352.
- 117) Sanskr. ard - akma, şehir. ardo-örme. Roysler, Trakyalılar dili hak. 109. Orada toplanan örnekler aşağıdakilerle arttırılabilir: Arsena, Arsa-za kastleleri Prok. De Aedif. 283 (Regio Naissitana), Arsa p.t. 281 (Dardania), şimdiki Rodoplarda Arda çayı, Arnavutluk'da Arzen, Sırbistan'da Rzav (Drina'nın kaynağı), ortaçağ şehri Raza (şimdiki Yeni-pazar) Raška nehriyle.
- 118) (Türkçeleştirilmiş adıyla Hırsovo) köyü. Mehmet Hüsrev Paşa'nın düzenlemesinden kopya edilip, H. Kipert tarafından 1876'da Berlin'de yayınlanan Filibe sancağı haritasında.
- 119) Bu arada şunu belirtiyim ki, Hasköy'ün güney batısında bir harabede güzel Lâtince yazıyla bronz bir levha bulunmuştur, ki bunun askeri diploma olması muhtemeldir. Bu levha demiryolunda çalışan bir İsviçreli-nin eline geçmiş, belki de, yıllar sonra onu, çıktığı yeri belirtmeden, gün ışığına çıkartacaktır.
- 120) Subzupara It. Ant. yay. Parthey 64, fakat 108. sayfada Castra Jarba Castris Rubris Tab. Peut. Castozobra It. Hier. Kastrazabra Prok. De aedif 305. 34.
- 121) Castra Zarba Trakya'daydı. Prok. p.t. Burdipta Haemimontus'da. Prok. 306, 20.
- 122) Burdenis Tab. Peut., Burdipta It. Ant., Burdista It. Hier., Bourdepte Prok. adigeçen eser, Bortia A.S. Alexandri 199.
- 123) Tonzus Ptol. 3, II; Tontus (sic) Tab. Peut. Tounza Teofanes 674. Tunc-a: Konstantin Kosteneçki 1431-e doğru Prens Stefan'ın hayatı, baş 65, izd. Yagiç, Glasnik 42.
- 124) Uscudama: Evtropiy, 6,10, Amian 27, 4, 12. Dama eki bak. Sanskr. Damas, eski Baktr.de dema, Yunancada domos, Slavcada dom. Roysler, Trakya dili hakkında 107; Ad hakkında Trayan Dakyası'nda

(p.t. 116) Uckenon'a bak. Orestia ilk önce Lampridius'da Heliogabal baş. 7. Bizanslıların delilleri hemen tamamıyla Tafel'de Konst. Porif. XXV.

- 125) Bu adın genişçe incelenmesini bize Tafel veriyor, Konst. Porf. De prov. XXVIII sl.
- 126) Tab, Peut. ve It. Ant.- Konstantin'e göre eski adları vardır, It Hier.-yenileri. Adlarını Konstantin'in değişti, bak. Parthey, Itin' p. in önsözünde.p. VII.-Arianların Konsili: Mansi 3, 310.
- 127) Burtudizo It. Ant. Burtizo Tab. Peut. Burtedexion A.S. Alexandri Bour-toudgizi Prok. De aedif. 306,44. Burada Arbodizus adlı bir mutatio olduğu It. Hier'de eksik.(bak llâveye) Bergule önündeyse mutatio Urisio (brusis - Izvor) vardır.
- 128) Bergule daha Ptol. de, 3, II. Virgolis Itin. Hierb. alkadius tarafından adı değiştirilmiştir. Kedrin I, 368. Tafel'in Symbolae crit. Geographiam Byz. spect I, 79.. Bizanslıların başkaca belirtemelerine bak.
- 129) Herodot 4, 89. sl. Hacı Kalfa, Rumeli ve Bosna 20. Daria'nın övmüş olduğu Pınar-Hisar'la beraber kaynakların gerçekliğini Hamer keşfetmiştir. Gesch der Osmanen I, 154. Kiperta'nın haritalarına göre, Tearos ve Kontadesdos. "Kaynaklı kale" Boué, Itinéraires I, 131.de ve Hohşteter Mitth. der Wiener Geogr. ges. 1870, 208 de tasvir ediyorlar. Tamamıyla malûm olmayan Zioncellus adında, Burtudizus ile Drusipara arasında bir ırmak, Acta S. Alexandri 199 da zikredilmiştir.
- 130) Ptol.'ye göre Drusipara eski adı; daha yeni şekli Drysiporo Aab. Peut., Drizipara It. Ant. Drizupara It. Hier., Drusipera Acta S. Alexandri, Dirizipera Teof. Sim. Anhiolo (Ahyolu) yolu: Tedf, Sim. 248, 251, 270, 297.
- 131) Lactantius, Maner'de 7, 258.
- 132) İsim kopya edilişde Itin.de bozulmuş. Syrrallum Tab. Peut. Zorolus Acta S. Alexandri.
- 133) Manert 7, 174. Dumon Inscr. 63 sl. bak.
- 134) Moltke, 1828-1829 Avrupa Türkiyesinde Rus-Türk savaşı, Berlin 1845, 369.
- 135) Yol kalıntılarıyla sahil yolu boyunca olan mevki isimleri, Boué, Itinéraires I, 45, sl., Dağ yolu Hohşteter, 1869 yılının yazında Rumeli'de seyahat., Mitth. der Wiener geog. Ges. 1870. - ki bu zamanlarda, biri-

birinin ardında iki yol bulunduğunu Maner de bildiriyor 7, 177, Bununla beraber sorunu izah etmek için topograf araçları yoktu.

- 136) Evtropiy.
- 137) Amian 31, II. Melas ile Athira'nın yeri Kinamos 70 ve Nikita Honiat 86. Melantias Athira'da yatıyordu. Bunlar Atira'yı çok güzel tesbit etmişlerdir. Agatis 308. Bütün civar arkeolojik araştırmalara daha çok elverişlidir.
- 138) Bria hak. Roysler'in geniş açıklaması, Trakya dili hakkında, Oest. Gymnzs. 1873, 107 Selimbria için bak. Maner 7, 173.
- 139) Diodor 14, 12 ye bak. Poros Via Egnatia'da, şimdi Buru-kale, eski Lacus Bistonis de. Burgaz civarında bir bataklıktaki Poros köyü bir italyan periplus'ünde elan rastlanmaktadır. 1318 (Tafel Konst. Prof. De prov. 38)
- 140) Simeon Magistir 614.
- 141) Bathinias, Strabon'da 7 fr. 54, Pliniy 4, 11, Ptolomey 3, 11. Mevkiin geniş tafsilatı için bak. Prokopiy de aedif. 295. -Region Itinéraires'de (Yol rehberlerinde) rastlanmaktadır; İstanbul'la olan yakınlığına rağmen, mansio olarak, günümüzdekilerin de yaptıkları gibi, eski yolcular şehre akşam üstü girmek istemiyorlardı.
- 142) Amian 31, 11 sl. Bak. Gibbon başl. XXVI. Succ: Amian 20, 4, 18; 31, 10, 21.
- 143) Bulgaristan tarihi 81 sl. (Drinov'a göre).
- 144) Komes Marcellinus ts. izd. 308.
- 145) Nikifor Gregoras I, 247. Kantakuzen 2, 226. Sırp arşi episkopu Danail (ölümü 1338) Daniçiq yayını, 354.
- 146) 527-535 yıllarında Hierokla Veseling aktarmıştır. Gustav Parthey, Hieroklis Synecdemus ve Notitiae graecae Episcopatum'un en yeni yayını Berlin 1866. Ki, Hierokles'de vilâyetlerde zikredilen yerler daha ziyade ufak kazaların başlıca merkezleridir (regines, horai) bize meselâ, Prokopiy ile Dacia Mediterranea'daki kıyaslamayı gösteriyor.
- 147) Nestor Mikloşiq yayını başl. 32, sayfa 37. Miladinov. Bulgar milli şarkıları (Zagrep 1861) 395. Miliçeviç, Sırbia 934.
- 148) Jahrbücher der Lit. XLII, 1828, 47. Trakis Bon. yayını 305, 21; Aimi-montou 306, 10; Müsias 307, 13; Skütias 307, 45.
- 149) Örneğin, Vratzista (284, 6), regio Naissitana'da bulunan ve doğudan

regio Axuensis (bütün Timok vilâyeti) ve regio Remesianensis'de bulunan Vratsa (Vraça) olamaz.

- 150) Birbirinin ardından iki defa Bospora, Ouesüparon zikrediliyor (305, 21) bu ditografiya için bizzat Prokopiy kabahatlidir.
- 151) Prokopiy, De bello Gothico, Bon. yayını 2, 449 ve d.
- 152) Mauricius zamanındaki savaşlar hak. başlıca kaynak, Menandra'nın fragmanlarından başka, Mısırlı Teofilaks Simokata'dır ki, Irakliy zamanındayazmıştır.
- 153) Teof. Sim. 99, 274. Teofanes I, 397.

II. Bölüm

Notlar

1. Akropolita Bon yay. 84 Neustapolis vardır; fakat Eutzapolis Efraim'de v, 8516, ki, Akropolit'ten yararlanmıştır. Bak. Kinamos'da Eutzapelos 587. Bu adlandırmalar için Bulgarlar Tarihi'ne bak. 106.
2. Nikifor Brienios 134.
3. X.yüzyılda güney Slavları ve Bizans (Rusça, Moskova 1876). Yeni kaynaklar ve combinezonlar yardımıyla özellikle Simeon'un politikasıyla Hırvatların ve Sırların tarihi hakkında Drinov'a beklenmedik sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Batı Bulgar vilâyetleri Prenslikleri, p.t. 84-86. Şişman'ı Tınrova'dan çıkarttığı Pintsius'un tanıklığı, ortaya bazı rivayet yanlışlıkları atmakta, başkaca bazı hatalı rivayetleri sürmektedir, ve Drinov'a göre yalnız XIII. yüzyılda, yani Bulgar Çarları'nın Payıtahtlarının Tınrova'da bulunduğu (p.t. 89 dipnot 102) bunlardan biridir. Buna göre Bulgar tarihinin de düzeltilmesi gerekmektedir. 189 ilâh. - Şişmanoğulları'nın Ohri, Prespa, Bitolâ (Manastır), Çetine, Pirlepe'deki şatoları; Üsküp Samuil tarafından Prens Romana için ayrılmıştı. Burada bir tek Bolyâr veya şato sahibi bu vilâyette malûm değildir. Bersiatsi veya Bırzatsi: Frigoroviç, Avrupa Türkiyesi'nde seyahat (Rusya, Kazan. 1848) 196, Verkoviç, Makedonya Bulgaraları hakkında. (Rusya, Moskova 1868) 17 sl., Şafarik Çasopis çes. muzea 1847 (Sırpça yayın 3, 76) Bulgaristan tarihi 119, 575'e bak.
4. Arkadiopolis kuşatması 823. Genezios 43.
5. Dragoviç: Bulg. tarihi. 120. A. Pelts'in izlenimi Pamatky archaeologické (Arkeolojik anıtlar) 1877 yılı çıkıyor.
6. Tafel, Konst. Prof. De Provinciis 44-51. Hieroclis Synecdemus et Notitia Graecae episcopatum Berlin 1866 G. Parthey yayını 122, 218. Piskoposluklar listesinin her ikisinde en eskileri olduğu hakkında zaman bakımından Tafel'te mutabıkım. Epifaniy'in atfı yaptığı şifahi liste (Tafel 42, Partey I, VII) VII. yüzyılda da rastlanan Roma vilâyet ve şehirleri zikretmektedir (Transmariska Nove ve s.). Tafel tarafından İmparator Lıv'a (Leon olsa gerek) isnadedilen katalog 914 yılından sonra Simeon'un, Bizans İmparatorluğundan koparmış olduğu ve muteakiben de İstanbul Patrikliğinden ayırmış bulunduğu (meselâ Amavutluk'daki Çernik, Tesalya'daki Stagus gibi) yerlerin adlarını zikretmektedir. Vasilıy II.de, 1020 yılında bunları Ohri Bulgar kilisesine terketmiştir. Bununla beraber katalog pek yeni olamaz; yalnız Leon Filozof devrine ait ola-

on'un, Bizans İmparatorluğundan koparmış olduğu ve muteakiben de İstanbul Patrikliğinden ayırmış bulunduğu (meselâ Amavutluk'daki Çernik, Tesalya'daki Stagus gibi) yerlerin adlarını zikretmektedir. Vasiliev II.de, 1020 yılında bunları Ohri Bulgar kilisesine terketmiştir. Bununla beraber katalog pek yeni olamaz; yalnız Leon Filozof devrine ait olabilir.

7. Agatonike ve Skutarion; Anna Komnen yay. Par. 281. Lititsa: Kantakuzinos 2, 348. Lefke köyü "Napredik" İstanbul 1874, 9 Aral. No. 20. Lefke manastırı: Zahariev 54. Hiperpirakion'la birlikte Yoannitsa Piskoposluğu (b. dipnotu: 65): Acta patr. I, 190. Constantia: İdrisi A. Jobert tercümesi (Paris 1840) 2, 292 (Constantinopol olarak yanlış tercüme edilmiş), Ansbert 47 (Fontes reraustr. V), Nikita Hon. 706. - Tsukalas, Agatonike'yi Belaştitsa, Skutarion'u Skutare, Konstantzia'yı Çepine'deki Konstantovo, Levka'yı Topolovo olarak izah etmektedir ki, bunların hepsi Filibe civarında bulunmaktadır. Bizim için Bizans kaynakları önemlidir.
8. Nikifor patr. 74.
9. Teofan 760, 772. Kedrin 2, 37.
10. Teofan 753.
11. Siemon Mag. 614.
12. Rambaud, L'empire Grec au dixième siècle. Paris 1870, 328. Drinov, X.yüzyılda güney Slavları ve Bizans, Moskova 1876, 6. Nestor, Mikloşçı yayını baş l, 34.
13. Puti şja jat Moravskago. Vita S. Methodii başl. V. Mikloşçı " in viam se dedit moraviam"ı tercüme ediyor (Vita yayını 1870, 13.)
14. Bu sınır için Drinov adigeçen. m. 79. bak.
15. Bu ferman (Hrisovul) (" Mihail VIII'in bir buyruğunda 1272 (6780) bulunmakta olup Golubinski tarafından Bulgar, Sırp ve Romen Kiliseleri tarihi olarak basılmıştır (Rusça olarak, Moskova 1871) 259-263, Drinov'un Bulgarca tercümesi, Bulgar cemiyeti dergisi Per. İbrail'de VII. bak. Bulgaristan tarihi, 202.
16. Vita S. Clementis Mikloşçı yayını başl. 16. Belgrad piskoposu Sergiy 878. Golubinski bu Belgrad'ı Amavutluk'da şimdiki Berat sanmıştı ki, bunu daha Drinov, adı geçen eser. 19 da kabul edilemez olduğunu izah etmiştir.
17. Dikkata şayandır ki, Ne Ravno (Horeum Margi), ne de Hram- ortaçağ-larda okadar sık tekrarlandıkları halde anılmamaktadırlar.
18. Sırp kaynaklarında sık olarak Kopriyan. Bu yer Konstantin Kosteneçki

tarafından tesbit edilmiştir. Yagiç yay. (Glasnik 42) başl. 75 sayfa 308. Aziz (Sv.) Prokopyi'nin kutsal metrukâtı önceleri Niş'de muhafaza edilmekteydi, sonraları da burada. Kutsal şehir Prokopyi'nin Buyurulduzu 1395, Glasnik 24, 273.

19. Sredets'li Triaditsa, Sreadets, Sriadets v.s. gibi telâffuz edilen bu ismin bir Trakyalı adı olmadığını, fakat bazı müsveddelerde böyle zikredildiği ileri sürülmektedir. Jekin Lıv Dyakon'da 171 Tralitsa olarak.
20. Sukobos yerli halkın rivayetine göre düzgün şekli Sukovo'dur (Haritalar-da Sukava).
21. Jahrbücher der Lit. XLII. 1828, 30.
22. Konst. Prof. De adm. imp. başl. 41.
23. Lıv Dyakon 105. Anna Komnen yay. Par. 450, Şimdiye kadar az faydalanılmış kaynak; tavroskit yani Kinamos'da olduğu gibi burada da Ruslar.
24. Anna Komnen Par. yayını 451.
25. Bu heyet için şimdiye kadar yalnız Lıv Dyakon'dan bilgi alınıyordu 171 ve Kedrin 2, 436 dan. Prof. V. Vasilevski S. -Petersburg birkaç ay önce kendi "Rus-Bizans fragmanları" (Rus. min. prosv. t. 184, II.) şimdiye kadar olan zamanda olayların incelenmesi bundan sonra özellikle kronoloji için değerli olan Arap Al. Mekin, Ermeni Asoşık ve Bizanslı şair Yoan Geometr. bunların çağdaşları değerlilik kazanmıştır. 985 yılında Leon Melisena'nın (Al. Mekin'e göre) yeniden hakimiyeti altına giren ve Bulgarlar tarafından zabtedilen Telnasa kalesi Vasilevski'nin düşündüğü gibi Niş'de olmayıp, Bulgar devletinin sınırları dışında aranması gerekir. 986 yılı seferi Succ'den, galip gelme için , yapılan ilk denemedir.
26. Ioan Geometr Vasilevski indinde 171, 175. Samuil'in Bizanslılarla olan savaşlarının başlangıcı için Drinov'un Güney Slavları ve Bizans X.yüzyılda, sayfa 110 sl. bak.
27. Bongarsius, Gesta Dei per Francos sive Orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani historia Hanoviae 1611, 2 toma. Ansbert Historia de expeditione Friderici Imperatoris adı verilen, H. Tauşinski ve M. Pangerl tarafından yayınlanmış, Fontes rer. austr. V (1863). I. Şafarik'in Ansbert'a yöneltilmiş çok güzel geogr. tefsir, Jahrb. der Lit. XLII 1828, 26-64. Arnoldi Chronica Slavorum (Pertz yayını, Hanover 1868) I. IV s. 8 sl.
28. Amede Jobert tarafından tercüme edilmiş, Idrisi coğrafyası, Paris 1840

(Récueil de voyages et de mémoires VI) 2, 291 sl. 379, 382 sl.

29. Boué, Mitth. der anthrop. Ges. 1871, 158.
30. Allagi Mutatio equorum Nik. Honiata'ya dipnot Bon. 1181 yayın.
31. Robertus Monachus. Bongras I, 33.
32. Nadurfeyrwar 1388 Fejér, Cod. dipl. 10, 414. Vrançîç'e göre I, 298 bağ-larla kaplı yakındaki bir adanın adıyla Nandor Heggye.
33. Kinamos 10, 214.
34. Meselâ Papalık legatı Lıv 1204 tarihinde. Bak. Bulg. Tar. 376 haş. 7.
35. Braniçevo Tarihi hak. geniş bilgi için bak. Şafarik s. 29-37.
36. Gramota, Mikloviç. Mon. Serb. 193.
37. Wilhelmus Tyrensis Lib. II cap. 4 (Bongars yayını I, 653).
38. Ravno için ispat Daniçîç'in şimdiye kadar bilinen bütün topografik mate-rialleri eski Sırp anıtlarından toplamış bulunan fevkalâde "Eski Sırp Leksikon"u adlı eserde.
39. Konst. Kosteneçki. Glasnik 42, 307. Bak. Gramoti 1395, p. t. 24, 273.
40. Vilhelm Tirski s. s. I başl. 19. Kinamos 212, Nikita Honiat 174.
41. Bunun için daha açık Bizans delillerine Kinamos 227 de rastlanmakta-dır. Bunun hakkında bak. Raçki'nin XI. yüzyılda Güney Slavyanların devlet istiklâli için mücadeleleri derlemelerine, Zagreb 1875, 184, 185 dipnotlar, bak. Şvandtner'in Thurocs II, 50 sl. Aziz Prokopiy kilisesi 1204 yılı, Thenier, Mon. Slav. I, 29. sl. not. 18, -Aziz Klement'te karşı-laşmıştır; Rum papazları bu azizin kafa tasını Ohri'den çalmışlar götür-rüp Beroe (Karaferye) de bir manastıra gömmüşlerdi. Grigoroviç, Se-yahat (Kazan 1848) 116.
42. Albertus Aquensis baş. 9-13. Vilhelm Tirski I ç. 19-22.
43. Asperrae et durae viae silvarum; viarum mira difficultas. Ansbert 26 Dusheriai Upsila kai deinos abatov Kinamos 70. Bonfinius'un Rarum hung. decades III 5 sayfa 453 Hanoviae yayını 1606.
- 44.. Kunovitsa, Şafarik yayını Sırp. müsveddeler (Pamatku drevniho pisem-nictvi Jihoslavanského) 78. Cunobizus Bonf. tsit. Saltus Cunovizza Vrançîç I, 311, Dorşwam'ın Cunovith'i bak. Bulgar tarihi 34, 365 keza Raguzalı şair Gunduliç'in Osmanide'sinde de III, 53 de zikredilmekte-dir. Bu eser, coğrafi tafsîlât bakımından çok zengindir.
- 45 Güney Slavyanları'nın tarihi hakkındaki halk masalları ilginçtir, ki 1345 yı-lında Periteorion önünde Kantakuzen'le yapılan savaşta düşen bu şar-kılarda söylenen Momçilo kalesi (Bulg. tar. 304) adının meselâ Pirlı-

- tor'da (Hersek) olduğu gibi gerçek yerle uygunluk gösterdiği Pirdop (Koca-Balkan), Pirod gibi adların birbirinden türediği anlaşılmaktadır.
46. Çar Şişmen III. (1365-1393) nün bir fermanında, bak. Bulg. tar. 399.
 47. Aziz İvan Riiski'nin hayatı, Bulgaristanlı, Patrik Evtimiy. Novakoviç yayını, Glasn. 22, 283.
 48. Sırlar: Kinamos 103. Peçenekler ve onların izleri, Bulg. tar. 222.
 49. Konst. Kosteneçki tst. izd. 305. Kunipeşiç, Bir elçilik seyahatı hikâyesi 1530 (bak. başl. III). 1443 tarihli barış andlaşmasında Zelenigrad.
 50. Bugünkü Erigon'daki Stobi, Bregalnitsa'daki Ştip (İştîp), ve Rila'daki Stobla karıştırılmamalıdır. Kinamos Stoponion indinde. Konstantin Kosteneçki Yagici'n yayını baş. 75 sayf. 308 Stoponi'nin; Grigoroviç'in ki, başka bir el yazmasından faydalanmıştır. indinde Ştiponie (bak. Bulg. tar. 193 dipnot 12).
 51. Vilhelm Tırski I, II baş. 4. Ansbert 28. -Halkokondilas Ven. yayını 162. Petantius, Şvandtner indinde I, 868, 869. Vrançiç I, 321.
 52. Ansbert'in yanında Nikita 526. Slav. keşif yolu, Sıbski zaseçi put.
 53. Ansbert 47.
 54. Tafel, Konst. Prof.XIII-XXII. Slav. vak'anüvisleri 1371 yılındaki Meriç sa-yaşlarını Makedonya'ya nakletmektedirler; 1433 yılında Brokier Filibe'den Makedonya'nın baş şehri olarak bahsetmektedir; Domşwam 1553 (16) dan Makedonya'nın, boğazların çıkışında Vetren civarında başladığını yazıyor, v.s.
 55. Şafarik, Jahrbücher 1828, 46; Araştırmalar II, 235. İdrisi, Filibe'nin batısında Ligoigo ve Karvi şehirlerinden bahsediyor ki, başka yerde tanınmıyorlar.
 56. Eusebius ad 250 Ronkali'de. Anna Komnena, Paryay. 450 Bongars'in III. sefer hakkında aronim, I, 1159.
 57. Ermeniler: Nikita 527, Ansbert 34. Pavliken mahallesi: Vilarden Wailly yayını 239.
 58. Daniçiç'den Filibe hakkında Sırp kaynaklarının şahidliği, eski Sırp lügati. Plaudin: Krupeşiç 1530. Ploudin: Vrançiç (1553) I, 323. "Philippopolis'e Bulgarlar ve Türkler Plodin, bazıları da yine Filibo" derler. Dorşwam 17.- Dom. Nigri Geographia, Bazel 1567, 270. Tsukalas Istorio geografiki perigrafitis eparhias Filippoupoleos, Viyana 1851, 55. Drinov, Slavyan yarımadasının Slavyanlarla iskânı. Moskova 1873, 28. Filibe şehrinin Ermenice eski adı araştırılmaya değer. Merak için hatırla-

- tınız ki, 1876 Mayıs ayında Bulgar yazarı Gruev'in Filibe'de, Plovdiv adını meydana çıkardığı için ihanetle suçlanmıştır.
59. Konst. Kostenecki (1431), Glasnik 1842, 299, 306. Vrançik I 331.
 60. Bak. Nikita Akropolita, Kantakuzen ve Şafarik'in Ansbert'a yönelik ko-
mentan (dipnot 27).
 61. Konstantin Kostenecki 300 bu adı "Sıkı Savunmuş" olarak yorumlamış-
tır. Bunlar Tsukalas, 50, 'in, İsa'dan 440 yıl öncelerde Ebbeyalı Histi-
ler'in bir kolonisi olarak zikrettiği tarihteki Basniler'dir.
 62. Petriç hakkında bak. Şafarik 52. Baçkovo: Konstantin Eyheindion per tis
eparhias Fil. Viyana 1819, 14. Tsukalas 60. Şafarik'in Sopot (Koca-
Balk.) hakkında 51 de izah ettiğini, Dobrovski, Ansberta Sebention'un
yayınında zikretmiştir.
 63. Prusinon Nik. 534, Batrahokastron yine t. 679.
 64. Ahrido ve Morra, Akropolita ve Kantakuzen'de sık-sık; Tafel, Via Egnati-
a II, 46, 51'e bak. Symb. crit. I, 84 Vilarduen Wailly 259 sl. önemlidir.
Hiperpirakion: Acta patr. I, 190. Her iki yerin kesinliği Akr. 114 ve
Kant. 2, 246, 404. Mirvatsi: Şafarik, Derlenmiş eserleri 3, 75.
 65. Merope: Kant. 2, 402. Smolensk Piskoposluğu, daha 900 yılında, Nikita
epp. Parthey yayını 577; bak. Bulgaristan tarihi 120 ve üstteki dipnot
6.
 66. Akropolita 45. Dornşvam 237: ain Bulgarisch Dcrrf mit Namen Klokod-
nitze und Türkisch Semische.
 67. Blisimos: Anna Komn. I, 326 (Blisnos), Ansbert 39 Vilarduen 267 (Blis-
me). Makrolivada: Akrop. 127, Konst. Kostenecki 307. Neutzikon: Niki-
ta 571.
 68. Çemomen (Çermen) civarında geçiş, Kant. I, 191. Ormanlar ve eşkiya-
ları: Konstantin Kostenecki 275 Paissiy'de (ölümü 1646) başkaları ara-
sında, Glasnik 22, 224; Mustafa köprüsü hak. Dornşvam 19 "die Bul-
garen nennen's 'lost, das ist ain brugkhen" e bak.
 69. Mih. Akaliota 36, Kedrin 604.
 70. 1230 tarihli Tirmovo kitabesi (Bulg. tarihi 251). Slavyan yazılarında sık
olarak Andrianovgrad, bak. Andrianopolis. Pahimer I, 108.
 71. Hopf, Ortaçağlarda Yunan tarihi (Ersch-Gruber t. 85) 156.
 72. Tafel tarafından toplanılan Bizans belgeleri Symbolarum criticarum ge-
ographiam byzantinam spectantium partes duae. Abh. der kgl. baye-
rischen Akad. d. W. 1849; fakat yerlerin ayırımında az başanlı olmuş-

tur.

73. Nikiyz Ansberta, Nequise, Vilarduen'de Ninitza, Anna Komnen'de I, 339.
74. Vilarduen (Bulgarofle) de durum açıktır, Wailly yayını 205, ki bunu Lognon (t. praef. XXII) göstermektedir.
75. Lelevel, Ortaçağlar coğrafyası 3, 141.
76. Anna Komnen I, 378.
77. Kalobruı Nikifor Brienios 130, Kalauri Anna Komnen I, 26 orta Yunan lehçesinde yazılı anıtlardaki farklılığı gösteriyor. Dafnidion Kant. 2, 48.
78. Damokrania: Nik. Brienios 133, Kant. 2, 518. Bak. Dr. Ludvig Ştrayt, Venedik ve İstanbul'a karşı IV. Haçlı seferinin dönüşü, Anklam 1877, 30.
79. Sergentsion: Kant. I, 136; Metrai ve p. t. 3, 319.
80. Kinamos 73, Nikita 85.
81. Genezios 42, Teof. Kont. 66.
82. Tahminen 1057 Gramota, Erben, Regesta Bohemiae et Moraviae I sayf. 52. Ansbert 40.
83. Nikita Honiyat 569.
84. Bak. Bulgaristan tarihi 247, 249, 261.
85. Zagrafın mülken hak. Aprilov (Bolg. gramoti. Odesa 1845, 31-51) Asen II'nin daha eski tarihte isdar edilmiş bir fermanından yaklaşık XVI. yüzyılda çıkarılmış bir ferman; Kalimana I ve başkaları.
86. Mikloşic, Mon. serb. 195 (Daha mükemmeli Sırp yazmasında 1847, IV.).
87. Milutin hakimiyetinde Belgrad, Danail (ölümü 1338 yılı)'in haberi hatırlatıyor; Daniçic yayını 97. XIV. yüzyılda şehrin kaderi için bak. Raçki, Pokret na Slav. yugu, Rad Judosl. akad. 2, 131; 3, 88, 100. Stefan Lazareviç Belgrad'ı kabuletmış "isproš ot ugr.", Konstantin Kosteneçki, Glasnik 42, 284. 1427 yılında işgal edilmiş; Raçki, Sırp despotlarının Macar Krallığı'yla Knijevnik'deki münasebetleri (cetv Zagreb 1865) 2, 478.
88. Daha 1279 yılında Niş'in Bulgar olduğu anlaşılıyor 276 bak. Bulg. tarihi 276 haş. 21. Konstantin Kosteneçki'ye göre öteki sınırlar 307.
89. Hamer I, 46. Edime için Acta patr. 2, 130. Kronoloji düzeltilmiş (bak. Bulg. tar. 308, not: 26).
90. Tafsilatlı ve kaynaklar: Bulg. tar. 329.

91. Brokier ve Konstantin Kostenecki'ye göre Miyatoviç'te, Prens Georgi Brankoviç içinde o zamanki Belgrad. Otacbina (Belgrad 1875) Nisan 1875, 528.
92. Yeni Fransızca Legrand d'Aussy Mém. de 1' 'institut, Sciences morale et politique, T.V. An XII 1804'de yayınlanan tercüme. Angl. T.Con, 1807. "Directorium ad faciendum passagium transmarinum" Brokardus'dan (1330) yolumuz hakkında bazı bilgiler ihtiva etmekteyse de, maalesef yayınlanmamıştır (bak. D' Avezac, Notice sur les anciens voyages de Tartarie, Recueil du voyages 4, 414).
93. Philippopolî est peuplée en grad partie de Bulgares qui tiennet la loi grégorie, Brokier 591.
94. Ömeğin 1483, Hamer I, 628.
95. Bu sefer hakkında bir eser glagolitique dto. Ragusa 17 Temmuz 1529 Kukuleviç'de. Acta Croatica (Zagreb 1863) 233.
96. Kaynaklar ve ayrıntılar: Bulg. tar. 364 sl. Trayan kapıları için bak. Bonfinus, ki belgelerini gözle görenlerin anlatışlariyle sunmuş. Petriç hikâyesi: Zahariev 79.

III. Bölüm Alt

Notlar

1. Manuil Kristobulos, sonuncu olarak yeni keşfedilmiş Bizanslı müellif, ki galiplerin tarafını tutmuştur I. II baş. 10. Fragmenta hist. graeg., Kar. Müller V yayının (Paris 1870) III.

2. Daha eski yolcular palanka sözünü palus'dan getirmektedirler. Palus kazık anlamına gelmektedir; halbuki bu kelimenin orta Lât. ve İtalyanca palanga, falanga (manivela) dan gelmiş olması daha ziyade uygun olmalıdır. Buradan keza Sırp-Hırvatça poluga (sırb stuli ve vuk.).

3. Ambassade à la porte Ottomane ordonnée par S.M. Imp. Léopold I, executé par Gualtier de Leslie 1665. Amsterdam 1672 (Riko ile) sayf. 43; Çek. Leitomyschl 1669. Lât. Viyana 1672. Sırp seyyahı Yerotey Paçanın 1704 yılında, palanka'yı "plet uleplyen" olarak tercüme etmiştir. (')

4. Bak meselâ Kanits, Tuna 24 ulgariyası I, liste I. (Sv. Nikola geçidinin profili).

5. Köln'ü şövalye Arnold fon Harf'in ibadet maksadiyle seyahatı 1496-1499 yılı. Dr. E. fon Grote yayını Köln 1860.

6. Schwandtner, Scriptorum rer. Hung. I, 864 sl.

7. Itinerarium, Wegrayss Kü. May. potshaft gen Constantinopel zum dem Türkischen Kayser Soleyman. Anno. 30. 1531. Obemburg'lu Benedikt Kuripeşiç. Bu, dikkate değer kitabın, sadece harflerinin şekli değişik, aynı yıl baskısının, iki nüshası vardır. Kuripeşiç'in Slavyan türklü ve masalları hakkındaki değerli belgeleri Prof. Yagiç'in dikkatini çekmiştir (Rad Jugosl. akad. 37). Bak. Hamer Osm. tarihi 2, 82 sl. Kuripeşiç'ten iktibasları Mr. Ferd. Mençik'e borçluyum. Bu zat Viyana'da Imp. ve Kr. kitaplığında memurdur.

8. Bak. Ek. IV.

9. XVI ve XVII. yüzyıllarda 15 kadar yayın vardır. Çeh. 1594, Almanca 1596, Fr. 1636, 1748.

(') Hangi menşee'den geldiği tartışmalı olan bu kelime Türkçemizde çit ve top-
rak tahkimatla korunan kasabalara âlem olmuştur.

" Mütercim "

10. Dorşvam için bak. başl. I, dipnot 57. Stefan Gerlah eskiler (öümü 1612) Günlük, (Tagebuch der von Zween glorwürdigen röm. Kayzem Maximilian und Rudolpho an die Ottomanische Pforte abgefertigten etc. Gesandtschaft). Frankfurt 1674 fol.

11. Salomon Schweigger, Ein neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Nürenberg, 1608. Diğer yayınlar: Frankfurt 1609 fol. Nürenberg 1614, 1619, 1639, 1664 (özet), 1665.

12. Drieschius G. C. Historia legationis Caesareae, quam Caroli VI. auspiciis suscepit Damianus Hugo Vir mondtius. Viyana 1721. Almanca baskısı 1722, Nürnberg 1723.

13. İtalyan jumalleri için (kısmen yayınlanmamış halde) bak. Prof. Matkoviç, Rad. Jugosl. akad. t. 15. Itinéraire di M.A. Pigafetta gentiluomo Vicentino'nun gözden geçirilişi. Londra 1585. Giovanni Benaglia Relazione del viago fatto a Constantinopoli dell' illustrissimo Sig. Conte Caprara, gentiluomo della camera dell' Imperatore, Bolona 1685; başka yayınlar: Roma 1684, Milano 1684, Venedik 1688; Almanca 1687 Frankfurt.

14. Chénau, Pukvilya'da 3, 133 Quietet, Voyage à Cple par terre en 1657. Paris 1660, 1664.

15. Henry Blunt, A voyage into the Levant. Londra (3. baskı) 1638; Almanca Helmstedt'de 1687.

16. Eduard Brown, Relation de Plusieurs voyages, faits en Hongrie, Serbie, Bulgarie, Macédonie, Thessalie, Autriche etc. İngilzçeden terc. Paris 1684. Alnen Lât. ve Alm.

17. Corciç'in yayınlanmamış özetlemeleri için bak. Bulg. tar. 470. Banduri'de Mateo Gondola, Imp. orientale Giuseppe Boscovich Giornale di un viaggio da cpli in Polonia. Bassano 1784 (İngiliz elçisi Yakob Porter'li birlikte seyahat etmiş). Ragusa delegelerinin seyahat günlüğü 1792 yılı. Bak. Gesch. von Regusa (Viyana, 1807) 310-334.

18. Glasnik t. 31 (Ierotey) 33 (Arseniy), Novakoviç yayını.

19. Vratislav von Mitroviç çeh. Prag 1777, 1855, 1874. Almanca tercüme Laypzig 1786, İngl. Londra 1862.

20. Birinci bölümü İos, İreçek tarafından, Mikloşç II, Slav. Kitaplığı yayınlanmıştır. İkinci elyazması.

21. Hacı Kalfa, Rumeli ve Bosna, Hamer tercümesi Viyana 1812.

22. Bak İlavé: V.

23. Yoakim Haynr tarafından yayınlanmıştır. Yek (Jäck), Bamberg'de kitapçı "Türkiye'de yapılan en önemli ve ilginç seyahatlar cep kütüphanesi" (Nürenberg 1862-1831, 4 cilt 24-na. da) Busbek, Gerlah, Şvayger, Vener

(1616), Tafemer (1665), Lukas (1714), Tot, Goluhovski (1816) ve deniz seyahatı hakkında İstanbul'la Yunanistan seyahatlarına dair birçok malûmat mevcuttur. İstanbul'la Niş arasındaki konak yerlerinin sayılışı Hamer'in Osmanlı tarihinde (Peşte 1834) 2, 856-863b Sırbistan'ı aşan (Niş'e kadar) yollara ait bilgi için tafsillatlı olarak bak. Ç. Miyatoviç (300 yıl önce)'in Glasnik 36 (1872).

24. Bratislav, 1855, basılışı. 25. - Niboyşa = neboy ci = (korkma.)

25. Şafarik, Güney isl. lit. tar. 3, 269. Aynı zamanda Mileşeva, Ruyani ve başka Sırp ve Hersek manastırlarında matbaa varmış.

26. Zmov ve Avala'nın (şimdiye kadar malûm olmayan durumları) 1516 yılında vukua gelen bir savaş dolayısıyla açıklığa kavuşmuştur; Donşvam (249)'a göre "Yanuş Vayda" "Zarno altında", Sırp vakanüvistlerine göre (Şafarik, Pamatky 83) "Havaşom altında" yenilmişti. Zmov hakkında malûmat: Daniç, Eski Sırp-Lûgatı; Vranç, I, 298 (Zarnow arı), Donşvam 3, 249.

27. Vranç ile Donşvam, Hasan Paşa palankası yerine, şimdi izi kaybolmuş bulunan Livada adlı terk edilmiş bir Sırp köyünü zikretmektedirler (Yasenitsa'da). Aksine Vençats dağında, benim de ziyaret etmiş olduğum bir mevkide, kalelerinin harabeleri bulunan ve Halk türkülerinde adı söylenen, Vranç'in de hakkında aynısını öğrendiği, Pavel Bakıç kalesi bulunmaktadır.

28. 1411 yılından bir fermenda ve eski seyahatnamelerde Yagodna. Şimdi de civar halk onu böyle adlandırmaktadır; Yagodina olarak değil. Miçiç 202.

29. Hacı Kalfa 147.

30. Donşvam 1553 yılında nehir üzerinde ağaçtan köprü, 1682 de ise Benaglia taştan köprü görmüştü.

31. Donşvam'da Khutna (Kutna); 1665 Coitine.

32. Yapıyı Hacı Kalfa 157, tafsillatlı olarak yazmaktadır. Bunun için bak. Benaglia 1682 (Bolonya baskısı sayf. 43) ve Kanits, Tuna Bulgaryası, 1, 173. Aynıyle Çemin 1645, elyazması, Paşa Musa diye zikrediyor.

33. Yejevitsa: Yerotey 1707, Glasnik 31, 310. Yejevski kayaları mühendis yzb. Oebschelwitz 1719, Hacı Kalfa, adı geç. s. 189.

34. "Ein Meilsweg darfür hinaus (Piro'dan) hat es ein Brunnen; bey welcher Gegend Keyser M. Antonius, so vor 1400 Jahren regiert, die Goten (ein teutsch Volk) geschlagen und erlegt haben soll. Deshalb ihm zu Ehren ein Trophaeum oder Siegseul auffgericht, die gleich am gemeldten Brunnen stehet. Und ist ein runder Stein, ungefährlich eins halben Manns hoch, mit einer griechischen Inscription, die uns nicht leicht zu lesen gewest besonders in einem strengen Fürreysen" Melhior Bezolt, Haynrich von Lih-

tənşəyın'ın 1584 yılında elçilik səyahəti Löwenklau, Müslümanlık tarixi, Frankfurt 1595, 526. Belki də mil. təşdirdir (Yukanda sayf. 21 ve not. 68 belirlənilədir).

35. Gerlah 524 (Niş'in təsvirində).

36.. Kalıntıları haqqında bak. Grigoroviç, Avropa Türkiyəsində səyahət (Rusça, Kazan 1848) 159 və Kaniç Tuna Bulqarıstan'ı 2, 305 (p. t. 303 və ris və Aya Sofya kilisəsinin tarixçəsi).

37. Burada Vrançiq ismen (I, 317) 1553 yılında basılı haritasında yerli hətkin haqqında hiçbir şey bilmediği büyük gölü bulmuşmuş. Yeni Han'ın ya-lışı, Hamer, Osm. tar. 862.

38 . Pazarcık kazası tarixi. Viyana 1870, 41 sl.

39. Papaz Konstantin'in Egheirindion penitis eparhias Filippoupoleos (Vi-yana 1819) 57.

40. Bu köprü haqqındaki bilgilerin kıyaslanmasını səyahətnamələrin doğrulamasıyla öğreniyoruz. Vrançiq 21 kəmer görmüş, Vratıslav 22, Be-naglia 17, Arsenij Çernoəviç 18, bir Venedikli elçilik sekreteri də 20 kəmer görmüşlərdi. Vrançiq 352 adım, Şvayger 365 adım, Vratıslav 404, Taferner 442 adım saymışlardı.

41 . Aricescu C.D., Revista istorica a arxivelor Romaniei. Condicta de venituri si cheltueli a vistierici de la leatul 7202-7212 (1694-1704). Bükreş 1873. Burada yayınlanmış bulunan mali emimamələrdə İstanbul və Edir-ne'deki Ulah elçilərinə para vermiş bulunan çok tüccar adı geçiyor.

42. Kanits, Tuna Bulqarıyası I, 150, 160; 2, 299 Belqrad barut deposu da 1719 yılında artıq tamamen bitirilmişti (Driş'in bir elçiliklə birlikdə səyahə-ti).

43. Kont Erazmus Ştaremberg'in (1721 yılı Küçük Valahiya'nın askeri durumu), başl. 17. Insburg Üniversitesi kitablığında elyazması.

44. Meselâ Çanakca, Taşal, Deli-Yunus, Terkos (300 hane, 4 kilise, 4 okul) köyləri Kırcaalı zamanlarında III. Selim tərəfindən Bulqarılarla iskân edilmişti. (Doğu zamanı, İstanbul II, 1875, No. 27). Daha eskisi Küçük-Asya'da, Nikomedia ilə Nikea arasında bulunan və hətkinin belki də Belovo cıvanındaki Kize-Dərbəndi nədən gelmiş olması muhtəməll bulunan kız dər-bəndi hinstiyan köyüdür. Daha 1808 yılında D. Salvatori burada eski Bul-qarlar bulmuştu.

45. Boué, Itinéraires I, 89.

46. Boué, Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe. Viyana 1852, sayf. 4. Belqrad-İstanbul də-miryolunun ilk projesi yine orada 18.

IV. BÖLÜME AİT NOTLAR

- 1) Anonymi periplus Ponti Euxini S.F. W. Hoffmanns Sammlung der Periplus des Schwarzen Meeres, Leipzig 1842, 197. de. Strabon 7, sayf. 313 ve fr. 10. Anna Komnen par. yay. 451. Nikifor Gregoras Bon. bask. I, 375. Vrançığ I, 309; Marsigli Description du danube ('A la Haye 1744) 2, 50. Driesch, Almanca tercüme. Nürenberg 1723, 107.
- 2) Boué, La Turquie d'Europe 4, 477, 481.
- 3) Tomaşek, Rosallia und Brumalia 393. Fligier Zur præhist. Ethnologie der Balkanhalb. 29.
- 4) Emmona 1357. Acta patr. Cpol I, 367. Oppidulum Emona. Negri (1567), Geographiae comm. I. XI. 257. Acht Ital. Periplus 1318-1614 Tafel'de Const. Porph. de prov 37-41.
- 5) Schweiggers Reise (Nürenberg 1606) 47. Jac. Pejacovic Veteris et novae geographiae congeries (Zagreb 1714) Şvandtnera 3, 789.
- 6) Liviy 40, 21 sl. Strabon 7, 5, I. Pomponiy Mela 2, 2, 2. Edime camiilerinin minareleri hakkında aynı rivayetler bugün de söylenmektedir. Bunların şerefelerinden Ege, Karadeniz ve Marmara denizleri görülmekteymiş.
- 7) Robert de Clary başl. 64 Hopf. da, Chroniques Greco-Romaines (Berlin 1874) 51.
- 8) Stensko Köyü Köstendil civarında Struma Vadisinde bulunmaktadır.
- 9) Klisura ilk önce Asen II'nin 1230 dan 1241 tarihine kadar olan bir Bulgarca emimamesi (Mikloşç, Monum. Serb. 2). Siteska (Soundiaskos 1020), prohod, jdrelo genel kullanış olarak bir adlandırmadan çok şimdi daha ziyade aynı yerlerin ismi olarak kullanılıyor.
- 10) Kleisoura için bak. Prok. I, 290; 3, 271 (Termopili), Teofilakt Simokata 296, Liv Diak. 130, Konst. Prof. de tæhem. 3, 50. Mih. Ataliota 37, Anna Komnen par. bask. 272.
- 11) Henri de Valenciennes Waillys Ausgabe des Villehardouins sayf. 407'de.
- 12) Keza Türkçe olmayan anıtlar: Kata terbaini (Derbentler) yeni grekçede

Akoloutia tou agiou Joannou tou Blasimi tou (Moskopolis 1741, Viyana 1858).

- 13) Bulg. tar. 38. Orada zikredilen Hristo Pulyakov'un araştırmalarından başka (1860), Vit ayının kaynaklarıyla birlikte Zlanitsa (Türkçede İzladı) kazası ve Avrupa Türkiyesi'ne ait Danov haritasında (Bluğ. Viyana 1863), 4 L yerleştirilen doğrudur.
- 14) Tia hakkında (Daha 907'de rastlanmaktadır) bak. şafarik, Araştırmalar, 2, 232. Slav. eski eserleri parf.30. "Büyük Kancık, yahut Titz" Marsili tıst. yay. 2, 52. İtalyan deniz haritalarında ve keza (Negri 257'de) Lavitza. Belki de yakınlarda bağlantı bulunan Kamçı'dan ziyade Koz-yak ayıdır; her ikisi arasında dağlar önünde Muro cavo, Türkçe Karaburun bulunmaktadır.
- 15) Karadeniz sahili boyunca uzanan İstıranca, Balkan dağlarıyla aracısız bağlanmaz.
- 16) Moltke, 1828, 1829'da Avrupa Türkiyesi'nde Türk-Rus savaşı Berlin 1845.
- 17) Poytinger haritasında.
- 18) Konstantin Porfirogenet 3, 78.
- 19) Acta patr. 1357, I, 367 ve D.M. Negri (1567) 257.
- 20) Bak. Bulg. Tar. 312.
- 21) Devnya civarındaki harabeler 1829 yılı savaşı sırasında Teplyakov bulmuştu. (Bulgaristan mektupları, Moskova 1833, 129-144); Marcianopolis kalıntılarını Blaramberg izah etmektedir. Odesos'la Marcianopolis arasındaki uzaklığı tek sestem eski anıtlar diye dile getirmektedir: 18 mil (Poytinger haritası ve İt. Ant.) Daha sonraki devirde (Anna Komnen'in bir yer hakkındaki ifadesi esas tutularak par. izd. 139) sonralarki Bulgar şehri Preslav olduğu tesbit edilen şehir sanılmıştır. Bak. Manet 7, 139.
- 22) Pannasa: Teof. Sim. 48. Skatrina: Prokop. de aedif. 307, 15.
- 23) Cazalet Tab. Peut; Carsaleon, Ravenna'lı coğrafyacı. Pinder et Parthey 187 bask. Her ikisi de daha sonraları Sabuleti Canales'le sabit; Tafel bunu böyle okuyor (Konst.Prof. de prov. XV); Saboulev de Manalio Teof. Sim. 89 ve Saboulenti Kanalin p. t. 248.
- 24) Melchus yay. Niebuhr 264.

- 25) Teof. Simokata 89.
- 26) Anna Komnen par. yay. 273.
- 27) Sinodika'da Oveç 1211. Bulg. tar. 395, 400.
- 28) Leunlavius, Hist. Musulm. Frankfurt 1611, 269.
- 29) Mohamed II. Seadeddin, Chronica, tradotta da Bratutti (Madrid 1652) 2, 240. Mehmet IV: Hacı Kalfa, Rumeli ve Bosna'ya ilâve. 185.
- 30) Aquae calidae, Tab. Peut. ve Rav. Justinian: Prok. de aedif, 263. Avari: Teof. Simok. 40. Anna Komnen par. yay. 274. İdrisi A. Jobert'den tercüme 2, 388, 397. Vilardeun Wailly yay. sayf. 271 başl. 104. Hacı Kalfa, Rumeli ve Bosna 26. Boué, Itinéraires I, 143; Hocmsteter, Mitth. der Winer k. k. geogr. Ges. 1870, 586.
- 31) Preslav hakkında Simeona'da (888-923): Bulg. tarihi, 165. Bongarsa'nın günlüğü Dr. Hagen, Yakov Bongarsius. 16 ve 17'nci yüzyıllarda İlimi araştırmalar tarihine yeni bilgi. Bern 1874, 72: couché a Eski-Istanbul, id est vieux Constantinople, Bourg , près lequel ya encores un cernede de grand estendue, sur le bord d'une petite rivière en une vallée- Marsiglie, Le Danube (A la Haye 1744) 2, 53.
- 32) Boşkoviç, Viaggio (v. başl. III, dip notu: 20) 52, 56.
- 33) Veregava: Teofan 549, 664, Nikifor patr. 82, Kedrin 2, II. 679 yılında Bulgarlar'ın Tuna topraklarına hakim bulundukları sırada onlar doğuda yaşamakta olan kuzeyli Slavıyan kabilesini tehcir etmişlerdi (Teofan 549). Böylece serbest kalan vilâyet, şüphesiz ki, Bulgarların başlıca yerleşme yeri olmuştur; burada onların Prensleri Preslav bulunmaktaydı. Bu durum bana şimdiye kadar deniz dolaylarında aranmış olan Veregava'yı (Rusça Bereg kelimesine kıyas edilen fakat Bulgarca Breg diye söylenen) (!) bu vilâyetin içerisinde aramaya beni sevk etmiştir. Bak. Veriga-Staros- Bulg., Sırpça Vera'dan sr. yüzük karşılığı (Danicıç. Osnove ve Srpkoga yahut Hrbatskoga yezika, Belgrad 1876, 28).
- 34) Sidera ilkönce 863 yılında. Teofb. Kont. 163. Sıkça Kerdin'de, Mih. Ata-

(x) İtalyancada burun "Muro" olan "Mura" duvar mânâsına gelir "Muro Caro" ise Çukur duvar demektir. "Mütercim"

liota, Anna Komnen, Nikita Honiat ve başka.

- 35) Markerota Prokop.de aedif. 306, 40 (Hemimontus), 307, 32 (Aşağı Mizi-
a). Markeli: Nikifor 75, Teofan 723, 761, Anna Komnen I, 355 (Bon
yay.) Marak Boğaz: Dromodeyhtes (Yol rehberi) sayf.5.
- 36) Hamer, Osm. tarihi 2, 603.
- 37) Piskopos Sofroniy'in anıları Bak. Bulg. tar. 521.
- 38) Bak. Sitzungsberichte der kgl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften
4 dek. 1876 ve benim Tulova ovasında Çasopis'de Çek müzesinde ça-
lışmam 1876, 686-691. Manert ve başkaları, Tile'yi Bizantia çevresin-
de arıyorlar, Tomaşek (Oest. Gymnztshr. 1867, 706) Vize civarında
Astika'da.
- 39) Tomaşek, Rozalia ve Brumalia 356; Herodot 8, 138.
- 40) Kanits, Tuna Bulgaristan'ı, 2, 58-70. Roma yolunun kalıntıları, ki Niko-
polis'den Studena köyüne kadar hemen hemen düz bir hat izlemekte-
dir, Lejan tarafından bulunmuştur (Révue archéologique 1868, 81); bu
izlerin Nove'ye kadar yanı doğrultuda daha ötelere doğru uzayan
uzantıları o görememiş, yolun batıya kıvrılarak Plevne yönüne döndü-
ğünü sanmıştır.
- 41) Sınır taşı Hadrian zamanında Momzen'e konulmuştu, Corpus inscr. Lât.
III sayfa 992 (Bak. sayf. 104). Keza Bulgar belgeleri, İstanbul 1859,
414. Bu (Nicolopolis için) büyük taş ocaklarının bulunduğu Tımava'nın 2
saat kuzey batısında bulunan Hotnitsa veya Ohotnitsa köyünden çık-
mıştır. Ptolomey 3, II Nicolopolis ad Haemum'u yanlış olarak Trakya vilâ-
yetinde göstermiştir
- 42) Marsili nezdindeki plan tst. yay. 2, 52.
- 43) (Sokolov), Eski Zağra kazasının istatistik tarifnamesi, İstanbul 1858 (Is-
tanbul gazetesinden; çok seyrek) Demir madeni 1845 yılından sonra
ancak daha eski kitablarda buldum. Dümon nezdindeki kitabeler tst.
sıç. 28 sl. Boruy ahalisi 1230-1240 dolaylarında. Bak, Bulg. tar. 878.
- 44) Yordanes başl. 18.
- 45) Alberikus, Laybnitz yayını, Hanover 1698, 439.
- 46) Kanits, Tuna Bulgar. 2, 95.
- 47) Dümon harabeleri tasvir ediyor, Trakya kitabeleri sayf. 68. Diokletiano-
polis: Hierokleis, Parthey yay. sayf. 5, Teof. Sim. 12. Aleksipolis Heb-
ros (Meriç) ve. Filibe'nin kuzeyinde: Anna Komnen Par. yay. 455; ha-
rabelerin etrafında bugün de Katolik Pavlikenler vardır.

- 48) Tabula Peutingeriana: Philippopolis XLI. (Orijinalinde yanlış olarak XII, ki bu şehirden Haemus'a (kocabalkan) çok az bir uzaklıktadır, Sub Radice VI Montemno VIII (Emon Ravenna'lı Geor. nezdinde IV, 7) Ad Radices XSostra XIII Melta. Kohorti: Not. ding. Seek yay. 91.
- 49) Kanits, Tuna Bulgaristan'ı 2, 206.
- 50) Melta'nın bugünkü Loveç (Lofça) olduğunu Nicopolis'e ait, Poytinger haritasındaki mesafelerden ve öte yandan- Montemno'dan da görüldüğü gibi Katanic de aynı iddiada bulunuyor (Obris antiquus I, 365). Üçüncü yoldan (Oescus'un ardından) bir miliar eksikliği vardır. Lejan (Bak. dipnot 40) bu yolu, Tabula'nın Nicopolis bölümüne koymaktadır. Studena-Plevne'dir ve buna göre Melta, Plevne'nin doğusuna konulmuştur (Révue arch. adı geçen y. Le tour du Monde XIII, 1873, 129). Kanits'in Lofça plânı; Tuna Bulgaristan'ı 2, 146. Praesidium Eskus'un güney-doğu. Nicopolis'in gün. bat.da Ptol. 3, II.
- 51) Komentiolus: Teof. Sim 320, Peçeneklerin seferi, Kedrin 2, 589 Sopot'dan Troyan'a şimdi 8 saat hesaplanmaktadır.
- 52) Bak. Arian Anabazis I, I.
- 53) Marsili, adı geçen yayın 2, 37. Kanits 2, 261. Iskır yolunda ve bu köprüde bir tek antik kaynak hatırlanmıyor.
- 54) Geçitdeki kayalıklarda kaybolmuş bulunan Çervena kula (Kızıl kule) boğazındaki Roma yolunun kalıntıları daha Mala Vlahya (Küçük Ulahya) nın Avusturyalılar tarafından (1717-1739 y.daki) işgalleri esnasında durmaktaydı. Feldmareşal Kont Ştayvil geçitte 10 saatlik uzunlukta (Karl VI. adına, Karl'ın yolu) bir yol inşa etmişti. Relation Stahrenbergs (başl. III, not: 48). Küçük Ulahya'da Roma şehirleri ve yolları, bak. Kipert haritası, Corpus inscr. Lât. III.
- 55) Prokop. De aedif. 291. Teof. Sim. 322, 324.
- 56) Moltke Rus-Türk askeri seferi 1829, 47. Amian Marselin 27, 5. Prok. De aedif. 292.
- 57) Prof. Dr. F. Toula, Berkovça dağı ve Iskır vadisinden Sofya'ya Mitth. der k. k. geogr. Gesellschaft 1876, 252.
- 58) Anna Komnen I, 166. Nikita Honiat 520.
- 59) Pirsnik ve Isnebol, Hacı Kalfa'da 57. Hamer kendisi tarafından meydana getirilmemiş olan haritadaki sorumluluğunu girişte savunuyor (XIV).
- 60) Hora Akuesia Prok. De aedif. 285. Pomulianum: Aurelius Victor, Caesares başl. 40; Prok. 285, 13. Florentiniana yakınında (Tuna'da Vidin yakınında Flortin).

(*) Breg- Bulgarcada kıyı, sahil demektir.

" Mütercim "

İLÂVELER

I.

Tabula Peutingeriana

Aslında iktibas edilen Peutinger haritası Ernest Desjardins'in tarihi, kritik v.s. bir mukaddimesiyle Viyana'da mahfuz orijinaline uygun olarak Paris 1874'de basılmıştır.(')

Parantez içindeki isimler Ravennatis anonyuni cosmographia et Guidonis M. Pinder ve G. Partey yayını. Berolini 1860 p. 183, 191 (Bak. 1, 10).

Singiduno XIII

Tricomio XII

Monte Aureo XIII

Margum fl. X

5 Viminatio XVIII

Municipio X

Louis Pago XII (Pago)

Idimo XVI

Horrea Margi XVII (Orea Margi)

10 Presidio Dasmini XV (Dasmiani)

Presidio Pompei XII (Po V pegis)

Gramrianis XIII (Crambianis)

Not. Haşiyelerde boş ve noktalı olarak bırakılan yerler Yunanca olan ibareler ve isimlerdir.

" Mütercim "

Naisso XXVIII (Nasion)
 Romesiana XXV (Romessiana)
 15 Turribus XXVIII (Turribus)
 Meldiis XXVIII (Meldis)
 Sertica XX
 Sarto XVIII (Sparthon)
 Egirca XIII (Egerica)
 20 Zyrmis XXVIII (Zirmis)
 Philippopoli XXVII
 Ranilum XXV (Ranilum)
 Pizo XII
 Arzum XVIII
 25 Castris Rubris XVI
 Burdenis XX
 Hadrianopoli XVIII
 Hostizo XVIII
 Burtizo XVIII (Burtizon)
 30 Bergule XII (Bergule)
 Drysiporo XII (Drusipara)
 Syrallo X (Surallon)
 Perintus XVI
 Ad satatuas XVIII (Statuas)
 35 Melintian XXVIII (Melantiada)
 Regio XII
 Constantinopolis.

(') La table de Peutinger d'après l'original conserve à Vienne, précédée
 d'une introduction historique et critique etc. par Ernest Desjardins Paris
 1874.

II.

ITINERARIUM ANTONINI AUGUSTI

Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum. Edd. G. Parthey et M. Pinder. Berolini 1848, 80. H. Kipart'in iki haritasiyle birlikte. Sayfa 62-65. Sonuncu duraklar ve saireyi daha üç yerde rastlanmaktadır, Ahyolu-Bizans, Draç-Bizans ve Avlonya-Bizans seyahatlarında.

Singiduno castra

Aureo monte XXVIII (Ab Aureo monte

Vinceia VI Margo...

VIII

5 et leg. VIII

inde Viminacio ... X)

Viminacio XXVIII

Municipio XVIII

Idimo XXVII

10 Horreo Margi XVI

Pompeis XXXIII

Naisso XXVIII

Remisiana XXV

Turribus XVIII

15 Meldia XXX

Serdica XXVIII

Bagaraca XVIII

- Helice XXI
- Lissas XXI
- 20 Bessapara XXII
- Pihilippopoli XXII
- Cillis XXX
- Opizo XX
- Arso XVIII
- 25 Subzupara XVIII
- Burdipta XXII
- Hadrianopoli XXIII
- Ostudizo (Ostidizo p. 153) XVIII
- Burtudizo (Burdidizo ib.) XVIII
- 30 Bergule XVIII (XVII p. p. 153)
- Drizipara XIII (Druziparo XVI p. 153)
- Izirallo (Tirallo p. 153) XVI
- Heraclia (Perintho Heraclia p.153) XVIII
- 35 Cenofrurio XVIII (XXIII p.153)
- Melantiada XXVIII
- Byzantio (qui et Constantinopoli) XVIII (XVIII p.153,159)

ITINERARIUM HIERROSOLYMITANUM

(Milâddan sonra 333)

Pinder ve Parthey'in yayımlarından sonra (say. 267-270) Detlefsen'in Verova) kodeksiyle kıyaslanması büyük değer teşkil eder (Révue archéologique). Nouvsérie V.1864. 10 sayf. 99-108 ve Vilhelm Tomaşek'in tashihleri (Miscellen aus der alten Geographie. Zeitschrift für die österr Gymnasien 1867 sayf. 710-712).

Civitas Singiduno

Finis Pannoniae et

Misiae.

mutatio ad Sextum VI

5 mutatio ad sextum

miliare VII

civitas Aureo monte VI

mutatio Vigeio VI

civitas Margo VIII

10 civitas Viminatio X, ubi Diocletianus occidit Carinum.

mutatio ad Nonum VII

mansio Municipio VIII

mutatio Louis Pago X

mutatio Bao VII

15 mansio Idomo VIII

mutatio ad Octavum VIII

mansio Oromago VIII

Finis Myssiae Daciae

mutatio Sarmatorum XII

20 mut. Cametas (Caminitas Ver.) XI

mansio Ipompeis VIII

- mutatio Rappiana (Ver. Rampiana) XII
civitas Naisso XII
25 mutatio Redicibus XII
mutatio Ulmo VII
mansio Romansiana VIII
mutatio Latina VIII
mansio Turribus VIII
30 mutatio Translitis XII
mutatio Ballanstra X
mansio Meldia VIII
mutatio Scretisca XII
Civitas Serdica XI
35 Fit a Syrmio usque
milia CCCXVIII, mutationes XXIII,
mansiones XIII
mutatio Esco amne VIII
mansio Buragara VIII (')
40 mutatio Sparata VIII
mansio Hilica X ('')
mutatio Soneio VIII
Finis Daciae et Traciae
mutatio ponte Ucasu VI.
45 mansio Bona Mansio VI.
mutatio Alusore VIII
mansio Basapare XII
mutatio Tugugero VIII
civitas Filippopoli XII
50 mutatio Symota (Sernota Ver.)X
mutatio Paramvole VIII
mansio ,cillio XII
mutatio Carrassura VIII

- mansio Opizo XI (""')
- 55
mansio Arzo
mutatio Palae VII
mansio Castozobra XI.
mutatio Rhamis VII
- 60 mansio Burdista XI (""")
.....
civitas Hadrianopoli
mutatio Dapabae X
mansio Nicae VIII
- 65 mutatio Arbodizo X (""")
mutatio Burtudizo VIII
mutatio Urisio VII (?)
mansio Virgolus VII
mutatio Narco VIII
- 70 mansio Drizupara VIII
mutatio Tipso VIII
mansio Tunorullo VIII (""")
mutatio Beodizo VIII (Ver. VIII)
- Civitas Heraclia VIII
- 75 mutatio Braunnae XII (""")
mansio Salambria X (""")
mutatio Callum X
mansio Atyra X
mansio Regio XII
- 80 civitas Constantinopoli XII Fit a Serdica
Constantinopolis milia CCCCXIII,

mutationes (X) XII mansiones XX ("****")

1. Esco amne Tomaşek tashihi, Extuomne, Perthey ve Pidar'da, Extuome cod. Ver.

2. Iliga Edd. Hilica Ver. Hilice it. Ant.

3. Carasura ve Arzum arasında elyazmasında mansio Opizus eksiktir. (Tab. Peut.; It. Ant.) ve bunu izleyen yol rehberinde de mutatio (10 m. It. Ant.) Carasura ile Philippopolis arasındaki mesafe (burada 39 mpm) Acta S. Alexandri'de yine ayrılırlar (Bll. Mal III 198) 40 milde. Arzum civarındaki XI. mil rakamını Opizus civarına koydum: Carasura 9 Opizo II (It. Hier.) Cellis Opizo 20 (It. Ant.).

4. "Burdista ile Dapabae arasında bir boşluk kabul etmemiz gerekiyor ki, bu adı belirsiz bir mutatio ve Civitas Hadrianopoli ile birlikte". Tomaşek adı geç. y. 711. Daphabae XI adı geç. yay., Dapabae X Ver.

5. Arbodizo cod. Parb, Arboditio Ver. Tarpodizo olarak düzeltilmesinin doğru olmadığını Tomaşek 712 gösteriyor. Burtudizus eksik ve keza bunu izleyen iki rakam da, miller için rakam olarak çok az.

6. Verona kodeksine göre son iki mesafe. Adı geç. yay.da vardır: X ve IX.Krşl. Drizipara-Tzurullum 16 mil It. Ant. (3 kez).

7. Baune Ed., Braunnae Ver.

8. Salamembra Ed., Salambria Ver.

9. Metinde ard-arda Pihilippopolis'le Constantinopolis arasında 70 mil yoktur, 3 mutationes ile 2 mansiones ; Eksikler Carasura ile Burdista ve Nike ve Arbodizum civarı.

Selimbria (Silivri)den büyük bir şehrin bulunduğu Büyük-Çekmece köprüsüne 4 mil ("")

Büyük Çekmece köprüsünden Küçük Çekmece köprüsüne 3 mil.

Küçük Çekmece köprüsünden İstanbul'a 2 mil.

(') Babaeski.

(") Burgaz olacak.

("") Şimdi karayolları tarafından denizle gölün akak yeri üzerine yeni bir köprü kurulmuş olduğundan Mimar Sinan'ın çok ünlü 4 bölümlü köprüsü metrük bırakılmış ve yakın devirlere kadar oldukça önemli bir kaza merkezi olan Büyük-Çekmece şimdi bir nahiye menzilesine inmiştir.

" Mütercim "

YOL REHBERİ

V.

(1826)

İstanbul'dan Edirne'ye.

İstanbul'dan Küçük-Çekmece

..... 4 saat(1)

Küçük-Çekmece'den Büyük-Çek-

mece'ye...3 saat.....(2)

Büyük-Çekmece'den Kumburgaz'a

1 saat (3)

Kumburgaz'dan Pivatis'e

2 saat

Pivatis'den Silivri'ye

..... 2 saat

Silivri'den Kınıklı'ya.....

..... 8 saat

Kınıklı'dan Çorlu'ya (4)

..... 4 saat

Çorlu'dan Karıştıran'a

..... 6 saat

Karıştıran'dan Çatal-Burgaz'a

..... 4 saat

Çatal-Burgaz'dan Babaeski'ye

..... 4 saat... (5)
Babaeski'den Kuleli
..... 2 1/2
Kuleli'den Havsa'ya
..... 2 1/2
Havsa'dan Edirne'ye
..... 5 saat

Toplam 48 saat

Edirne'den Filibe, Sofya

Niş ve Belgrad'a :

Edirne'den Paşa- Köy'e
..... 4 saat
Paşa-Köy'den Cesri-Mustafa ...
Paşa'ya..... 2 saat
Cesri-Mustafa Paşa'dan
Habibçe'ye 3 saat
Habibçe'den Asarlı Köy'e.....
..... 1 1/2
Asarlıköy'den Harmanlı'ya
..... 1 1/2
Harmanlı'dan Köstendil'e
..... 1 saat
Köstendil'den Uzuncaova
..... 1 1/2(6)
Uzuncaova'dan Semizçe'ye .
..... 1 1/2
Semizçe'den Suyak'a
..... 2 saat
Suyak'dan Deher Mahalle'ye
..... 1 saat

Deher Mahalle'den Kuru
 Çeşme'ye 1 saat
 Kuru-Çeşme'den Koca Ali'ye
 1 saat
 Koca Ali'den Yeni Mahalle'ye
 1 saat
 Yeni Mahalle'den Alaca -
 çekmelik..... 2 saat
 Alaca-Çekmelik'den Papazlı'ya
 1 saat
 Papazlı'dan Doğanca
 2 saat
 Doğanca'dan Kuram Başına
 1 saat
 Kuram-Başı'dan Filibe'ye
 3 saat
 Filibe'den Gradoyan'a
 4 saat
 Gradoyan'dan Tat. Pazarcık'a .
 3 saat
 Tat. Pazarcık'dan Sarı-Bey'e ...(')
 3 1/2
 Sarı-Bey'den Momina Klisura ..
 (Kız Derbendi) 1 1/2
 Momina-Klisura'dan Gabrovit-
 sa'ya 1 1/2

(') Bulgarlar "Saranbey" derlerdi doğrusu "Saruhanbey"dir.

Gabrovitsa'dan Meriç Köprüsü-	
ne	2 saat
Meriç Köprüsü'nden Ihtiman'a	
.....	2 1/2 (7)
Ihtiman'dan Vakarel'e	
.....	4 saat
Vakarel'den Yenihan'a	
.....	1 1/2
Yeni, han'dan Grubliyan'a ..	(8)
.....	3 1/2 saat ...
Grubliyan'dan Sofya'ya	
.....	2 1/2 saat ...
Sofya'dan Obelya'ya	
.....	1 3/4 saat ...
Obelya'dan Slivnitsa'ya	
.....	6 saat
Slivnitsa'dan Tzaribrod'a	
.....	6 saat
Tzaribrod'dan Şarköy'e	
.....	4 1/2 saat ...
Şarköy'den Musafa- Paşa Pa-	
lankası'na	6 saat
Mustafa-Paşa Palankasın'dan	
Niş'e	6 saat
Niş'den Aleksinaç'a	
.....	4 1/2 saat ...
Aleksinaç'dan Ruskiya'ya	
.....	6 saat
Ruskiya'dan Paraçin'e	
.....	3 1/2 saat
Paraçin'den Morava köprüsü'ne	
.....	2 saat
Morava köprüsünden Yagodina-	
ya	2 saat
Yagodina'dan Deve-Bağırtan'a	
.....	4 saat

Deve-Bağırtan'dan Batoçina'ya
..... 4 1/2 saat
Batoçina'dan Raksiya'ya
..... 3 saat
Raksiya'dan Hasan Paşa Pa-
lankası'na 3 saat
Hasan Paşa Palankasın'dan ...
Kolar'a..... 4 saat
Kolar'dan Stolnatz'a.....
..... 5 saat
Stolnatz'dan Belgrad'a
..... 6 saat(9)

- (1) Bizans İmparatorluğu devrinde İstanbul'da Rejiyon bu-
lunmaktaydı ve iskelesi Küçük-Çekmeceydi.
- (2) Melantis sadece iskeleye denilmekte, Büyük-
Çekmece'de nehrin denize kavuştuğu yere ise
Atira, şimdi de Glikoneri (Tatlı su) adı verilir.
- (3) Verguli.
- (4) Turulos.
- (5) Kavili.
- (6) Burada 14 Eylül'de panayır kurulur.
- (7) Meriç köprüsüyle İhtiman arasında Hemus başlar.
- (8) İhtiman'dan Vraca'ya, oradan da sola ayrılarak Vidin'e
sağa doğru sapan kolu ise Niğbolu ve Zıştovi
(Zviştov)'a ulaşır.
- (9) Tuna ve Sava nehirlerine yakın bir mesafede, Avus-
turya İmparatorluğu arazisinin karşısında, Sırp
kalesi ve metropolitliği.

--

(¹) Türkiye zamanında Mustafa Paşa köprüsü anlamına gelen kasaba ve köprüye birlikte olarak Cısrı Mustafa Paşa denilmekteydi. Şimdi Bulgarlarca Svilengrad (İpek şehri) adı verilmektedir. * Mütercim *

IV.
VERANTIUS
(Vrançılç 1553)

Tercüme

Viyana'dan İstanbul'a kadar olan yol mesafesinin rakamlandırılması.

Belgrad'dan Groçka'ya 4 mil.

Groçka'dan Smederevo'ya (eskilerce Trikomium adı verilmektedir), 4 mil.

Smederevo'dan Klenovaç'a 4 mil.

Klenovaç'dan Batoçina'ya 8 mil.

Batoçino'dan Yagodina'ya (sık nüfuslu parlak şehir) 3 mil.

Yagodina'dan Paraçın kasabasına 2 mil.

Paraçın'den Bolvan'a 6 mil.

Bolvan'dan Niş şehrine, daha önceleri Nesus, büyük Nişava çayı üzerinde, 5 mil.

Niş'den Klisuritsa'ya 5 mil.

Klisuritsa'dan büyük ve çok nüfuslu ve yıkık kalesiyle Pirot şehrine 3 mil.

Pirot'dan Kolatin'e 3 mil.

Kolatin'den Belitsa'ya 4 mil.

Belitsa'dan Sofya şehrine (daha önceleri Ulpiana adı verildi) çok zengin ve kalabalık nüfusu, 2 mil.

Sofya'dan Bela Çerkva (Ak-kilise) 4 mil.

Bela-Çerkva'dan Rodoplar ve Stipos köyü altında Ihtiman ovasına 2 mil.

Stipos'dan itibaren Vasilitza ve Vetren köylerinin bulunduğu yerde Rodoplar yükselmektedir, 5 mil

Rodoplar'dan Trakya'ya, büyük ve kalabalık bir kasaba olan Tatar-Pazarcık'a inilir, 2 mil.

Tatar-Pazarcık'dan bir zamanlar Trimontium adı verilmiş bulunan ve üç tepe üzerinde kurulmuş olmasından dolayı bu adla anılan Nesa veya Netsa denilen ve yerli halkça Maritsa (Meriç) adıyla söylenen nehrin üzerine yayılmış bulunan Filibe'ye 4 mil.

Filibe'den Konuş köyüne 3 mil.

Konuş'dan Kayalı köyüne 3 mil.

Kayalı köyünden Havralı köyüne 8 mil.

Havralı'dan Meriç üzerindeki Mustafa köprüsü'nün (') ve kalabalık nüfuslu kasabasının bulunduğu Mustafa Köprüsü'ne 3 mil.

Mustafa Köprüsünden eski müstahkem şehir, zengin ve büyük etrafı bulunan ve üç büyük nehrin, Arda, Meriç ve Tunca nehirlerinin suladığı, Arda'yla Tunca'nın Meriç'e kavuştuğu ve Orbel Dağı ile birlikte Ege Denizi'ne ulaştığı yerde bulunan Edime'ye 3 mil.

Edime'den Havsa köyüne 3 mil.

Havsa'dan Eski-Baba'ya (') 4 mil.

Eski-baba'dan Bergaz (") köyüne 2 mil.

Bergaz'dan Çorlu'ya 6 mil.

Çorlu'dan müstahkem kasaba Selimbria'ya (bu aradaki mesafeden Türkler ve Rumlarca Ergene denilmekte olan Hebrus çayı geçmekte ve Karıştıran köyünü sulayan ve akıntısı boyunca Hemus'dan inen birçok akar suları alarak Vistonium gölüne ve oradan Ege denizine varan) 5 mil.

(') Türkiye zamanında Mustafa Paşa köprüsü anlamına gelen kasaba ve köprüye birlikte olarak Cisri Mustafa Paşa denilmekteydi. Şimdi Bulgarlarca Svilengrad (İpek pehri) adı verilmektedir.

90.06-Y-0001/1193

№ 3868

Bir zamanlar, Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluğu gibi dünyanın en büyük ve güçlü devletlerine Payitahtlık, dünya ticaretine ve kültürüne merkezlik etmiş olan İstanbul'a Avrupa'nın çeşitli devletlerinden elçiler, temsilciler gönderilmiş. Bir çok yabancı seyyah da bu şehirle dünya devletleri arasında bir geliş - gidiş trafiği meydana getirmiştir.

Bu elçi ve seyyahlardan çoğu gelip geçtikleri yerlerin tarihî, coğrafi, tabii özelliklerini belirten seyahatnâmeler, yol bültenleri, notlar yazarak arkalarında bırakmışlardır.

Avrupalı ilim adamları da, kıymetli birer vesika teşkil eden bu notlara dayanarak eserler vücuda getirmişler. Alman, Avusturyalı, Macar, Rus ve başkaca çeşitli milletlerin kitaplıklarını dolduran bu eserlerden çoğu bizimle yakın ilgileri bulunmasına rağmen dilimize çevrilememişlerdir.

Balkanlar'da Türk varlığını ve kültürünü belirten Dr. Konstantin Yosif İreçek'in bu eseri, araştırmacılarımız için değerli bir kaynak oluşturacağı kanaatiyle Bulgarca tercümesinden Türkçemize nakledilmiş ve kültür külliyyatımıza sunulmuştur.